

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 1 FEBRUARI 2019 PRIS: 89:-

1979

VJET I AFGHANISTAN ... MRS THATCHER ... SONY WALKMAN ... MEKKAMOSKÉN ... BILL GATES ... AYATOLLA KHO

Torbjörn Elensky om året då allting började

FRIZON

HANS-GUNNAR AXBERGER

om Magnus Erikssons
kröning, frihetsbrev och
landslag.

TEMA

TYSKLAND

Per Tryding, PM Nilsson,
Thomas Steinfeld och Simon
Westberg om den sociala
marknadsekonomins hemland.

RECENSIONER

PER WÄSTBERG

om Michel Houellebecqs
sorgsna kärleksroman.

Myndighetsvänster. Konservativ. Ödesval.
Rasifierad. Jobbskatteavdrag. No-go-zon.

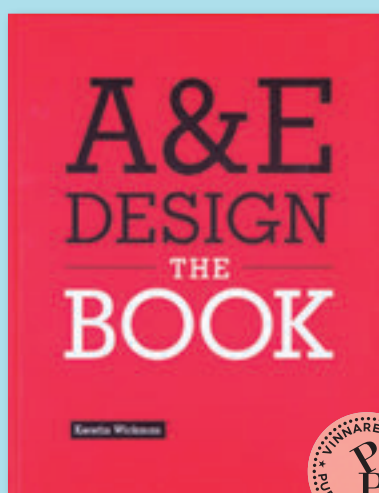
Ord gör skillnad.

Sök en unik utbildning för nästa generations
borgerliga ledarskribenter. Deadline 24 feb.

skola@snb.se | skribentskolan.se

SNB:S SKRIBENTSKOLA ▶

VI GÖR BÖCKERNA SOM BERÄTTAR FÖRETAGENS OCH NÄRINGSLIVETS HISTORIA

A&E Design The Book

Batterifabriken
En uthållig kraftkälla i Oskarshamn

Näringslivet och skattefrågorna:
konkurrenskraft, rättssäkerhet, välbefinnande

– FÖRLAGET –
NÄRINGSLIVSHISTORIA

naringslivshistoria.se/forlaget

KÖP VÅRA
BÖCKER PÅ
ADLIBRIS.SE
& BOKUS.SE

fler än

Nu 120 000 användare

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

Dolda skatten drar in miljarder till statskassan

Foto: Claudio Bresciani / TT

Sveriges skattetryck är bland de högsta i världen. År 2017 uppgick det totala skattetrycket till 44,3 procent, enligt sajten Ekonomifakta. Men utöver det skatteuttag som sker på traditionell väg finns flera sätt att fylla på skattkistan. Straffavgifter på försenade betalningar av trängselskatt har gett över en miljard till staten sedan 2009.

Läs mer i fPlus

Därför var 2018 världshistoriens bästa år

Här stoppar elkrisen nyetableringar

Därför kommer inte din pension att räcka

Barn största förklaringen till ojämställda löner

Läs mer i fPlus

Det här är fPlus

GRATIS

- ✦ **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, i god tid före frukost.
- ✦ **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- ✦ **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- ✦ **fPlus.se:** Nyheter dygnet runt.

KOM IGÅNG IDAG: om.fplus.se

Myndigheten dömer ut Morgan för att han är företagare

Trots framgångsrika företag har Morgan Holmström kämpat i flera år för att bevisa för Migrationsverket att han kan försörja sig och sin familj. Till slut fick han rätt i domstol, men frun avvisas i alla fall. "Företagare särbehandlas i det här landet, och inte på ett positivt sätt", säger han.

✦ Tusentals nyhetskällor i ett svep

✦ Våra journalister hårdbevakar näringsliv och politik

✦ Skräddarsy ditt nyhetsflöde

f står för

företagsamheten i fokus, och för en publicistisk ambition om att förklara, förnya och fördjupa nyhetsflödet.

Foto: Robert Hennisson/TT

”Det är fantastiskt smidigt att få de viktigaste nyheterna samlade på morgonen. När jag jobbar kollar jag alltid fPlus nyhetsbrev det första jag gör.

Susanne Andersson Pripp, vd, Hotell Ett och ordförande för Svensk Turism

Foto: Lena Dovenholm

”Vill en ha koll på näringslivet och det näringslivspolitiska läget fyller fPlus en bra funktion. Jag använder fPlus-appen varje dag som en del i min omvärldsbevakning.

Leila Khammari, ägare, Hildeshög

Regering, förklara dig!

**PJ Anders
Linder**

Efter att ha drivit valkampanj på att skydda Las och gå strängt fram mot välfärdsföretagen lovar nu statsminister Stefan Löfven att gå strängt fram mot Las och skydda välfärdsföretagen. Han håller så att säga sina vallöften, fast tvärtom.

Den nya tidens politiska evolution tar därmed ett fjärde steg. Det började med alliansregeringen 2006–2010, som hade en politik och drev den. Det fortsatte med alliansregeringen 2010–2014, som varken hade eller drev någon politik. Sedan kom S-MP-regeringen 2014–2018, som hade en sorts politik men inte kunde driva den, och nu har vi alltså begåvats med en andra S-MP-regering 2018–20?? som lovar att driva en politik man inte har. Statsvetare, som blivit utslitna av allt kommenterande under hösten, kan dra en suck av lättnad. De behöver inte konstruera egna fyrfältsare till undervisning och anslagsansökningar utan får dem serverade på silverfat.

För omoderna medborgare, som håller fast vid gamla föreställningar om att det bör finnas någon sorts samband mellan ord och tanke även i politiken, kan situationen säkert te sig en aning förvirrande. En som däremot skulle nickat igenkännande är Vilhelm Moberg, som redan för länge sedan konstaterade att Socialdemokraterna är ett idéparti med två idéer: att ta makten och att behålla den. Mig veterligen uttalade han sig aldrig om en borgerlighet med vanmakt som idé, men även där finns en aforism som väntar på sin skapare.

NU LEVER FÖRSTÅS liberaler och centerpartister i föreställningen att de har betvingat vanmakten och lyckats med den perfekta kuppen: dels ska de få framgång i ett stort antal politiska hjärtefrågor, dels ska de hålla säkerhetsavstånd till kanslihuset och slippa allt ansvar som följer med makten. Vi får se hur det går. På papperet har de utan tvivel nått stora framgångar, men det är många som genom årens lopp har blivit varse hur svårt det är att få sin vilja fram ifall man inte finns på ort och ställe och driver igenom den.

Januariöverenskommelsen (Jök) leder inte i första hand tankarna till köp över disk i butik:

”Jag tar den där rocken, här är pengarna.” Den får mig snarare att minnas historien om mannen som kommer till skräddaren med tyg och när han en vecka senare ska hämta vad han lovats får höra att det inte bidde någon rock, ”det bidde ett par byxor”.

Min tro är att liberaler och centerpartister ska vara glada ifall de kommer iväg med ett par byxor och ett sammanbitet ”Det var bra det, mästare skräddare” från Stefan Löfvens Las-leverans. Mannen i sagan blev som bekant inte lika lyckligt lottad. Jag hoppas förstås att jag får fel. Turordningsreglerna behöver mjukas upp, även om förhoppningarna om vad det ska åstadkomma har blivit våldsamt uppskruvade. Men vi befinner oss bara några dagar in i Jökens tidsålder och det har redan börjat mullra inom LO.

Socialdemokraternas främsta idéer må vara att ta och behålla makten, men partiet är ännu inte fullständigt befriat från personer och grupperingar med åsikter och övertygelser och den tar miste som tror att friden lade sig inom Rölösen i samma stund som regeringsförklaringen lästes upp den 21 januari. Jag tror inte att vi kan vänta oss några avtalsbrott under den allra närmaste tiden, men avtalstolkningar är en helt annan historia.

TAG BARA EN SÅDAN SAK som att ingen verkar ha räknat på vad 73-punktsprogram och löfteskatalog i regeringsförklaringen kommer att kosta. Jökens första punkt säger att ”överenskommelsen om det finanspolitiska ramverket ska värnas” och praktiskt taget samma formulering återfinns på regeringsförklaringens andra sida. Fast redan på de få rader som föregår denna försäkran har statsministern hunnit lova ”ytterligare fem välfärds miljarder årligen”, höjda pensioner, sänkta arbetsgivaravgifter och inledande steg mot ”en familjevecka” (vilket innebär att världens kanske mest generösa föräldraförsäkring ska bli ännu generösare). Dessutom ska rut-avdraget vidgas, 700 miljarder investeras i vägar och järnvägar, uppskovsräntan avskaffas, kunskapslyftet byggas ut, det statliga stödet till skolan ökas, en lång rad sjukvårdssatsningar genomförs,

assistansersättningen förbättras, museerna få fri entré, försvarsanslagen höjas och 10 000 fler bli anställda inom polisen fram till 2024.

Mycket av detta är lika lovvärt som önskvärt, men man möts av en dånande tystnad om hur det ska betalas. Den egentligen enda ledtråd man får är Stefan Löfvens besked att det stundar "en kraftfull grön skatteväxling". Men om de höjda miljöskatterna ska betala inte bara för mer rut och sänkta arbetsgivaravgifter utan också för hela den övriga löfteskatalogen vet jag inte med hur många hundra procent som priset på en liter bensin behöver höjas. I Frankrike räckte det med 50 öre litern för att människor i gula västar skulle strömma ut på gator och torg och starta kravaller.

TILL DETTA KOMMER att regeringen, Centern och Liberalerna lovar en liberaliserad invandringspolitik, som innebär dels att anhöriga till ytterligare cirka 20 000 personer får rätt till uppehållstillstånd (*Expressen* 23/1), dels att Sveriges allmänna attraktionskraft ökar. Detta innebär med största sannolikhet ett rejält ökat tryck på socialtjänst, skola och utanförskapsområden, och det sker i ett läge när en stor majoritet av svenska folket vill se rakt motsatt politik. Enligt en Sifomätning som redovisas i *SvD* 17/12 2018 vill 53 procent av de tillfrågade att Sverige ska dela ut färre uppehållstillstånd till "flyktingar och deras anhöriga". Endast 10 procent vill dela ut fler.

LO-kritiken av den nya arbetsmarknadspolitikens lär ganska snart få sällskap av synpunkter från socialdemokratiska kommunalpolitiker. En viss tröst i sammanhanget kan möjligen vara att S har blivit av med makten på många håll och har färre kommunalråd i ansvarig ställning som kan klaga.

Riket rör sig i okänd terräng. En vänsterregering ska genomdriva marknadsliberala reformer på uppdrag av stödpartier som inte vill ha regeringsmakt. Oppositionspartierna M och KD ska hitta en linje som särskiljer dem från såväl SD som den nya värnskatteskritiska och välfärdsföretagarkramande S-MP-C-L-fronten. Det verkar besvärligt.

Och så är det nog. I skrivande stund. Men så småningom kommer nya dagar, när regering och

Vad händer när något händer?

FOTO: ORRE PONTUS/TT

stödpartier ska förklara hur deras långa listor hänger ihop och ska kunna förverkligas. Och när vardagen tränger sig på med sina överraskningar.

FÖR EN STUND kan allt te sig prydligt hoppytt och klart. Men då ska man minnas vad den brittiske premiärministern Harold Macmillan svarade på en journalistfråga om vad som mest sannolikt ställer till det för regeringar: "Events, dear boy, events."

PJ Anders Lindh

"För omoderna medborgare, som håller fast vid gamla föreställningar om att det bör finnas någon sorts samband mellan ord och tanke även i politiken, kan situationen säkert te sig en aning förvirrande."

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg förordar det analoga **10**
 Susanna Birgersson lär sig äga världen **10**
Afrika Bengt G Nilsson om afrikansk homofobi **12**
Journalistik Olle Lidbom ser dystert på massmediernas framtid **14**
Terrorism Magnus Ranstorp dömer ut naiva myndigheter **16**
Ryssland Ulrika Carlsson badar varmt i rysk kyla **18**
I korthet Einstein och Gödel. Syster Wendy **19**

20 FRIZON

- Torbjörn Elensky minns året då allt tog sin början **20**
 Björn Östbring reder ut svensk migrationspolitik **26**
 Hans-Gunnar Axberger tar sig an kung Magnus och 1319 års frihetsbrev **31**

36 OPINION

- Svante Nordin underkänner vetenskapens marscher.

TEMA: TYSKLAND

40 Den som spar han har

Den tyska sociala marknadsekonomi blandar kristendom med borgerliga kärnvärden. Valfärd uppnås genom effektiva marknader. **Av Per Tryding**

44 En känsla av samhörighet

Norden är det geopolitiskt mest splittrade området i Europa. I en instabil tid står bara Tyskland kvar. **Av PM Nilsson**

48 Den stora moralisten

Angela Merkels politik har byggt på både moraliska principer och maktpolitik. Det är en hållning som lär försvinna med henne. **Av Thomas Steinfeld**

52 Den synliga handen

I tysk tradition kan statliga ingrepp snarare ses som skydd för än hot emot den fria ekonomin. **Av Simon Westberg**

”

*Inte desto mindre
 är hans kvinno-
 syn ägnad att väcka
 förargelse.*

Per Wästberg, sid 63

56 INTERVJU

Ulf Öfverberg samtalar med Alain Finkielkraut om fransk antisemitism.

58 TRADITION

Maxim Grigoriev om Venedikt Jerofejev.

62 CIVILISATION

- Litteratur* Per Wästberg läser Houellebecqs nya roman **62**
Historia Henrik Nilsson om Cortés och Moctezuma **64**
Antiken Martina Björk läser om grekiska metaforer **66**
Litteratur Peter Luthersson läser Botho Strauss **68**
Historia Axel Odelberg om svenskarnas ursprung **70**
Krönika Anders Sundell hoppas på en demokratisk nystart **71**
I korthet Jakob Sjövall går på kafé **71**

72 RECENSIONER

- Lars Åke Augustsson vandrar över Karlsbron **73**
Niklas Anderberg reagerar på ett reaktionärt program **77**
Carl Rudbeck går på moraliskt styv lina **79**
Karin Henriksson följer med på äventyr **81**
Gunnar Sonesson iakttar gräddan av franska näsor **83**
Bo Hugemark värnar balternas sak **85**
Mats Fält firar jubileum med ambivalens **88**
Bengt E Y Svensson relaterar till en objektiv natur **90**
Hans Hederberg undersöker undersökningar **92**
Bo Eriksson identifierar historiska vändpunkter **94**
Sara Norrevik ger sig ut i geografien **96**

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson beskriver den repressiva toleransen.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Vik. redaktionssekreterare:

Marcus Nilsson

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter

Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 12 mars 2019

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Alamy

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:

www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Niklas Anderberg
Fri skribent och konstnär

Lars Åke Augustsson
Författare

Hans-Gunnar Axberger
Professor i konstitutionell rätt

Per Bauhn
Professor i praktisk filosofi
vid Linnéuniversitetet

Susanna Birgersson
Fristående skribent

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Ulrika Carlsson
Lektor i filosofi vid Higher
School of Economics i Moskva

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Bo Eriksson
Docent i historia och redaktör
för *Historisk tidskrift*

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Maxim Grigoriev
Författare och skribent

Hans Hederberg
Författare och tv-producent

Karin Henriksson
Författare och journalist

Bo Hugemark
Överste, säkerhetspolitisk
kommentator

Olle Lidbom
Kommunikationschef på
Norstedts och Rabén & Sjögren

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Bengt G Nilsson
Journalist och författare

PM Nilsson
Politisk redaktör i
Dagens Industri

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdoms historia vid
Lunds universitet

Sara Norrevik
Doktorand vid State University
of New York, Buffalo

Axel Odelberg
Journalist och författare

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Magnus Ranstorp
Forskningsledare för
Centrum för asymmetrisk
hot och terrorismstudier
vid Försvarshögskolan

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Jakob Sjövall
Statsvetare

Gunnar Sonesson
Grundare av pr-byrå Diplom
och sommelierutbildad WSET

Thomas Steinfeld
Journalist och författare

Anders Sundell
Fil dr i statsvetenskap vid
Göteborgs universitet

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i teoretisk
fysik vid Lunds universitet

Per Tryding
Vice vd och policychef på
Sydsvenska Handelskammaren

Simon Westberg
Skribent och talskrivare (KD)

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Per Wästberg
Författare och ledamot av
Svenska Akademien

Ulf Öfverberg
Konsult på Vostra Konsulter

Björn Östbring
Dokorand i statsvetenskap
vid Lunds universitet

Från Axess nr 9/18.

FOTO: ALAMY

Fråga efter principer

FÖR DEN SOM VILL spekulera kring det offentliga samtalets framtid kan det vara fruktbart att börja med att klargöra vad man menar med termen "offentligt samtal". Om man bara avser samtal som utspelas i en miljö som är allmänt tillgänglig, så inkluderas allt som diskuteras i såväl gamla som nya medier: radio, teve, tidningar, bloggar, Twitterkonton, Facebooksidor och så vidare. Men vanligen menar vi nog med offentligt samtal något mer avgränsat än prat i största allmänhet. Vi tänker oss att det som gör det offentliga samtalet viktigt är att det handlar *om* det offentliga, sådant som angår oss alla som medborgare – det gemensamma goda, som Thomas Idergard skriver i Axess 9/2018. Krönikor om vinprovning, trädgårdsskötsel och näpna katter hör rimligen inte hit (hur välinformerade och underhållande de än kan vara), men det gör inlägg som till exempel diskuterar flyktmottagandets grunder och gränser, vägtrafikens inverkan på miljön, eller den nivå av skatteuttag som är socialt och ekonomiskt optimal.

Med en rent *kvantitativ* måttstock skulle man kunna hävda att det offentliga samtalet aldrig har mått bättre. Den elektroniska publiceringstekniken har gjort det möjligt för i stort sett varje medborgare att delge samtiden sina betraktelser, utan de trösklar och staket som förr utgjordes av debatt- och insändarsidornas redaktörer. Det kan ses som ett framsteg för demokratin, som Håkan Boström påpekar i sitt bidrag. Men väljer vi istället *kvalitativa* kriterier, som att inlägg bör vara sakligt underbyggda, klart formulerade och väl argumenterade, så blir bilden en annan. Att vem som helst kan publicera sig innebär också att vem som helst gör det – med eller utan vederhäftighet. Härav det kaotiska samtal som Karin Stensdotter noterar.

NU BEHÖVER DETTA inte vara ett problem i sig. Vi anser vanligen att alla vuxna ska ha rätt att rösta i val som avgör vårt samhälles framtid,

oberoende av hur genomtänkta deras åsikter är. Så rimligen kan vi inte invända mot principen om allas rätt att delta i det offentliga samtalet, även om alla inte är lika väl skickade. Vi bör också erinra oss John Stuart Mills varning mot censur – även ståndpunkter som verkar mindre vederhäftiga förtjänar att få framföras, dels därför att de ger oss en möjlighet att pröva styrkan i våra egna argument, dels därför att sanningen ofta är komplex och avvika karna kan sitta på en pusselbit som missas av de mer strömlinjeformade.

MEN DET OFFENTLIGA samtalet saknar förvisso inte kvalitetsproblem. Internet ger utrymme för en sektierism där grupper kan låsa in sig i egna bubblor utan att störas av avvikande uppfattningar, fria att odla den typ av enkelspårighet som alltid finner sin bästa näring i monokulturer. Sedan spelar det mindre roll om det handlar om rasister eller antirasister, klimatskeptiker eller klimaträdda, feminister eller antifeminister – själva slutenheten i en ekokammare där man bara hör upprepningar av vad man redan tror på skapar en oförmåga att förstå invändningar och en ovilja att respektera dem som inte delar ens ståndpunkt.

En omständighet som gör det svårt att komma till rätta med denna tendens till sektieristisk fundamentalism i det offentliga samtalet är att känslor kommit att överordnas förnuft. Känner man sig kränkt så är man kränkt och när kränkhet tillåts trumfa att ha fel i sak, så gör man sig immun mot kritiska invändningar. Att spela på medlidande och offerroll är mycket effektivare än att leverera empiriskt och logiskt hållbara argument. Gråtande barn fungerar inte bara i hötorgskonst utan också i klimatdebatten. Men tårar och upprördhet är i sig inga argument. Den återkommande intervjufrågan "Hur känns det?" är för det mesta irrelevant för att förstå och lösa samhällsproblem. Istället för att fråga efter känslor, borde vi fråga efter principer, istället för att ge de harmsna vad de vill ha, så ska vi ge dem vad de har rätt till – vilket ofta är mycket mindre än vad de vill ha.

Per Bauhn

Krönikor

Dags att bli analog

Bli inte nervös nu, sa min förläggare när jag kom in i restaurangen där förlagets middag under bokmässan skulle äga rum, men vi har bestämt att du har vår hedersgäst till bordet. Sällskapet kommer att passa dig perfekt, fortsatte hon och lotsade mig till bordet. Och där stod han redan: Amos Oz, den israeliske författaren i Nobelprisklass, som förra året lämnade jordelivet och skapade ett tomrum i världen.

Fast nu var året 2007 och Oz bok *How to Cure a Fanatic* hade översatts till svenska (*Hur man botar en fanatiker*) och delades ut till hundratusentals elever runt om i Sverige. Till bokmässan i Göteborg kom han för att berätta om den och andra verk. Själv hade jag den här kvällen överfallits av en släng känslomässig utmattning. Skälet

till den var logiskt: Min bok om sorg, skriven i smärtan över att förlora en far i cancer, var utkommen och under dagen hade jag talat om den vid flera tillfällen. Och återupplevt allt igen.

Men det blev en kväll med ett samtal jag aldrig glömmmer. Snett emot oss vid bordet satt Amos Oz hustru Nilly. Hon drack endast varmt vatten ur en kopp under middagen, då hon höll strikt kosher och svenska restaurangkök inte är att lita på vad gäller den saken. Då och då tittade hon på oss och höjde sin kopp till skål. Amos Oz ställde frågor om vad jag skrev. Jag svarade generat, att här satt jag med en stor författare och han frågade om *mig*. Men han insisterade. Då berättade jag att jag hade skrivit en bok om sorg. Oz svarade då att all riktig litteratur har sin upprinnelse i sorgen, utan sorg ingen litteratur. Han

Stigmatiserade

12 Homofobi i Afrika är utbredd. Tusentals homosexuella tvingas gå under jorden.

Medier i små smulor

14 Massmedier med gemensam verklighetsbild och demokratiskt kitt hör snart till en förgången tid.

Historiens dom blir hård

16 Politiker och myndigheter har reagerat senfärdigt och naivt mot terrorism och extremism.

Gå och bada

18 I den långa ryska vintern erbjuder utomhusbassängen Tjajka i Moskva en uppenbarelse och ett tillfälle till sociologiska studier.

I korthet

19 Einstein och Gödel. Syster Wendy.

Lär dig äga världen

HUR TILLÄGNAR MAN SIG tillvaron? Hur lär man sig att förstå omvärlden? Hur blir man medveten om sin egen plats i världen? Hur blir man varse skönheten? En krönika på ett halvt uppslag kan inte ge svar på dessa fundamentala, liksom allomfattande frågor. Men själva förutsättningen kräver bara ett par centimeter: man lär sig att benämna och kategorisera tingen.

Jag kommer körande längs en skånsk landsväg en januarivåt dag. Fälten breder ut sig på bägge sidor om vägen. Några gårdar här och var. En bensinmack. Då ser jag, i silhuett mot den grå himlen ett träd vid vägen. Ett träd som fått växa utan att behöva ta hänsyn till några andra träd och därför utvecklat en fyllig och vacker krona. De knuckigt vridna grenarna berättar att det är en ek. En ek – jag kan se och för mig själv konstatera att det är en ek, en gammal och osedvanligt vacker ek.

Det är det här jag menar.

Titta i de minsta barnens bokhyllor. Var och varannan bok handlar om att lära barnen sätta ord på det de ser och upplever i vardagen. På en förskola jag nyligen besökte hade personalen satt upp fågelbilder på fönsterrutan och utanför hängde foderautomater av tomma mjölkkartonger. Mer än en treåring kunde känna igen talgoxen.

Vi lär barn att benämna sina känslor: ilska, glädje, sorg, rädsla. Vi lär dem namnen på länder, ritar ut dem på kartor, klumpar ihop dem i världsdelar – allt för att de ska kunna orientera sig i den inre världen och den yttre, analysera, förstå, påverka.

SÅ GÅR DET TILL. Förstår ni hur jag menar? Självklart gör ni det. Men just därför är det så underligt att en så stor del av vår synliga omgivning saknar namn för så många

berättade att han varje morgon steg upp innan solen gick upp i Arad, där han då bodde, och gick ut i Negevöknen för att tala med sina förfäder och för att lyssna. Sedan skrev han. Vårt samtal öppnade nya dimensioner av skrivandet för mig och gav insikten om att människans sorg kanske ändå inte är förgäves.

Den bok jag hade läst i rummet på hospicet natten då min pappa dog var Amos Oz självbiografiska *En berättelse om kärlek och mörker*. Några av de sista ord min pappa

Bokmärket ligger fortfarande kvar instuckt halvvägs in i berättelsen, jag har inte velat röra det.

hörde från mig var: "Jag ska nog läsa en stund." Bokmärket ligger fortfarande kvar instuckt halvvägs in i berättelsen, jag har inte velat röra det. Märket ligger där som en hågkomst om att pappa levde när jag slutade läsa precis där, som om tiden gick att vrida tillbaka. Även det berättade jag för Amos Oz.

När jag i minnet återkallar middagsscenerna på restaurangen noterar jag att det inte fanns några telefoner på borden. Ingen som avbröt sig för att snegla på skärmen eller lyssnade ouppmärksam och stötvis för att samtidigt kunna svara på ett meddelande. Man kan fundera över vad som kommer att hända med de oväntade mötena i framtiden, med de viktiga samtalerna som förs lågmält och där en enda mening kan få genklang inom oss i årtal. Och vad kommer att hända med småpratet med främlingar som frågar om vägen eller som man bara hamnar i en konversation med på tåget eller i kön? Har de mötena överlevnadspotential?

I min turisttäta stadsdel i Stockholm frågar inte människor längre efter vägen. De står istället i sina egna bubblor och tittar på kartan i telefonen. Förändringen har kommit plötsligt och alldeles nyss. Tillfällena till korta dialoger om vägen, hjälpa människor att uttala Österlånggatan eller tipsa om en bra restaurang bortom turistfällorna var inte bara välkomna tillfällen att öva sina språkkunskaper: Ibland kunde tankar utbytas som såväl krympte avståndet mellan främlingar som gjorde världen lite större. Det finns anledning till oro för att vi håller på att förlora de oväntade mötena, samtalen och småpratet. Den förlusten består i själva verket av en överskådlig räckta försuttna möjligheter

att upptäcka nyanser, förvärva skärvor av insikter och upptäcka pusselbitar för att avkoda vår mänskliga tillvaro.

Kanske låg det ändå något i den tidigare socialdemokratiska kommunikationsministern Ines Uusmanns förflugna ord om att internet bara var en fluga. Idén är i alla fall värd att åtminstone påminna sig om, som en tentativ motvikt. Jag är trots allt hoppfull. Nästa år vid den här tiden kanske vi kan konstatera att år 2019 innebär en renässans för den analoga människan, för henne som är direkt avbildad och finns framför, vid sidan av och inom oss. ✨

Av Annika Borg

människor. Hus, de ser bara hus. Stora hus, små hus, höga, låga, breda, smala, gammaldags eller moderna, skabbiga eller fräscha, gula eller röda.

Leta fram en bild på Dramaten, det där stora teaterhuset vid Nybroplan i Stockholm. Vad tänker du? Ett stort grå-beige vitt hus som ser ut lite som ett gammalt

flyktigt på Danmark – eller noterar du den stora variationen av korsvirkeshus från olika tider?

På samma sätt som skogspromenaden blir mer meningsfull för den som kan namnen på träd, blommor och mossor blir upplevelsen av bebyggelse en annan för den som känner igen funkishus, rokokopalats

del i den historia som byggnaderna runt oss berättar.

OM KUNSKAPEN ökade skulle motviljan mot rivningar av kulturarvsskatter öka, och renoveringsfrenesin, den som gör att folk inte ser något värde i 50-talskök och hundraåriga fönster, minska, javisst. Men det är sekundärt. Det primära är ägarskapet. Den kulturellt bildade medelklassen kan sin arkitekturhistoria – väl? Men fler behöver lära sig detta språk. Det är en fråga om klass, alltså om jämlikhet, alltså om samhörighet. ✨

Du kör förbi kyrka efter kyrka. Tycker du att de är små och oansenliga, lite konstiga i formen och enahanda i färgen?

palats? Eller säger du för dig själv: "Överdådig jugend, tidigt 1900-tal?"

Du semesterar på Gotland. Du kör förbi kyrka efter kyrka. Tycker du att de är små och oansenliga, lite konstiga i formen och enahanda i färgen? Eller ser du romanska torn och gotiska fönster, sanslöst välbevarade, nästan 1000-åriga stenportaler, stigluckor och kastaler?

DU PROMENERAR genom Ystad. Vad ser du? Rutiga hus som får dig att tänka lite

och barockslott, som vet nyrenässansens kännetecken, fascineras av det handslagna teglet i packhusen från Hansatiden, eller ser ett säteritak och tänker på, tja, stormaktstiden.

Det handlar om att äga det offentliga rummet, den fysiska världen, inte i någon pekuniär mening, utan i en existentiell och därför mycket viktigare. Om att kunna tala om det man ser, analysera, jämföra med annat, forma estetiska preferenser, utdela omdömen, och om att se sig själv som en

Av Susanna Birgersson

AFRIKA

Stigmatiserade

Tusentals homosexuella har gått under jorden i Tanzania. Regeringens häxjakt är betecknande för inställningen till sexuella minoriteter i delar av Afrika, skriver **Bengt G Nilsson**.

VÅREN 1985 BEFANN jag mig i Kenya och bodde på ett billigt hotell i utkanten av Nairobis stadskärna. Tvärs över gatan fanns ett ölschopp som frekventerades av människor från alla möjliga samhällsklasser, dock huvudsakligen de mindre bemedlade. Green Bar hette det, och det var ingen hemlighet att många av de unga kvinnor som uppehöll sig i den här stadsdelen och försörjde sig som prostituerade hittade sina kunder på just den baren.

På väg hem till mitt hotell såg jag en kväll hur en razzia pågick på Green Bar. Massiv närvaro av ordningsmakten, jag

President Magufuli hotade att deportera dem som förespråkade homosexuellas rättigheter. Allt detta har väckt stor harm bland utländska biståndsgivare.

natten i en cell. Flera av de gripna hade släppts tidigt efter att ha erbjudit häktespersonalen sexuella tjänster. Razzian på Green Bar ledde tankarna till poliskonstapel Renaults replik i filmen Casablanca. "Round up the usual suspects."

DE PROSTITUERADE är inte bara stigmatiserade som smittspridare i Kenya, deras verksamhet anses också vara djupt omoralisk i detta extremt dubbelmoralistiska land. Ännu mer föraktligt är det emellertid att vara gay söder om Sahara. Det ses inte som en enskild angelägenhet, alla former av avvikande sexualitet betraktas som hot mot den rådande samhällsordningen. Därför är samkönat sex kriminellt i fler än hälften av Afrikas länder, men straffen varierar påtagligt från land till land. Allt från relativt modesta böter till livstids fängelse. Förslag om dödsstraff har diskuterats på många håll, i bland annat Uganda.

Hatet mot homosexuella i Afrika har uppmärksammats i västvärlden de senaste åren, men har gamla anor. Förrre presidenten Robert Mugabe i Zimbabwe sade 1995 att människor som ägnade sig åt samkönat sex var lägre stående än hundar och grisar och inte hade några rättigheter över huvud taget. Han tillade att homosexualitet var "oafrikanskt", en perversion introducerad av vita. President Yoweri Museveni i Uganda och tidigare presidenten Sam Nujoma i Namibia har uttryckt sig på liknande sätt. Plus många andra offentliga personer.

SENAST I RADEN av extremt gayfientliga länder är Tanzania där kampanjen mot homosexuella har utvecklats till en veritabel häxjakt. Det rapporteras att myndigheter griper och i en del fall torterar homosexuella för att därefter döma dem till långa fängelsestraff.

Det väckte stor uppmärksamhet när Paul Makonda, guvernör i regionen Dar es Salaam, hösten 2018 tillkännagav att han hade inlett en jakt på homosexuella. Han uppmanade allmänheten att tipsa myndigheterna och uppgav att tusentals anmälningar hade strömmat in på bara några dagar. Flera män som greps i polisrazzior vittnade om att de hade blivit utsatta för sexuella övergrepp av de poliser som fängslade dem. Homosexualitet kan ge ett trettioårigt fängelsestraff i Tanzania.

Regeringen lät meddela att guvernör

Makonda agerade på eget initiativ, men den hårda attityd som har tvingat tusentals homosexuella män och kvinnor att gå under jorden är enligt insatta bedömare sanktionerad uppifrån. Det är president John Magufuli som har gett Makonda fria händer.

Magufuli valdes till president i november 2015 och gjorde sig genast populär när han inledde en kampanj mot korruption och slöseri med statliga medel. Det gjorde honom till hela biståndsvärldens älskling. Han gick ut hårt med löften om att skära i de offentliga utgifterna genom att förbjuda statstjänstemän att göra onödiga utrikesresor. Han avskaffade de tidigare generösa utdelningarna av Mercedesbilar till ministrar och sänkte till och med sin egen lön. Biståndsgivarna jublade och när Magufuli ställde in nationaldagsfirandet det år han valdes och istället beordrade en landsomfattande kampanj för att stoppa spridandet av kolera, då visste jublet i givarsamfundet inga gränser.

Det dröjde dock inte länge förrän de hänfödda supportrarna fick anledning att dämpa sin glädje. Magufuli började hota och inskränka oppositionspolitiken i landet. Han lät stänga en tidning som enligt honom hade rapporterat felaktigt om det nyligen hållna valet. Sedan började han kritisera familjeplanering i Tanzania, en verksamhet som till stor del hanteras med stöd av utländska biståndsorganisationer. Magufuli anklagade tanzanier som ville begränsa sitt barnafödande för att vara lata, att inte vilja arbeta tillräckligt hårt för att försörja en stor familj.

DEN TANZANISKA regeringen förbjöd 2016 ett antal biståndsfinansierade projekt som var avsedda att hjälpa hiv-infekterade med tester och medicin. Det gällde i synnerhet verksamhet som var direkt ägnad att bistå homosexuella, och som innefattade bland annat utdelning av kondomer och glidmedel. President Magufuli hotade att deportera dem som förespråkade homosexuellas rättigheter. Allt detta har väckt stor harm bland utländska biståndsgivare.

Frågan är då vad som är orsak till denna stränga hållning mot samkönat sex i Afrika. I vanlig ordning finns det de som anser att det är ett arv från kolonialismen. Britterna förbjöd på sin tid som kolonialmakt samkönat sex, men det var över 60 år sedan och känns inte som en rimlig förklaring till >>

hörde upprörda skrik. Människor tvingades in i bussar och fraktades iväg. Dagen därpå fick jag veta att det rörde sig om ett tillslag för att stävja spridandet av aids, en term som egentligen inte fanns ännu. I Kenya kallades aids för *slim disease* eftersom de som insjuknade blev extremt magra innan de dog. Sjukdomen hade då nyligen upptäckts i landet och okunnigheten om hur den spreds var omfattande. Dock visste man att den var sexuellt överförbar.

Jag träffade ett par av de flickor som hade gripits av polisen den där kvällen och de berättade att de hade fått tillbringa

dagens hårda tongångar från regeringen. Att briterne anklagas för att ha introducerat både homosexualitet och homofo-bi gör utsagorna svåra att ta på allvar.

Den närmast militanta homofo-bi som grasserar blir begriplig först då man analyserar de samhällen där den förekommer. Länder i Afrika söder om Sahara är utpräglade släktskaps-samhällen, *kinship societies* enligt engelsk antropologisk terminologi. Tydligast gäller det där traditionella levnadsmönster upprätthålls, primärt på landsbygden, men även i stor utsträckning i städer där människor annars har anammat en modernare, mer västerländsk livsstil. Det som främst karaktäriserar släktskaps-samhällen är betydelsen av härstamning. Man räknar sin härkomst antingen på fädernet – patrilinejär härstamning – eller på mödernet och då kallas den matrilinejär. Icke att förväxla med det mytiska begreppet matriarkat.

EN INDIVIDIS härkomst är mycket viktig för vederbörandes status i gemenskapen. Den är avgörande för arvsrätt och många andra rättigheter och även skyldigheter i traditionella afrikanska samhällen.

Viktigast av allt är naturligtvis släktens fortlevnad. Barn skall födas av kvinnor som är tydligt definierade i släktskaps-sammanhanget och barnets far måste vara lika tydligt angiven.

För att slå vakt om dessa härstamningssystem har människor sedan mycket lång tid instiftat regler och institutioner för att se till att inga avsteg görs från det som betraktas som godkända normer. Kvinnlig könsstympning är den mest brutala institutionen. Den syftar till att göra kvinnor mindre hågade till utomäktenskapligt sex. Infibulation, där vaginan sys ihop, i det närmaste omöjliggör otrohet. Viktigast av allt är att inga utomäktenskapliga barn föds.

En prostituerad kvinna blir naturligtvis en föraktad, laglös individ under sådana förhållanden. Rent av en samhällsfara. Hennes barn är ju garanterat utomäktenskapliga.

Men även samkönat sex utgör ett hot mot släktskaps-samhället. Inga barn alstras i sådana relationer, släkten kan dö ut. Eftersom förhållandet mellan man och kvinna är något som omnämns i alla skapelseberättelser, inklusive traditionella afrikanska, så ses homosexualitet verkligen som ett brott mot skapelsegudens intentioner. Homofo-bin är ett exempel på hur traditionella afrikanska föreställningar kan kollidera med moderna västerländska, och hur biståndsgivare behöver fördjupa sina kunskaper för att kunna hitta vägar som bär framåt. ✨

JOURNALISTIK

Medier i små smulor

Vi får snart ett samhälle utan massmedier med en gemensam verklighetsbild. Och utan ett demokratiskt kitt, skriver **Olle Lidbom**.

ALLA STORA MASSMEDIER tappar fart, kraft och volym. Dagspressen har förlorat läsare och annonsörer. Upplagorna är i fritt fall. För tio år sedan svarade 62 procent av alla svenskar 25–44 år att de prenumererade på en dagstidning. Idag är samma andel 25 procent. Från att ha varit ett massmedium håller morgontidningen på att smulas sönder till ett nischmedium.

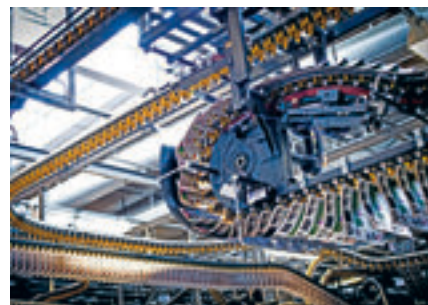
Även kvällspressen lider av våra nya konsumtionsbeteenden. I mitten av 2000-talet nådde *Aftonbladet* närmare 400 000 i upplaga. Idag ligger den på 76 000 exemplar och de kvarvarande köparna är gamla, de flesta är pensionärer. Unga läser inte kvällstidningen längre, åtminstone inte på papper. Men den som synar tidningarnas skryt om höga besökstal ser att deras digitala läsare bara lägger ned 5 minuter om dagen på att läsa digitala dagstidningar, men 19 minuter på att läsa dagstidningar på papper. (På sociala medier som Facebook, Snapchat och Instagram lägger vi dagligen ned 46 minuter.) Digitala besökare är heller inga stor-konsumenter, utan tvärtom kräsna och snåla med sin tid. Och det är oroväckande siffror, eftersom det innebär att ju färre som läser dagstidningen på papper desto mindre tid kommer allt fler att lägga på journalistik.

Det största massmediet i Sverige är tv, och tv-tittandet har gått ned. Från 99 minuter om dagen till 75 minuter och även här håller gamlingarna statistiken under armarna. Nästan varenda en över sextiotre år tittar på traditionell tv varje dag. Betydligt färre bland dem under fyrtio år tittar på tablå-tv: 27 procent av dem mellan 16 och 25 år. Här har också en markant nedgång skett i nyhetstittandet: nästan varannan person mellan 25 och 44 år tittade för tio år sedan på tv-nyheterna varje dag; idag är det drygt var femte person i sam-

ma grupp. Detta gäller också radiolyssnandet: de unga flyr (bland annat till poddar) medan de äldre fortsätter att lyssna.

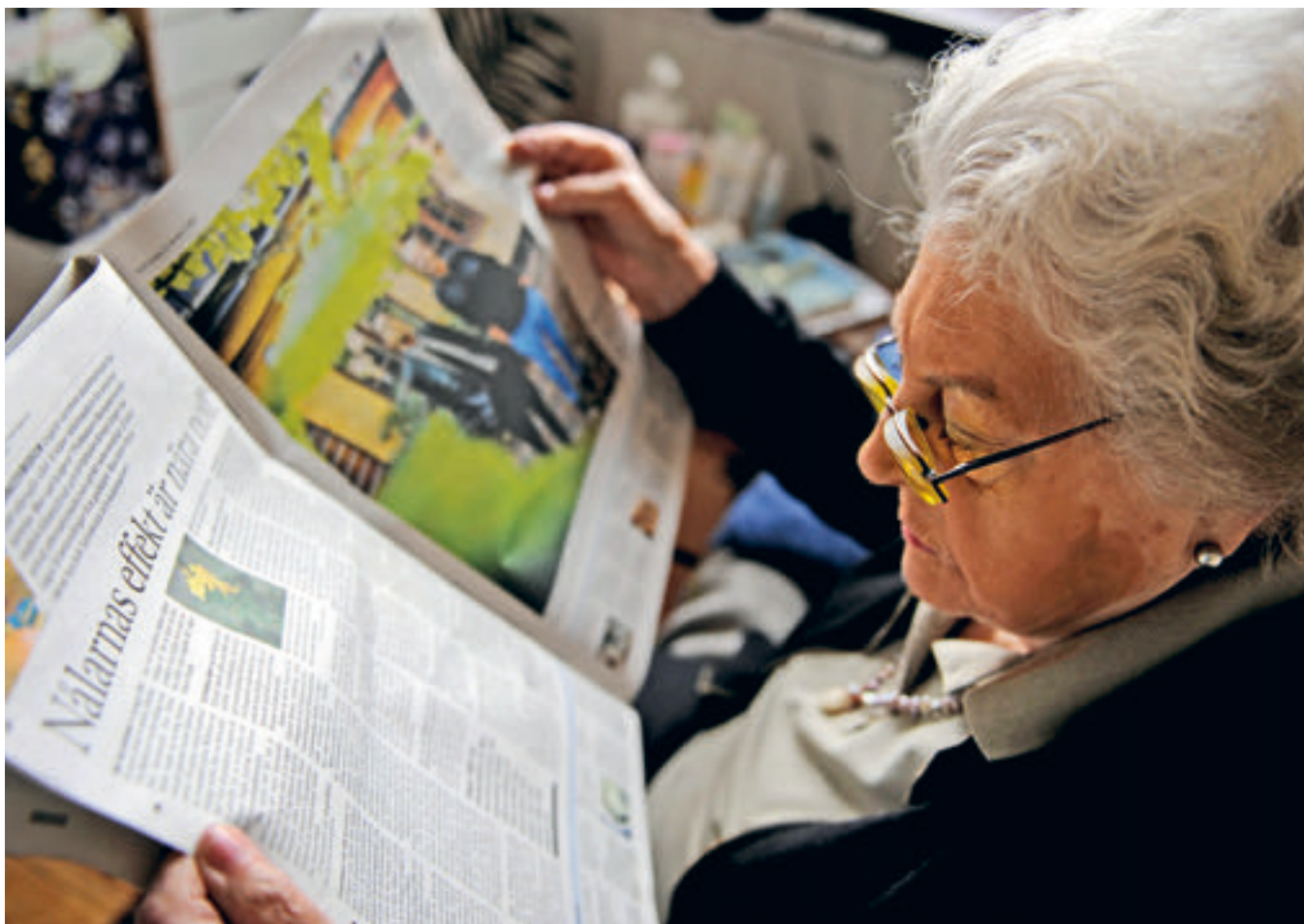
DEN SOM FORTSÄTTER att djupdyka i statiken från till exempel SCB, Nordicom och statliga myndigheter kan inte dra någon annan slutsats än att massmedierna håller på att pulveriseras. När de äldre börjar dö ut kommer det inte längre att finnas kvar någon publik. Massmediekonsumtionen är en tickande generationsbomb.

För unga mediekonsumenter betar sig inte som tidigare generationer. De tycks söka sig till klanliknande medietjänster som Snapchat, Instagram, Youtube, Jodel, Whatsapp, Tiktok och andra kanaler. De har några saker gemensamt: de är globala, de är nischade och oberoende av sändningstid och centraliserad distribution. De har inga grindvakter, inga miljardbolag som producerar innehåll och innehålllet går direkt mellan avsändare och mot-tagare utan att passera ett centralt tvätteri. Men de är också bara plattformar: trots sina användarvolymen är de inga massmedier. Instagram må ha en miljard användare, men den största Instagram-svensken (Joakim "Jockiboi" Lundell) når bara 0,1 procent av dessa,

Tryckpressarna går varma. Men hur länge?

FOTO: MAGNUS HALLGREN/TT

Hon föredrar papperstidningen.

FOTO: BERTILERICSON/TT

DEN SOM DRAR UT linjerna från dagens utveckling ser att vi snart kommer att ha ett samhälle utan centrala massmedier som upprätthåller en gemensam verklig-hetsbild och är det kitt som demokratin förlitat sig på. Än så länge har vi inte haft demokrati utan massmedier. En föraning om vart vi är på väg syns redan på flera håll i världen. Ett exempel är Brasilien där misstron mot medierna är djupt rotad. De stora medieföretagen är tätt tvinnade med makteliten och saknar dessutom trovärdig representation: trots att hälften av alla brasilianer har afrikanskt ursprung dominerar det brasilianska medielandskapet av vita brasilianer.

När Jair Bolsonaro började sin presidentkampanj förra året beslutade han att inte ställa upp på tv-debatter i största kanalen Globo, som förvisso brukar stödja högerkandidater men Bolsonaro gjorde analysen att han var för radikal även för Globo. Istället har meddelandetjänsten *Whatsapp* blivit den stora mediekkanalen i Brasilien. I chattgrupper i *Whatsapp* sprids information, bilder och nyheter. Varje grupp kan vara maximalt 256 personer, men organisationer och företag som vill ha inflytande har byggt upp ett pyramidspel av information som sprids bland Brasiliens

120 miljoner *Whatsapp*-användare (landet har 210 miljoner invånare). Och det är effektivt: 44 procent av alla i landet använ-

I takt med att dagstidningar blir alltmer villiga att ta betalt för sin journalistik på nätet minskar den breda spridningen.

de *Whatsapp* för att hitta politisk information inför presidentvalet, som också vanns av Bolsonaro. Mängden falsk och felaktig information var enorm, men innan detta upptäcktes av *Whatsapps* ägare Facebook var valet redan avgjort. Facebooks försök att kontrollera, strypa eller påverka vilken information som sprids är för långsam och avsaknaden av denna kontroll är just vad användarna efterfrågar. Lägg därtill att Brasilien, liksom många snabbväxande ekonomier i Afrika, har teleoperatörer

som ger gratis tillgång till en handfull appar om man tecknar abonnemang. Däribland finns *Whatsapp*, men sällan några mediesajter. Journalistik och massmedier blir därmed en kostnadsfråga för många mediekonsumenter.

MASSMEDIERNAS SÖNDERFALL kan alltså ses i framväxten av ett medielandskap som inte längre kontrolleras centralt men som ändå har makt att förändra politik och skapa presidenter. Det gäller i allra högsta grad det amerikanska medielandskapet som har polariserats under 2000-talet, inte minst sedan Donald Trump valdes till president 2016. I USA har väljarsympatier kommit att bli den mest särskiljande faktorn mellan människor – viktigare än ras, utbildning, kön och ålder. Och det är väldigt få medier i USA som båda liberala och konservativa litar på. Istället har det vuxit fram flera separata medielandskap. Så kallade filterbubblor finns det inga (enligt forskningen) – vi utsätts istället för ännu fler och spretigare åsikter än tidigare. Men förtroendet för den andra sidans medier är lågt och blir allt lägre.

En tanke är dock värd att hålla i huvudet. Journalistiken är inte dödshotad utan mår nog bättre än någonsin med många >>

vassa avslöjanden och starkt berättande. Men den når färre och utvecklingen går från att journalistiken har varit ett "public good" till att den blir ett "private good" för en elit. Att vilja och kunna ta del av journalistik blir en aktiv fråga om kostnad, tid och vilja. I takt med att dagstidningar blir alltmer villiga att ta betalt för sin journalistik på nätet minskar den breda spridningen. I Sverige har de flesta stora dagstidningar idag en betalvägg och även om många svenskar känner sig betalvilliga är de så få att journalistiken inte längre når ut till många läsare. Journalistiken kan mycket väl överleva: efterfrågan på granskande och berättande kan säkert bäras på andras axlar. Men när massmedierna ersätts med nischmedier försvinner gemenskapen.

MED MASSMEDIERNAS förvittring tar vi många kliv bakåt i mediehistorien. Sedan Johannes Gutenberg uppfann trycktekniken på 1400-talet har rörelsen hela tiden varit framåt: större upplagor, fler läsare, mer impact. Den bärande idén i Gutenberggalaxen har varit det masskopierade och massdistribuerade. Utan Gutenbergs innovation hade upplysningen haft det trögare, vilket Nina Burton berättar om i sin Augustprisade bok *Gutenberggalaxens Nova*. Burton visar hur den nederländske humanisten Erasmus av Rotterdam blir den som skapar innehåll och massmedier med hjälp av Gutenbergs pressar. Erasmus stod under 1500-talet ensam för en femtedel av alla utgivna böcker och visade hur boken kunde förvandlas från en nischad produkt för religiösa läsare som hade råd med utbildning i latin och en kopist som för hand skrev av andras förlagor till ett massmedium. Det vi ser idag med tv, tidningar, tidskrifter och radio som tappar mark framstår som raka motsatsen: en nedmontering.

ELLER HAR VI överskattat massmediernas kraft och betydelse? Det verkade åtminstone Erasmus tycka när han i Burtons essä tvivlar: "Borde tryckpressen inte göra världen större genom olika röster och erfarenheter? Borde den inte vara en motvikt mot alla lomhörda drev? Vad Erasmus längtade efter var ett samtal stort som flodernas samfärd, där också andra stränder kunde nås."

Erasmus tankar lämpar sig lika bra idag. I dagens utveckling har massmedierna tappat flodens forna kraft. De kommer inte längre att hjälpa oss att nå andra stränder och följderna kan vi ännu bara ana. ✨

Terrorn slår till. Drottninggatan i Stockholm, den 7 april 2017.

FOTO: TOMAS ONEBORG/TT

TERRORISM

Historiens dom blir hård

Politiker och myndigheter har reagerat senfärdigt och naivt mot terrorism och extremism. De har påverkats av samhällsdebattörer som relativiserat och förnekat förekomsten av islamistisk terror, skriver **Magnus Ranstorp**.

SVENSKA REGERINGENS och myndigheters åtgärder mot våldsbejakande extremism och terrorism har varit en enda kedjereaktion av senfärdighet. Trots att 300 individer rest till Syrien och Irak sedan 2012/13 för att ansluta sig till en av världens grymmaste terrororganisationer dröjde det till terrordådet på Drottninggatan i april 2017 innan regeringen tillsatte en utredare som slutligen föreslog nya straffbestämmelser om deltagande samt samröre i en terrororganisation. Dessa lagändringar träder inte i kraft förrän 2019.

Med undantag för två fall har inga dömts för terrorbrott av de 300 jihadist

som rest till Syrien/Irak och eftersom lagstiftning inte kan tillämpas retroaktivt kan inte någon av de återvändande IS-resenärerna åtalas. När lagstiftning väl kommer på plats är högsta straff för deltagande eller samröre två års fängelse.

FÖR SAMMA BROTT KAN man få upp till sex års fängelse i både Norge och Danmark. I Norge har nio återvändare dömts och åtal mot ett fyrtiotal väntar. I Danmark har ett dussintal dömts och i några fall har vissa individer med dubbla medborgarskap frantagits sitt danska medborgarskap, andra kommer att utvisas. I Danmark blir

De flesta ser inte idag helhetsbilden hur vi hamnat där vi är och konsekvenserna för vår säkerhet.

man heller inte villkorligt frigiven efter två tredjedelar av straffet om man döms för terrorbrott.

Detta faktum undslapp inte de fyra svenska terrorister som dömdes till 12 års fängelse i Danmark för förberedelse till terrorbrott mot *Jyllands-Posten*. Istället begärde de att avtjäna straffet i Sverige och frigavs i slutet av december 2018. Inga speciella åtgärder vidtas heller av frivården. Säkerhetspolisen som ska vara sista instansen blir det första och enda skyddet.

MED UNDANTAG FÖR det nyinrättade Center mot våldsbejakande extremism har det varit fyra förlorade år av förebyggande insatser. Det operativa arbetet har gått på tomgång och konkret arbete eller metodutveckling har lyst med sin frånvaro. Istället har man ägnat sig åt ändlösa kunskapsseminarier. I utvärderingen av den nationella Samordnaren mot våldsbejakande terrorism återkom ofta frågan: "När är det dags att agera?" Att högsta ansvariga kulturminister Alice Bah Kuhnke hade noll koll på extremism blev uppenbart i SVT:s *Agenda* (2017) då hon hävdade att Umeå var ett föredömligt exempel på en kommun som arbetade effektivt mot våldsbejakande extremism. Umeås säkerhetssamordnare ställde sig frågande till påståendet eftersom de aldrig jobbat med frågan eller ens hade någon handlingsplan.

Idag finns fortfarande ingen officiellt publicerad översikt hur bra det förebyggande arbetet fungerar i de mest utsatta stora städerna. Hur många ärenden jobbar man med? Minskar eller ökar den våldsbejakande extremismen? Vilka framgångar och utmaningar står man inför?

EN SVÄRIGHET FÖR arbetet mot våldsbejakande extremism är koordineringen på nationell och kommunal nivå. Även om myndigheter besitter god kompetens och expertis om hur de ska arbeta är det svårt att nå fram till de yttersta kapilläerna på lokal nivå. När Anna Tansjös utredning (SOU 2018:65) om "Informationsutbyte vid samverkan mot terrorism" presenterades konstaterade hon att det var "svårt att få fram en klar bild av vad för slags förebyggande arbete som utförs på lokal nivå för att just förebygga terrorism eller våldsbejakande extremism. I dagsläget synes dock råda en osäkerhet kring hur detta arbete ska bedrivas lokalt."

Det kan vara lätt att få intrycket att

denna senfärdighet beror enbart på strukturer- och koordineringsproblem. Men sanningen om fördröjningseffekten har sina bottnar i hur det svenska debattklimatet utvecklats sedan terroristattacker den 11 september 2001.

Ett antal samhällsdebattörer har starkt medverkat i att försvåra arbetet med terrorbekämpning. Ofta har de falskt påstått att Säkerhetspolisen grundlöst bedrivit "en häxjakt mot muslimer (som kollektiv)". Föga överraskande är Jan Guillou en av de mest framstående debattörerna.

UNDER HELA 2000-talet har Guillou beskrivit terrorbekämpning som övergrepp mot muslimer som kollektiv och en raslagstiftning eller "särslagstiftning riktad mot alla som heter Mohammed". Som bevis tog han upp 2005 års hovrättsdom mot två personer som dömdes till förberedelse till terrorbrott och finansiering av terrorism efter att ha samlat in pengar till terrornätverket Ansar al-Islam i norra Irak. Få terroråtal är mer gediget underbyggda. Åklagaren lyckades binda insamling och sju överföringar av 1,3 miljoner kronor till två självmordsbombare i Arbil som dödade över 100 och skadade 200 i en terrorattack.

På liknande sätt påstod Guillou 2011 att åtal mot två somalier som planerade en attack mot Lars Vilks på Röda Sten i Göteborg borde anses som raslagstiftning. Trots att Säkerhetspolisen var övertygad om att de planerat ett dåd in i minsta detalj och att de greps beväpnade med knivar lyckades inte åklagaren få dem dömda för förberedelse till mord eller terrorbrott. Men vi vet nu att en av dem åkte ner till Syrien med sin familj år 2013 och anslöt sig till Islamiska staten medan den andra mannen nyligen dömdes till tre års fängelse för medhjälp till grovt skattebrott och grovt penningtvättsbrott (för misstänkt terrorfinansiering).

I GUILLOUS ANDA SKAPADES Charta 2008 som fokuserade på "kriget mot terrorism" och kritik av "terrorlagar" och som blev ett samlingsnav för tongivande aktivister, politiker och islamister. Guillou höll brandtal medan i styrelsen frotterade sig Mattias Gardell, Mehmet Kaplan, Amanj Aziz (ordförande i den numera starkt kritiserade och numera nedlagda föreningen Troende unga förebilder, TUFF) och Mohammed Kharraki (ordförande i Sveriges unga muslimer, SUM) under ledning

av Gösta Hultén när de inte var upptagna med Ship to Gaza. Även Kaplans lärjunge Gustav Fridolin syntes på Charta 2008:s möten. Gripanden av misstänkta terrorister betraktades som bevis för att det skedde rättsliga övergrepp.

PARALLELLT SKAPADES ANDRA aktivistfronter som offensivt angrep svensk terrorbekämpning för att vara islamofobisk eller rasistisk. Denna sfär understöddes av ett välkoordinerat kotteri av postkoloniala identitetspolitiska aktivister som slog rejäl knut på civilsamhällets konstruktiva roll i arbetet mot våldsbejakande extremism.

På så sätt bibehölls relativiseringen av islamistisk terrorism. Istället för att fördöma IS talade de hellre om svenskar som åkte till finska vinterkriget eller IDF (den israeliska försvarsmakten). Samtidigt roffade de skickligt åt sig skattemedel till civilsamhällsaktörer utan möjlighet till offentlig insyn eller ordentlig granskning och under beskydd av politiker och paraplyorgan inom civilsamhället.

Försvårar arbetet mot terror.

FOTO: STINA FISCHER/TT

Ytterligare en understödjande front byggdes upp inom akademien under ledning av Mattias Gardell och hans Cemfor som legitimerar en förvriden världsbild där terrorbekämpning och fokus på salafistisk-jihadism likställs med islamofobi och häxjakt på muslimer. Tillsammans med MMRK-företrädare har Cemfor i armkrok och under täckmantel av "vetenskaplighet" underminerat det förebyggande arbetet vid varje hörn.

För att förstå senfärdigheten, oförmågan och naiviteten i förhållande till terrorismbekämpning krävs att man förstår de strukturella, organisatoriska och politiska utmaningarna. De flesta ser inte idag helhetsbilden hur vi hamnat där vi är och konsekvenserna för vår säkerhet. För dem som bidragit till att lägga krokben för Sveriges terrorbekämpningsberedskap kommer dock historiens dom att bli hård. ✨

RYSSLAND

Gå och bada

Moskvas utomhusbassäng Tjajka är en uppenbarelse i den långa ryska vintern. Det är också en sociologisk studie, skriver **Ulrika Carlsson**.

HUR ÖVERLEVER MAN vintern i Ryssland? Det frågar alla, och nu har jag svaret: Tjajka, badhuset i centrala Moskva som funnits sedan 1957. Konceptet påminner om vad Qatar gett löfte om inför nästa fotbolls-VM, alltså att matcherna ska spelas i luftkonditionerade inomhusarenor.

På Tjajka består det fantastiska slöseriet med energi i att hålla vattnet uppvärmt till 28 grader, i två bassänger som ligger under bar himmel, året om, i en stad där medeltemperaturen från november till februari är uppskattningsvis -18. När det regnar simmar man i regnet, när det snöar smälter små vita flingor på ytan. När det är riktigt kallt ångar det från vattnet så att man knappt kan se framför sig så länge man är ovanför ytan. Istället uppenbarar sig en ny värld av klarsynthet och kroppsdelar när man sänker ner huvudet i vattnet. Med tanke på kylan kan man simma in i bassängen direkt från duschrummet, genom en vattenkorridor, för att inte frysa ihjäl ute i luften i bara baddräkt.

Jag invigdes i Tjajka i mars, och det var en uppenbarelse att i slutet på en lång vinter få vara utomhus, i solen, utan att frysa och utan att vara påbyltad otympliga ytterkläder. Det var som att upptäcka att man var en kroppslig varelse igen, och genom varje millimeter av huden få bekräftat att jorden trots allt är denna varelses hem.

När man ser sig om i lobbyn börjar man dock undra om det är uppvärmningen som kostar mest i driften av Tjajka, eller om det

kan vara personalen ändå. Hur många rysar krävs det för att skruva i en glödlampa? Sju stycken, i det här fallet. En för att kolla ens legitimation och skriva ut, signera och stämpla ett kontrakt. En för att göra medicinsk undersökning ("Har Ni någonsin opererats? Lyft på tröjan.") En (bakom glas) för att ta betalt. En för att dela ut gummiarmband i utbyte mot en titt på kvittot. En för att hänga ens kapp i garderoben. Och så två vakter, i en glasbunker som i frågesporter på tv, för att bevaka spärren man går igenom medelst gummiarmbandet, samt hålla ett öga på ett tiotal övervakningsvideor. Och då har vi inte räknat med dem som städar, eller dem i blåa jackor som sitter och petar på sina telefoner på bänkar vid poolkanten och som jag hoppas är badvakter.

INTRÄDET KOSTAR ungefär 150 kronor, en summa som motsvarar priset på fyra biobiljetter. Men mängdrabatten på månads- och årskorten gör det någorlunda överkomligt, och klientelet består inte främst av miljonärer. Detta sluter jag mig till av hur besökarna ser ut, både med och utan kläder. Den största enskilda gruppen är äldre damer som inte direkt simmar långt utan mer plaskar runt lite och skvallrar med sina väninnor om barn, sjukdomar och semester i Egypten.

De plaskande äldre damerna upptar enligt sed fyra banor i den stora bassängen. Sedan återstår det en bana reserverad

åt vad en skylt kallar "högstastighetssimning," och tre banor för alla andra. Att döma av hur sura en del av männen blir när någon bröstsimmade dam letat sig fram till en av dessa tre banor kan man gissa att det råder en del förtret om de äldre damernas ständiga ockupation av fyra hela banor, trots att deras guppande och vattentrampande ju inte kräver så mycket yta per capita. Detta förtret yttras främst genom passiv aggressivitet, genom att man hänsynslöst simmar om de långsamma eller "råkar" sparka till dem. En gång försökte en gubbe flera gånger trycka mig åt sidan så att jag drogs ner under ytan när jag precis skulle upp för att ta mitt långt efterlängta andetag. "Det här banan är för herrar!" gormade han när jag frågade vad han trodde att han höll på med.

Men det är inte bara vissa herrar som surar över fördelningen av Tjajkabefolkningen. Folk har försökt slänga ut mig ur både en dambana och högstastighetssimningsbanan. Den senare tvisten var den mest civiliserade: en muskulös blondin tog av sig simglasögonen när vi båda kommit till slutet och sa, "Frigör banan. Ni stör träningen." Dambanekonfrontationen var fulare, med politiska undertoner. En tjej runt 30 vägrade låta mig simma om henne, och när vi båda kom fram till slutet frågade hon varför jag simmade så aggressivt, och förklarade att den här banan är till för kvinnor, här får alla simma i sin egen takt.

JAG DROG MIG LÄNGE för att prova på Tjajka, delvis för att jag misstänkte att det var ett ställe med många regler, skrivna och oskrivna, som jag inte skulle vara medveten om. Mycket riktigt blev jag genast tillsagd när jag gick in i duschrummet barfota. En kvinna frågade var mina flip-flops var, med en min som tycktes förebrå mig att jag höll på att smitta alla på badhuset med dödlig fotsvamp. Sedan förmanade mig en av de blåklädda för att jag inte hade någon badmössa på – även det obligatoriskt.

Men det gick bra till slut. Med tiden vande jag mig också vid omklädningsrummet: hur hänsynslöst folk rör sig och uppstår plats, hårtork och speglar i detta allmänna utrymme. Hur alla de, som bryr sig så mycket om hur de framstår för andra i bassängen, eller när de går ut gatan, här går omkring nakna hur som helst, och avslöjar sina sovjetiska *life-hacks* i fråga om kläder och hygien för var och en som vill – eller inte vill – se. Jag minns en babusjka som satt naken förutom halvpådragna strumpbyxor, med papiljotter i håret och åt en fylld pannkaka medan hon för full hals dividerade med sin dotter i telefon. Det är just sådana de är, ryssarna: en kombination av något gammeldags raffinerat och känsligt, å ena sidan, och något hårt och krasst – och uråldrigt – å andra sidan. ✨

Falsk matematik

I Axess nr 9/2018 finns en recension, signerad Håkan Arvidsson, av Jim Holts bok *When Einstein Walked with Gödel*. Dessvärre innehåller artikeln ett antal sakfel och tveksamheter.

"Einstein och Gödel var båda österrikiska judar som tvingades fly undan nazismen...", skriver Arvidsson. Einstein var dock aldrig medborgare i Österrike; han var under olika perioder i sin levnad medborgare i Tyskland, Schweiz och USA. Han upprätthöll heller aldrig någon tjänst i vad som nu är Österrike (men var jämväl för en kort tid professor i Prag i dåvarande Österrike-Ungern). Och Gödel var förvisso född och uppvuxen i Österrike-Ungern – och under långa tider verksam i Wien – men han var däremot inte jude. Han flydde från Wien först 1940, i första hand för att slippa bli rekryterad till Hitler-Tysklands armé.

Vad gäller matematiken och fysiken finns i recensionen ett antal tveksamheter. Det är inte, som Arvidsson uttrycker det, fråga om att vi "aldrig [kan sluta oss till] alla sanna satser som följer av den ursprungliga satsen". Det kan man mycket väl göra också enligt Gödel. Vad han påstår är snarare att det finns satser som inte alls kan bevisas vara sanna eller falska utifrån de givna axiomen.

I sin beskrivning av Einstein och kvantmekaniken skriver Arvidsson om "partiklars kommunikation med hastigheter som översteg ljushastigheten". Även om kvantme-

Albert Einstein och Kurt Gödel.

FOTO: LEONARD MCCOMBE/GETTY IMAGES

niken kan sägas i någon mening tillåta "kommunikation" med överljusfart ger denna formulering lätt fel föreställning. Man måste nog betona att denna "kommunikation" aldrig innebär att "information" kan skickas mellan partiklarna.

Och att Einsteins relativitetsteori skulle innebära att "det objektivt sett är omöjligt att

skilja mellan Nu, Då och Sedan" är inte korrekt. För mig som sitter här går det alldeles utmärkt att göra en sådan distinktion när det gäller vad som sker här. Det är när man skall avgöra samtidigheten för händelser som inträffar på olika ställen som relativitetsteorin ger vissa begränsningar.

Bengt E Y Svensson

EN VÄRSTING TILL SYSTER

Hon var inte av denna värld. Och så hade hon kanske också föreställt sig att tillvaron skulle gestalta sig: i avskild och asketisk klostermiljö. Men den brittiska nunnan syster Wendy Beckett, nyligen avliden vid 88 års ålder, som bodde i en husvagn blev känd – kanske till och med älskad – av miljontals briter. En person som faktiskt förtjänade det slitna uttrycket "a national treasure".

Denna eremit besatte nämligen ett fullständigt formidabelt intellekt och encyklopediska konstkunskaper. De omsatte hon först i små betraktelser – baserade på reproduktioner av målningar som hon själv aldrig sett – nedskrivna för sitt höga nöjes skull men som genom slumpens skördar nådde tidningen *Catholic Herald*. Och så hörde BBC av sig.

FOTO: ALAMY

Hon visade sig vara vad som i branschen kallas för a natural. Vad som hade kunnat bli freak show och lyteskomik – en äldre nunna med stora glasögon och utstående tänder

– blev istället stor underhållning och folkbildning i ordets bästa bemärkelse. Med smittande entusiasm och kommentarer fria från jargong fick hon omedelbart tittarna med sig.

Vissa katoliker hade svårt för syster Wendys utåtriktade verksamhet. Nunnor ska inte få vara kändisar och bre ut sig om icke-religiösa ämnen. Även hon själv medgav i svaga stunder att hon njöt av att berätta och lära ut.

Detta motsägelsefulla drag, längtan efter ensamhet med Gud och behovet av att nå ut till många människor, fascinerade och gjorde henne mänsklig. Hon föreföll att leva ett liv i harmoni, lika lycklig i sin husvagn som framför profana mästerverk.

Mats Wiklund

Av Torbjörn
Elensky

1

Torbjörn Elensky är
författare och kritiker.

1979

– då det nya föddes

1979 är ett märkesår för flera av de trender och tendenser som präglar vår tid än idag. Året då saker tog sin början snarare än avslutades.

I ngen väntar sig att muren ska falla, den stabila regimen kollapsa, att kungen ska mista huvudet... – förrän i efterhand, då alla klart och tydligt ser hur det egentligen var. Och ibland förstår vi inte ens efteråt, förrän möjligen långt senare, vad det egentligen var som hände, när regimen, muren eller kungens huvud föll för bilan.

Hur händer egentligen något? Vilken är den avgörande punkten? Finalen, vändpunkten eller början på ett förlopp? Det är frågor som egentligen inte går att svara på, för börjar man bryta ner händelsekedjor och letar efter de avgörande länkarna visar det sig alltid att det går att fortsätta, vrida lite mer på saken, hitta ytterligare någon orsak eller effekt, som man inte räknat med.

Muren föll, och det ska vi fira. Men när vi hämtat oss från firandet av 1989 bör vi ta en extra titt på 1979, för det är ett märkesår för flera av de trender och tendenser som präglar vår tid än idag. Ett år då saker tog sin början snarare än avslutades. Strax efter att jag fått upp ögonen för dess betydelse, och, som en riktigt dålig vetenskapsman, börjat leta stöd för min tes istället för att försö- »

Margaret Thatcher:
en radikal tog makten.

FOTO: ALAMY

Sovjetiska soldater i
Afghanistan.

FOTO: ALAMY

”

Specerihandlar-
dottern var en
radikal, av ett helt
annat slag än vad
man väntade sig
vid den tiden.”

ka falsifiera den, stötte jag i ett sammanhang på Rolf Ekéus, och slängde ur mig kommentaren att det visst var 1979 som var det verkligt betydande år vi borde ägna oss åt att minnas 2019, minst lika mycket som 1989.

– Jo men visst, instämde han genast, efter knappt en bråkdel av en sekunds eftertanke, det var ju då allt hände. Det vet jag, för jag var med.

Det var 1979 som Margaret Thatcher vann valet och blev Storbritanniens första kvinnliga premiärminister, och därtill en av de mest långvariga och betydelsefulla som innehaft den posten. Specerihandlar-dottern var en radikal, av ett helt annat slag än vad man väntade sig vid den tiden. Även om påståendena om hur nyliberal vår värld blivit är ganska överdrivna, så inledde hon de avregleringar och skattesänkningar som kom att prägla 1980-talet, skapade yuppieeran och lade grunden för idéer som i hög grad präglat politiken ända sedan hon fick makten. Hennes parhäst Ronald Reagan, som jämte henne kommit att symbolisera hela denna era och den ekonomiska politik som dominerar än idag, vann visserligen inte det amerikanska presidentvalet förrän 1980, men eftersom han tillkännagav sin

kandidatur den 13 november 1979 kan han få vara med i 40-årsjubileet han också. Hans tal ligger på Youtube, och är väl värt att se för den som vill få en aning om vilket starkt intryck han gjorde på de amerikanska väljarna.

Tidigare samma år gjorde hans företrädare Jimmy Carter för övrigt sin kanske viktigaste historiska insats när han tog emot Kinas ledare Deng Xiaoping och höll presskonferens med denne på Vita husets gräsmatta. Inte lika spektakulärt och historiskt laddat som då Richard Nixon flög till Kina i februari 1972, och därmed öppnade för diplomatiska, politiska och ekonomiska kontakter mellan de båda länderna, efter årtionden av isolering. Men på sätt och vis mera avgörande, för medan Nixon åkte till Peking mitt under den ännu pågående kulturrevolutionen, skedde Dengs besök efter att Mao avlidit 1976 och, nästan ännu viktigare, hans för kulturrevolutionen så viktiga änka Jiang Qing hade avsatts och fängslats, tillsammans med sina kumpaner i vad som kallades De fyra gäנג. Nixons besök i Kina öppnade visserligen dörren, men det är när Deng Xiaoping går ut igenom

den och far till USA som den kinesiska ekonomin tar sina första stapplande steg mot den utveckling som pågår än idag, och som på allvar påverkar hela världen på ett sätt som knappast någon kunde ana 1979. Ironiskt nog var Carter själv den enda president efter Nixon som aldrig kom iväg till Kina under sin tid i Vita huset. Alla andra åker dit, oavsett vilka oenigheter och konflikter som kan finnas.

Under detta år fick denna president också bevittna det första fredsavtalet mellan Israel och en arabisk stat, som en följd av det första Camp David-avtalet från 1978. Den egyptiske presidenten Anwar Sadat och den israeliske premiärministern Menachem Begin undertecknade avtalet den 26 mars 1979, trots protester från bland annat Syriens Hafez al-Assad, den nuvarande presidentens far. Sadat hade styrt undan sitt land från sovjetiskt inflytande och ville öppna landet både politiskt och ekonomiskt mot västvärlden, med USA i spetsen. Han tycks ha varit en pragmatiker, som insåg att fred var den enda möjliga vägen framåt, och just därför mördades han också, bara två år efter fredsavtalet, av en medlem av sin egen militär, under pågående militärparad. Dessvärre har Carters eftermäle snarare än av hans framgångar kommit att färgas av en annan händelse 1979, vars betydelse nog får sägas vara i nivå med öppningen av Kina, nämligen revolutionen i Iran, och inte minst den utdragna gisslandramat på amerikanska ambassaden under samma tid. Oroligheterna hade visserligen pågått ganska länge, samtidigt som landet genomgick en modernisering, i kombination med politiskt förtryck, som till slut fick en rätt osannolik koalition av reaktionära och progressiva krafter att gemensamt störta den alltmör hatade shahen, som flydde landet i februari. Det var svårt för omvärlden att tolka händelsen. En del på vänstersidan ansåg, med Michel Foucault i spetsen, att detta var det första verkliga upproret mot västvärlden, ja, egentligen mot moderniteten i sig. Han kunde inte persiska och verkade inte ha några större kunskaper om Irans tidigare revolutio-

ner och parlamentariska försök, men det hade ju nästan ingen annan heller i väst. Hans tankar fick genomslag och ligger nog ännu i botten på en del av de mera urskuldande förklaringarna av varför revolutionen nog var bra och rätt och ett uttryck för förtryckta folks rättmätiga vrede mot, tja, hela moderniteten faktiskt.

Den händelse som antagligen avgjorde till ayatollah Ruhollah Khomeinis och de religiösa revolutionärernas fördel var det utdragna gisslandramat på den amerikanska ambassaden. I 444 dagar, från den 4 november 1979 till den 19 januari 1981, höll en radikal grupp unga islamister ambassadpersonalen fången, som vedergällning för att USA vägrade att lämna ut den landsflyktige shahen till Iran. Den iranska regeringen försökte få kidnapparna att avsluta sin aktion, men den ende som på allvar kunnat beordra dem att lämna ambassaden, Khomeini, insåg att detta var exakt vad han behövde för att manövrera ut demokratiska, liberala, socialistiska och andra konkurrenter om makten. Såväl arresteringar och utrensningar som förbud mot partier och avrättningar konsoliderade islamisternas maktövertagande, och trots flera omgångar av försök till motstånd av olika slag och på olika nivåer har de fortfarande, fyrtio år senare, makten, medan fyra, fem miljoner iranier drivits i exil. Gisslandramat förvärrades genom ett misslyckat fritagningsförsök, och präglade mot slutet bilden av Carter som en svag president, medan det faktum att gisslan frigavs dagen efter att Reagan svurits in blev en symboliskt viktig start på hans tid vid makten.

Minst lika viktigt, men mycket mindre känt, är ett annat gisslandrama under vårt märkesår. Den 20 november, mitt under den årliga pilgrimsfärden, då det är som allra mest folk på plats, ockuperades den stora moskén i Mekka av en grupp upprorsmakare, som hävdade att *mahdin* hade anlänt. Mahdi är, enligt vissa islamiska traditioner, den budbärare som ska tillkänna gäldens slut, besegra ondskans härskaror och grunda det tusenåriga riket tillsammans med Jesus. Männan som tog över moskén, och tog ett ännu okänt antal personer som gisslan, var alltså extrema religiösa fanatiker, av ett slag som världen vid den tiden ännu inte tog på allvar. Saudierna chockades och försökte hålla nere rapporteringen om saken, vilket var en lätt match, eftersom icke-muslimer inte får besöka Mekka, och det på den tiden inte fanns några mobilkameror. Längre trodde man att det var Iran som låg bakom det hela, men det verkar som om deltagarna i ockupationen alla var saudier.

I två veckor belägrade saudiska trupper moskén och försökte få ut ockupanterna, som lär ha uppgått till 400–500 män. Men det visade sig väldigt svårt. Försök gjordes med gasattacker, men gasen spreds för vitt och hade därför ingen effekt. Man kastade även in granater, som lär ha dödat och skadat många, gisslantagare och gisslan om vartannat. Till sist tillkallades fransk expertishjälp, och äntligen fick man slut på

>>

Anwar Sadat, Jimmy Carter och Menachem Begin.

FOTO: GETTY IMAGES

”

Var det något som låg i luften då, som vi i västvärlden inte förstod? Eller är det bara så att det som för oss tycks som sammanhang inte är annat än retroaktiva tillrättlägganden av händelseförlopp som i sig nästan är slumpmässiga?”

dramat. Enligt somliga var det franska soldater, som fick konvertera pro forma till islam innan de stormade moskén, enligt andra var det pakistanska trupper som tog över och genomförde fritagningen, under fransk ledning. Offren uppgick till 255 personer, samt 560 skadade, men siffrorna är alla rätt osäkra. De 68 terrorister som togs levande avrättades genom offentliga halshuggningar i Saudiarabiens åtta största städer.

Att händelsen blev historiskt viktig beror främst på två saker. Dels ledde den till kraftigt reaktionär politik i Saudiarabien, med ökad makt till de religiösa i landet, i tron att de skulle lugna sig om de fick mer inflytande. Könnssegregeringen blev striktare, undervisning i annan historia än islamisk förbjöds, och bilder av kvinnor i i tidningar liksom deras medverkan i teve inskränktes till nära noll. Genom Saudiarabiens religiöst centrala position, samt dess enorma ekonomiska tillgångar, är detta en reaktion som gett földeffekter även i andra delar av de majoritetsmuslimska länderna. En märklig fotnot till dramat, som i sin tur svällt ut till sin alldeles egna historia, är att ockupationen av moskén ägde rum i samband med en stor renovering av den, som genomfördes av Saudi Binladin Group. Ett väldigt byggföretag ägt av just den familj som Osama bin Ladin, mannen som länge var ledare för och stod som symbol för islamistisk terrorism, tillhörde.

Vilket för oss till nästa historiskt avgörande händelse under vårt viktiga år: Sovjetunionens invasion av Afghanistan,

som inleddes i december 1979 och skulle vara i tio långa år, nästan ända fram till att muren föll i Berlin. Sovjet gick in i landet för att styra upp en kommunistisk kupp som genomfördes 1978. Det folkliga motståndet mot de kommunistiska makthavarnas snabba försök att modernisera landet, enligt kommunistisk modell, och uttradera de traditionella religiösa ledarnas inflytande, hade snabbt blivit så våldsamt att Moskva inte såg någon annan utväg än en invasion. Tidigt förutspåddes detta att bli Sovjets Vietnamkrig, och i någon mening blev det väl det, med den skillnaden att inga öppna demonstrationer kunde genomföras mot det på hemmaplan. Det hela sköttes med maximalt hemlighetsmakeri, och dödade soldater fördes hem för att begravas i tysthet. Samtidigt formerade sig ett motstånd i Afghanistan, med stöd från både saudier, USA och andra. Den lite drygt 20-årige unge miljardärssonen Osama bin Ladin var bara en av många tusen som sökte sig till Afghanistan för att delta i jihad mot den sovjetiska militären. Och de vann, på sätt och vis. Men då Sovjet drog sig tillbaka lämnade de ändå ett kommunistparti vid makten, under ledning av president Najibullah, som lyckades sitta kvar till Sovjetunionens upplösning.

Man kan ha olika uppfattningar om hur arvet efter Thatcher och Reagan förvaltats, och hur resultaten ser ut. Det går dessutom att diskutera huruvida de åtminstone indirekt lade grunden för vår epok av populistiska politikerframgångar eller inte, och om den typ av politik de förde har

Sony lanserar sin första Walkman.

FOTO: YOSHIKAZU TSUNO/TT

Amerikanska gisslan i Teheran.

FOTO: GETTY IMAGES

framtiden för sig eller ej. Men det går inte att ifrågasätta deras stora historiska betydelse.

Dessvärre gav oss 1979 också en del som har haft övervägande negativ betydelse för den efterföljande tiden, och som präglar vår samtid i än högre grad än någon då kunde ana. Det är också händelser som var separata vid den tiden, men som efterhand har kommit att hänga ihop, på olika destruktiva sätt. Revolutionen i Iran, den sovjetiska invasionen av Afghanistan samt terroristattacken mot stora moskén i Mekka, som öppnade för den islamistiska radikalism som idag, fyrtio år senare, ännu är ett så påtagligt inslag i vår värld, var separata händelser men i historieskrivningen flätas de samman – och får förnyad betydelse. Var det något som låg i luften då, som vi i västvärlden inte förstod? Eller är det bara så att det som för oss tycks som sammanhang inte är annat än retroaktiva tillrättalägganden av händelseförlopp som i sig nästan är slumpmässiga? Eller i vart fall inte så riktade, så tydligt syftande mot den vidare utvecklingen, som vi i efterhand tycker oss uppfatta?

Allt talar för att det år vi borde minnas under 2019 inte bara är det för 30 år sedan, då det gamla rasade, utan även 1979, då så mycket av det nya föddes. Till de storpolitiska händelserna går det för övrigt att foga en del annat, från kulturens och underhållningens

värld. Under alla dessa år kring 1980 skedde ett genombrott i datorutvecklingen, minneskapacitet och gränssnitt utvecklades i rasande fart. Just 1979 började Bill Gates företag utveckla *Interface Manager*, inspirerat av Apple. Det döptes 1983 om till Windows och är ju numera en del av vår vardag. Men en särskild uppfinning tror jag var viktigare än alla andra: Sony lanserar sin första Walkman, den lilla kassettspelare som fått det osannolika svenska namnet ”freestyle”, och drar därmed igång den utveckling mot alltmer individuell kulturkonsumtion, som idag kanske kulminerat (?) i allas vårt ivriga stirrande på våra smarta telefoner. Under 1900-talet var man mestadels tvungen att spela både ljud och bild på sätt som krävde stora apparater, och som oftast innebar att flera måste vara överens om att se och höra på något. Ännu tidigare måste man till och med lära sig spela själv, om man ville höra musik, eller hitta folk som kunde göra det åt en, vilket gjorde musik och scenframträdanden till särskilda sociala tilldragelser. Idag är ljud och rörliga bilder produkter för snabbkonsumtion i avskildhet, var och en gör sitt för sig, och sen chattar vi möjligen om det, men vi avnjuter det mesta i varsin liten bubbla. Den bubblan började med Sonys Walkman 1979. Av alla händelser det året var nog den lanseringen, trots revolutioner, världshandel och terrorism, den allra mest betydelsefulla. ✨

”

Under alla dessa år kring 1980 skedde ett genombrott i datorutvecklingen, minneskapacitet och gränssnitt utvecklades i rasande fart.”

En svensk paradgren

Migrationspolitikens omläggning beskrivs som restriktiv. Men sett över tid och i jämförelse med andra länder är det svenska flyktingmottagandet stort.

Av Björn
Östbring

2

Björn Östbring är
doktorand i statsvetenskap
vid Lunds universitet.

När Migration Policy Institute nyligen publicerade en historisk översikt och analys av svensk migrationspolitik fick rapporten titeln "Sweden: By Turns Welcoming and Restrictive in its Immigration Policy". Migrationspolitik är ett politikområde som i nästan alla länder präglats av kriser och reaktion snarare än framförhållning, men uppenbarligen kan tvära kast ändå räknas som en svensk paradgren.

Frågan är hur nästa kapitel i denna historia ska se ut. Den tillfälliga migrationslagen som annonserades hösten 2015 och infördes 2016 innebar tidsbegränsade uppehållstillstånd samt minskade

de möjligheter till anhöriginvandring. Lagstiftningen upphör dock att gälla sommaren 2019. Bör den förlängas, bör lagstiftningen skärpas ytterligare, eller bör det ske en återgång till en mer generös policy?

Jag tänkte ta tillfället i akt att reda ut några aspekter av denna politiska fråga, en fråga som redan figurerat i förhandlingarna om regeringsbildningen och som säkerligen kommer att vara en fortsatt omtvistad den kommande tiden.

I diskussioner om migrationspolitik är det lätt att fokusera på skillnader i normativ utgångspunkt och värderingar. Å ena sidan mänskliga rättigheter och humanitära skäl, och å andra sidan medborgares önskan att värna egna kollektiva intressen och värden. Den första utgångspunkten bedömer svensk flyktingpolitik primärt i ljuset av den globala situationen och behovet, den andra bedömer politiken primärt i ljuset av Sveriges förmåga till mottagning och integration.

Var man än har sin normativa utgångspunkt krävs det dock mer än en principdiskussion för att på ett välgrundat sätt ta ställning i migrationspolitiken. Ett ställningstagande kräver även en korrekt lägesbeskrivning och förståelse av migrationspolitiken som politikområde.

Ta till exempel den senaste opinionsmätningen på området. I december 2018 ansåg 10 procent av de svarande att lagstiftningen borde ändras i riktning åt ett ökat flyktingmottagande, medan 53 procent ansåg att politiken borde ändras i syfte att minska antalet flyktingar och anhöriga ytterligare. Statsvetaren Jon Nyhlén, intervjuad av SvD (17/12 2018), menade att orsaken förmodligen ligger i att allmänheten inte besitter en fullgod kunskap om migrationspolitikens utveckling.

"Vi gick från att vara ett öppet land till ett extremt begränsat mottagande. Men ämnet får fortfarande väldigt stort utrymme i det politiska samtalet. Därför kan det finnas en känsla här som inte riktigt speglar verkligheten."

Nyhléns kommentar tycks ge stöd åt uppfattningen att Sverige numera inte har särskilt stor invandring. Den mycket omtalade förändringen av migrationspolitiken 2015–2016 gick i restriktiv riktning, och om Sverige tidigare var "öppet" är vi numera närmare motsatsen. En sådan verklighetsuppfattning kan naturligtvis påverka inställningen till den politiska frågan. Det kan exempelvis framstå som märkligt och kanske extremt att förespråka ytterligare restriktioner, och rimligare att önska att politiken ska återställas för att uppnå något slags normalläge.

Politiska ställningstaganden är på det sättet oupplösligt förbundna både med normativa principer och med en uppfattning om hur verkligheten är beskaffad. Samma normativa utgångspunkter och värderingar kan leda till olika politiska ställningstaganden beroende av vilken verklighetsbeskrivning som anammas.

Vilken verklighetsbeskrivning är då korrekt? Hur ska nuläget beskrivas? Denna fråga är svårare att besvara än man först kan tro.

”

Ett ställningstagande kräver även en korrekt lägesbeskrivning och förståelse av migrationspolitiken som politikområde.”

FOTO: DRAGO PRVULOVIC / TT

>>

”

Sverige har under loppet av en generation gått från att vara ett av västvärldens mest homogena länder till ett av de mest heterogena. Det är inget märkligt att vi står inför en stor utmaning vad gäller integrationen.”

Ett vanligt sätt att närma sig frågan är att helt enkelt titta på siffrorna. Är flyktningmottagandet stort eller litet jämfört över tid och med andra länder? En beskrivning av nuläget ur ett sådant perspektiv leder förmodligen till slutsatsen att det svenska mottagandet är vid en normal nivå, eller möjligen en hög nivå.

Antalet asylsökande 2018 landade på 21 500 personer. Det innebär i stora drag att vi ligger kring genomsnittsnivån för de tre decennier som föregick år 2012, då siffrorna började stiga brant. Under 80-talet var genomsnittet drygt 10 000. Under 90-talet och 00-talet var genomsnittet 25 000, med 1992–1993 som en två-årig topp som omfattade 120 000 personer. Detta ska jämföras med 10-talet som i mycket hög grad präglats av de fyra toppåren 2012–2015, som omfattade 340 000 asylsökande och således ett snitt på 85 000. Borträknat dessa fyra år är 10-talets nivå inte anmärkningsvärt hög utan landar på 27 000 om året. Antalet asylsökande 2018 är i historiskt perspektiv således en tämligen normal nivå för Sverige.

Asylansökningar är dock en sak, och den faktiska flyktinginvandringen en annan. Dels för att reglerna kan vara mer eller mindre strikta för att beviljas asyl, dels för att en ansenlig andel av svensk flyktingmigration sker via familjeanknytning. Så hur många personer ger vi uppehållsrätt till i slutänden? 2018 slutade på 41 700 beviljade uppehållstillstånd för flyktingar och tillhörande anhöriginvandring. Det gör att 2018 sett till uppehållstillstånd kvalar in på 7:e plats i en lista över år med störst flyktingmigration sedan 1980.

Utifrån jämförelser av omfattningen av flyktningmottagandet över tid framstår det således som märkligt att kalla nuvarande flyktingpolitik som extremt begränsande. En möjlig räddningsplan vore om Sveriges historiska nivå

hade varit låg jämfört med andra liknande länder. Kanske hade det då varit rimligt att kalla politiken för extremt begränsande. Men alltså sedan 1980-talets början har Sverige varit det land i Europa som haft det största flyktingmottagandet per capita. Sett till en jämförelse mellan länder ter det sig alltså missvisande att beskriva Sveriges genomsnittliga nivå som ett litet flyktingmottagande. Snarast skulle en sådan jämförelse tala för att även det nuvarande svenska mottagandet ska beskrivas som stort. Till exempel låg antalet asylsökande i våra nordiska grannländer 2017 på mellan 3 000 och 5 000, jämfört med Sveriges 25 000.

Utifrån dessa siffror kan man ställa sig frågan om det är rimligt att säga att vi har en restriktiv politik. En restriktiv politik är väl en politik som leder till en liten invandring? Det kan låta rimligt att tänka så, men detta uteslutande kvantitativa sätt att definiera termerna och besvara frågan är i slutänden missvisande.

Vi står här inför ett terminologiskt och begreppsligt problem som tyvärr kan användas som dimridå i olika sammanhang. En egenhet som präglar diskussioner om migrationspolitik är att det är möjligt att glida mellan två olika betydelser av ”restriktiv” flyktingpolitik och ”begränsningar” av flyktingmottagandet. Termerna kan antingen utgöra en beskrivning av själva villkoren som politiken slår fast, eller som en beskrivning av *utfallet* av policyn, det vill säga omfattningen på den invandring som blir resultatet av den förda politiken.

Inom andra politikområden är språkbruket betydligt mer entydigt. Om vi pratar om höga eller låga skatter, till exempel, syftar vi vanligtvis på vilka procentsatser som slagits fast i lagstiftning och policy. Vi blandar inte samman detta med en fråga om storleken på själva skatteintäkterna. Ett rikt land med låga skatter kan ha stora skatteintäkter per capita jämfört med resten av världen, men vi kallar det inte för ett högskatteländ. ”Högt” och ”långt” när det kommer till skatter syftar på vilken skattepolitik som förs, inte dess utfall vad gäller storleken på skatteintäkterna.

Samma skillnad mellan policy och utfall är möjlig att göra inom migrationspolitiken. Migrationspolitik kan jämföras i termer av vilka villkor för inträde och uppehälle som slås fast i bestämmelserna. Vilka kriterier angående nationalitet, inkomst, utbildning, anställning, familjeband, med mera måste vara uppfyllda för att få inresestillstånd, uppehållstillstånd, arbetstillstånd och så vidare? Är villkoren generösa eller restriktiva? Detta är som synes en annan sak än att jämföra omfattningen på migrationen, så som gjordes ovan. På ett teoretiskt plan är det således möjligt att en ”restriktiv” politik definierad på detta sätt kan samexistera med en nivå av flyktingmigration som med historiska mått kan bedömas som ”stor”.

Denna distinktion behövs för att uppnå klarhet. Men från två motsatta håll finns det retoriska fördelar med att bara tala om en av de två betydelserna, och gärna dölja detta genom ett

Sergels torg i september 2015.

FOTO: JONATHAN NACKSTRAND

Nyanlända flyktingar i Malmömessans utställningshall, november 2015.

FOTO: DRAGO PRVULOVIC/TT

språkbruk som suddar ut eller möjliggör glidningar mellan betydelserna. Om man vill ha en mer generös politik, till exempel, betonar man gärna hur restriktiv nuvarande policy är sett till bestämmelserna, men har mindre intresse av att lyfta att den aktuella nivån av flyktmigration (i antal uppehållstillstånd) fortfarande är relativt hög jämfört över tid och med andra länder.

Vill man å andra sidan ha en minskad invandring finns ett intresse i att blanda bort korten genom att säga att nuvarande nivå bevisar att Sveriges politik inte alls är särskilt restriktiv. För därigenom blir det möjligt att ge intrycket att politiken skulle kunna ändras i restriktiv riktning utan att närmare hantera frågan *vilka* villkor som skulle behöva ändras för att minska omfattningen ytterligare, och således inte behöva vidkänna de etiska och sociala konsekvenserna av en sådan ytterligare restriktiv politik. Villkoren för asylsökande skulle kunna göras mindre generösa genom att även försämrade sociala och ekonomiska rättigheter, och rätten till gratis juridiskt biträde i asylprocessen (som Sverige erbjuder även i första instans, till skillnad från många andra länder). Men det finns naturligtvis skäl till varför Sverige har avhållit sig sådana åtgärder – de uppfattas som mer svåröversvarliga än åtgärder som begränsar möjligheten att ta sig till Sverige, eller tidsbegränsade uppehållstillstånd. Detta avspeglar djupa värderingar kring jämlikhet och rättssäkerhet. Således är de åtgärder som skulle krävas för att ytterligare minska migrationen svåra att sälja in till allmänheten. Det är mer bekvämt att peka på siffrorna

och i vaga ordalag påskina att politiken inte är särskilt restriktiv.

En mer samvetsgrann inställning är att försöka bemöda sig om att tydliggöra båda dessa dimensioner. Den mest sakliga beskrivningen av svensk flyktmigration tycks vara att den är ”restriktiv” sett till bestämmelserna jämfört med vilka villkor Sverige vanligtvis har erbjudit, men att antalet mottagna flyktingar (kvotflyktingar+asyl+anhöriga) är med även svenska mått mätt relativt högt. Därtill är det rimligt att förvänta sig att flyktmottagandet med den tillfälliga lagstiftningen kommer att minska något i framtiden. De höga siffrorna för anhöriginvandring talar för att asylinvandringen före november 2015 (som inte täcks av de nya bestämmelserna) fortfarande genererar anhöriginvandring, vilket i så fall betyder att den successivt kommer att minska när allt färre omfattas av de gamla reglerna.

Man bör vara på sin vakt mot dem som väljer att prata om antingen enbart politiken eller enbart dess utfall, eller dem som glider mellan betydelserna. Som jag ser det görs detta ofta från båda håll, men jag vill här främst belysa hur och varför förespråkare för en återgång till den tidigare migrationspolitiken begår denna synd. Möjligtvis avslöjar detta val författarens egna normativa utgångspunkt, ty min bevekelsegrund är att förhindra att omfattningen på invandringen ignoreras och Sveriges långsiktiga förmåga till integration övertrasseras.

Det finns exempelvis en sådan risk när politikområdets utveckling sammanfattas i termer av »

”

Men alltsedan 1980-talets början har Sverige varit det land i Europa som haft det största flyktmottagandet per capita.”

”

Migrationspolitik kan jämföras i termer av vilka villkor för inträde och uppehålle som slås fast i bestämmelserna.”

ett tidigare ”öppet land” som nu har ett ”extremt begränsat mottagande”. Intrycket blir lätt dels att den nuvarande restriktiva politiken medfört att migrationen är kraftigt begränsad i omfattning, dels att en återgång till ordinarie politik skulle innebära en återgång till ett normalläge. Inget av detta stämmer dock.

I Migrationsverkets senaste prognos för de kommande åren räknar myndigheten utifrån två scenarion. Ett scenario med en återgång till tidigare migrationslagstiftning, och ett med en fortsättning av de villkor som gäller i den tillfälliga lagen. Med en fortsättning av den tillfälliga lagen (och en intakt uppgörelse mellan EU och Turkiet) beräknar Migrationsverket att antalet asylsökande hamnar runt 21 000 om året de kommande åren. Med en återgång väntas nivån istället hamna vid 33 000 om året. Det ena scenariot ger alltså en siffra som är lägre än genomsnittet kring 25 000, men som knappast kan beskrivas som ett ringa mottagande. Det andra scenariot – en återgång till tidigare flyktingpolitik – leder till en nivå som är märkbart högre.

Denna lägesbeskrivning borde utgöra utgångspunkt när frågan om den tillfälliga lagstiftningen diskuteras den kommande tiden. Personligen hyser jag dock inget större hopp om att detta kommer att ske. För en sådan beskrivning försätter förespråkare för en återgång till tidigare lagstiftning i en svårare sits. De tvingas förklara och motivera sin bedömning att Sverige har en förmåga att långsiktigt (och i direkt anslutning till en toppnivå utan historisk motsvarighet) öka grundnivån av flyktingmigra-

tion. Att motivera ett sådant ställningstagande leder in på frågor om integration och mottagningsförmåga. Och det finns skäl till varför förespråkare för en återgång förmodligen inte vill hamna där.

De senaste decenniernas migrationstakt har medfört en omfattande demografisk förändring. Andelen utlandsfödda är idag 18,5 procent, en fördubbling från 1990. Det utgör en högre andel än vad det klassiska invandringslandet USA hade ens under decennierna runt förra sekelskiftet då det hade som störst invandring. Sverige har under loppet av en generation gått från att vara ett av västvärldens mest homogena länder till ett av de mest heterogena. Det är inget märkligt att vi står inför en stor utmaning vad gäller integrationen.

För människor som är medvetna om denna dramatiska förändring misstänker jag att det ter sig oförsiktigt att ha en ännu större årlig migration än vad vi hittills har haft. Faktum är dock att invandringen till Sverige redan ligger på rekordnivåer. Arbetskraftsinvandringen (inkluderat anhöriga) har till exempel ökat från 00-talets genomsnitt på 11 000 uppehållstillstånd om året till 10-talets genomsnitt på 27 000. Ökningen ser ut att fortsätta relativt brant – 2017 var det första året att överstiga 30 000 och 2018 det första att överstiga 40 000.

Långtifrån all arbetskraftsmigration är naturligtvis permanent, men det kan vara värt att notera att enligt en rapport från tankesmedjan Fores 2014 är mönstret att människor i högkvalificerade yrken ofta stannar endast tillfälligt, medan människor i låg- och mellan-kvalificerade yrken stannar permanent. Reformen 2008 slopade behovsprövning mot arbetsmarknaden, vilket har lett till en ovanlig hög andel migration till lägre kvalificerade yrken. 2018 ges cirka 60 procent av arbetstillstånden personer i yrken utan några krav på högskolekompetens. Därtill noterade rapportförfattarna att den öppnare arbetskraftslagstiftningen kommit att bli en väg in i Sverige för att söka asyl. Av dem som stannat längre än två år hade mer än hälften sedan sökt asyl i Sverige. Arbetskraftsmigrationen är således en inte obetydlig källa till permanent migration, särskilt av personer inom lågkvalificerade yrken.

Genom den ökande arbetskraftsmigrationen och fortsatt relativt höga flyktingmigrationen är invandringen nu på rekordnivå: åren 2016, 2017 och 2018 är de tre åren i Sveriges historia med störst invandring.

En återgång till tidigare migrationslagstiftning skulle således bidra till att öka invandringen till en nivå som är historiskt hög och öka tempot i en redan påtaglig demografisk förändring av det svenska samhället. SCB:s prognos för framtiden är att invandringen de kommande decennierna kommer att fluktuera men röra sig kring 100 000 om året, en nivå av invandring som är ”betydligt högre än den varit historiskt”. Det är en nivå där det inte finns några garantier för att integrationen kommer att fungera ens i den utsträckning som den hittills har gjort. ✨

Stefan Löfven på Medborgarplatsen i Stockholm, september 2015.

FOTO: ALAMY

Av Hans-Gunnar Axberger

FOTO: ALAMY

Början på Sverige

Med valet av kung Magnus vid Mora stenar 1319 inleddes tillblivelsen av en nationalstat. Det som med lag tog 700 år att bygga bör vi slå vakt om.

3

Hans-Gunnar Axberger är professor i konstitutionell rätt.

Vid Mora stenar trädde riksdrotsen Matts Kettilmundsson fram med ett gossebarn på armen. Året var 1319 och svearnas rike saknade regent sedan folkungarna gjort slut på sig själva, sånär som på barnet i drotsens famn.

Man får utgå från att gossen, som hette Magnus, var tämligen omedveten om varför han nu

uppvisades för den skara av allvarstygda män som kommit resande till Uppsala från alla de delar av svears och götars land som skulle bli – eller kanske redan var – Sveriges rike. De hade samlats för att välja att en för landen gemensam konung, allt enligt den sed Västgötalagen beskriver som svearnas rätt att konung taga och likaså att vräka. Den valde dömdes, så hette det, sedan av lagmän till konung i något som Karl Olivecrona i en liten och med juristmått mätt livfull skrift betecknat som

>>

”

Det som en gång skedde när landskapen gick upp i ett rike sker nu på europeisk nivå. I grunden samma slags utveckling, fast väldigt mycket svårare.”

en hednisk rit vid Mora stenar, följd av eriksgata och nya domar. Även om landens lagar gärna såg att konung valdes bland konungs söner var den svenska gemenskapen ett valrike – utan val och dom kunde högsädet inte bestigas.

Samtidigt var de rättsliga föreställningarna och begreppen utvecklade, man skilde till exempel inte mellan privat och offentligt. De valda kunde betrakta den egendom varöver de betrodde att råda – Uppsala öd med mera – som sin och riket något de genom testamente kunde förfoga över. Så gick valrike till arvrike. Från den framväxande nationens synpunkt var den oftast misslyckade generationsskiftesplanering som därav blev följden olycklig. Fredrik Lagerroth konstaterar att om folkungarna fått härja vidare skulle Sverige snart ha sönderstyckats till en trasmat av samma slag som den tyska gemenskapen vid denna tid förvandlades till. Detta var inte i de svenska landens intresse. De som där styrde såg andra behov. Verksamhet och umgänge sträckte sig över landens gränser. Skilda lagar och bruk för handel och vandel var hindrande. Stormän, lagmän och menigheter var förvisso noga med sitt självstyre men också med att samverka. Det riksmöte som hölls utanför Uppsala 1319 manifesterade detta. Erikskrönikan berättar, här i något redigerad form, om riksdrotsens framträdande:

*En riker herre, en dugande man,
han talade så, som den väl kan:
”I ären Gudi välkomne här
bönder och hovmän, ho här er!
Vi havom hugt oss konung välja
och viljom därmed ej längre dvälja
Jag haver det hört sagt alla mina dagar:
Varder konungar vid Morasten valda
med alla landens vilja och lagar.”*

Efter att ha beklagat den falska list med vilken Birger, den förre konungen, gjort sig av med sina bröder och konstaterat att man denne ”av riket kört”, fortfor drotsen:

*Vi mågom ej längre konung umbära.
Må Gud ge honom lycka, hälsa och ära,
den vi skulom i dag till konung taga.*

Det höviska talets återgivande följs av krönikörens upplysning att de församlade valde Magnus till konung trots att ”han icke äldre var än uppå sitt tredje år”.

Konung Magnus kom alltså inte som en erövrare, vilken kuvade landen och gjorde sig till herre över dess folk. Värn- och faderlös bars han fram. Sin synnerligen ringa rättshandlingsförmåga till trots förutsattes han godta de villkor hans väljare ställde upp. De dikterades av vad som timat. Ett trettiotal av de församlade, företrädande skilda delar av riket och folket, undertecknade det som kommit att kallas 1319 års frihetsbrev. Det tar sin uttryckliga utgångspunkt i klagomål ”från menigheten i hela Sverige” över konungars och furstars försyndelser mot rättigheter och privilegier. Det talas om olagligen och egenmäktigt pålagda skatter och förbrytelser mot Gud, rättvisan och de sedvänjor som iakttagits av gammalt i vårt land. Därför lovar undertecknarna att ”på denne vår ännu omyndige konungs vägnar” framdeles förhindra olagliga bördor samt att ”med hela vår förmåga obrottsligt bevara och försvara rättigheter, friheter, privilegier och gamla sedvänjor för alla och envar, rikets män och kyrkorna i Sverige”. Udden i den rätt korta texten var riktad mot pålagorna, vars uttagande regleras på ett sätt som tydligt förebådar den uråldrigaste av våra hävdade rättigheter, nämligen svenska folkets rätt att sig självt beskatta. Men urkunden innesluter även

Konungaval vid Mora stenar.

de åtaganden som snart formuleras mer utförligt i andra konstitutionella dokument.

1319 års frihetsbrev markerar en konstitutionell era, som i sedvänja börjat dessförinnan. Sverige var sedan tidigare politiskt enat i den meningen att landen alltså erkände gemensam konung. Men det var ingen rättsligt sammanhållen stat. I brevets avslutning lovar undertecknarna att ”med råd och dåd bestå värdig man herr Matts Kettilmundsson, vår konungs drots, i utövandet av lag och rätt, till dess vår merbemålde konung – om Herren tillåter – uppnår myndig ålder”. I praktiken utsåg undertecknarna sig själva att under en utpekad styresman sköta rikets angelägenheter för lång tid framöver. Det som följer är en av de många perioder i Sveriges historia då landet på grund av monarkens omyndighet eller av andra skäl styrs av en till sin formella bas något oklar rådsförsamling. Bland andra styromål använder de tiden till att konsolidera riket – och indirekt sin egen ställning – rättsligt. Riksmötet vid Mora stenar, det första i sitt slag, valet av den underårige konungen och utfärdandet av frihetsbrevet utmynnar i det treåringen skulle komma att bli berömd för men som inte var hans verk, nämligen Magnus Erikssons landslag.

Magnus synes ha godtagit 1319 års villkor. Han red som vuxen den eriksgata sedvänjan påbjöd och som till sin funktion ingick i och bekräftade valförfarandet. Bilderna av hans person skiftar. Den sedermera heliga Birgitta skällde honom i sina uppenbarelser form för lidelsefull pederast. Andra vittnar om ett mildt sinnelag, även uttryckt i öknamnet ”Magnus Smek”. En motbild finns i Åke Holmbäcks inledning till 1962 års utgåva av landslagen. Där beskrivs en ung viljestark konung, som lagstiftade ”till ro och nåd för sin faders själ och sin farbroder, de båda hertigarna Erik och Valdemar, som hade dött i fängelse på Nyköpings slott och som samtiden ansåg vara mördade genom deras broders, konung Birgers, föranstaltande”. Intresset för rättsliga frågor synes belagt genom flera under hans tid instiftade stadgor riktade mot ”onda sedvänjor”. Han ingrep, för att åter citera Holmbäck, ”för att ge allmogen frid för sig och de sina, som det bäst varit i hans förfäders dagar”. Bland annat engagerade han sig likt sin farfar och namne, som satte lås på ladorna, för böndernas skydd mot väpnade vägfarares våldgästande.

Landslagen, som blev slutligt färdigställt kring 1350, skrevs emellertid av lagmän. Den sammanför principer och regler från de olika landens lagar, som nedtecknades i samma tid. Själva konstitutionen utgörs av konungabalken. Flera av landskapslagarna innehåller sådana och den som framförallt tjänat som förebild för den gemensamma hör till Södermannalagen (stadfäst 1327). Där definieras det svenska riket med dess stift, lagsagor och landamären. Rikets enhet markeras genom bestämmelsen att över hela Sverige ska ej vara mer än en konungslig krona och en konung. Det framgår att proceduren

ska vara den som följdes 1319, när Magnus valdes, ”fastän val och eder före hans dagar icke voro i lagböckerna så skriftligen kungjorda som han själv vid sitt tillträde gjorde och gav till gott efterdöme”.

Ett viktigt, kanske det allra viktigaste, stadgandet föreskriver att konungen inte får minska rikets omfång och de egendomar som anförtrotts honom. Sker det har efterträdaren rätt att ta det åter. Konungen ska leva av Uppsala öd och årliga utskylder och icke utan samtycke pålägga nya, heter det också. Detta ska konungen då han valts lova i en trohetsed till alla inom riket boende män. Där ska han förbinda sig att:

- älska Gud och styrka kyrkans rätt, dock utan att kränka konungens, kronans och allmogens rätt
- älska, styrka och vårda all rättvisa och sanning och undertrycka all vrångvishet, osanning och orätt
- vara sin allmoge en trogen och trofast konung så att han icke ska taga till fanga eller fördärva någon utan han dessförinnan varit lagligen förvunnen till ansvar enligt lagen i den lagsaga där gärningen skett (habeas corpus); att inte heller taga gods annat än enligt lag och laga dom
- hålla, styrka och värja all gammal lag som allmogen har med fri vilja och samtycke antagit
- styra och råda över sitt rike med inländska män och ej utländska
- tillse att ingen utländsk rätt indrages i landet och att ingen lag antas utan allmogens samtycke

Närvarande lagmän och allmoge ska i sin tur svära konungen sin trohet, bland annat att visa honom lydnad och stå till hans tjänst inom rikets gränser men ”ej längre bort med härfärd”. De som av ålder varit skattskyldiga ska erlagga sina utskylder godvilligt och utan tredska.

Delar av konungen avkrävda löften fortlevde ända till 1975 i den så kallade kungaed som fanns intagen i §16 i 1809 års regeringsform, som i landslagarnas ordvändningar återgav regentens skyldighet att vårda sanning och rätt, inte fängsla någon utan laga dom etcetera. Förutom att hela valförfarandet så tydligt ger uttryck för ett samhällskontrakt mellan land och regent återspeglar stadgandena den typiskt svenska synen på konungen som rättens och fridens bevarare. När detta synsätt utmönstras ur den nya regeringsform som trädde i kraft 1975 får det ingen egentlig motsvarighet, eftersom den svenske grundlagsstiftaren då är negativt inställd till de individuella fri- och rättigheter som utgör den moderna motsvarigheten till kungaedens åtaganden. Det resulterar så småningom i att ett internationellt präglat rättighetstänkande istället importeras från europeiska samarbetsorgan.

Även om 1319 är ett märkesår i Sveriges historia kan man inte tala om något egentligt paradigmskifte. Valriket var som framgått av äldre datum. Fredrik Lagerroth har påpekat att detta förutsatte minst två konstitutionella institutioner, dels

”

1319 års frihetsbrev markerar en konstitutionell era, som i sedvänja börjat dessförinnan. Sverige var sedan tidigare politiskt enat i den meningen att landen alltså erkände gemensam konung.”

»

”

Konung Magnus kom alltså inte som en erövrare, vilken kuvade landen och gjorde sig till herre över dess folk. Värn- och faderlös bars han fram.”

kungaämbetet, dels en valförsamling. Dualismen förbises när det sägs att Sveriges historia är dess konungars, minst lika intressanta är de som valt dem eller regerat i deras ställe. Det är där folkstyrets embryo finns.

”Folkets” representanter vid denna tid har ingen enhetlig benämning. Ibland säger man ”adeln”, men det är mindre lyckat, eftersom det är ett senare tillkommet begrepp med i sammanhanget missvisande konnotationer. Den ofta använda termen ”stormän”, syftande på personer med inflytande baserat på egendom, social ställning och våldsmakt, är i så fall bättre. ”Aristokrati” används också. Även där leder associationerna nog i fel riktning, men om man med detta ord helt enkelt menar ett samhälles elit kan man använda det som beteckning på det ledande samhällsskiktet i det medeltida Sverige. Ur denna krets utvecklades i alla händelser den institution som jämte kungaämbetet dominerat större delen av Sveriges konstitutionella historia, nämligen rådet. Karl Gustaf Westman, herostratiskt ryktbar för de anslag mot tryckfriheten han som justitieminister under krigsåren var ansvarig för, skrev sin avhandling om dess tidiga historia. Framställningen slutar 1306, vilket antyder hur långt tillbaka rötterna sträcker sig. Som konstitutionell funktion har rådet varit rätt oreglerat. Det har bara, i en eller annan form, oftast funnits där och fungerat som valberedning, förmyndarregiering, statsråd, förvaltning och domstol (den ännu använda termen justitieråd är direkt nedärvd från den tid den högsta domsmakten utövades i rådet). Dess betydelse kan inte överskattas. Rådskretsen har merendels stått på rikets sida, mot svenska och utländska konungar. Fredrik Lagerroths slutsats från 1915 kan vara överraskande för den som håller till i det senare nittonhundratalets åsiktskorridorer:

Sveriges konstitutionella frihet och därmed ock dess nationella enhet är i främsta rummet ett verk av dess aristokrati, som under långa tider framåt utgjorde det egentliga folket i detta ords statsrättsliga betydelse.

I samma anda framhåller Erik Lönnroth att rådet företrädde även allmogens motstånd mot kungamaktens anspråk. Han kallar det ”oppositionens ständiga organ”.

Magnus är blev dramatiska innan folkungarnas era slutligen var över och Sverige gick in i unions-tiden, ett tidigt försök att integrera de skandinaviska folken, som ledde till motsatt effekt. Landslagen med dess svenskt konstitutionella prägel stadfästes tvärtom 1442 som Kristoffers landslag. Riksföreständarämbetet utvecklades. Via den positionen återerövrade Gustav Vasa kungamakten åt svenskarna. Även han valdes, eller lät sig väljas, och avlade ed. Dock upprepade sig historien från folkungarnas tid. Kung Gösta såg riket som sin personliga egendom. Ett riksmöte hade visserligen gett sin välsignelse åt en tronföljd byggd på arvsprincipen men den slutliga egendomsfördelningen reglerade han i sitt testamente. Det gick som det gick, allom bekanta brödrastrider följde innan en viss ordning återställdes under Karl IX, som bland annat satte sitt namn under den första tryckta versionen av landslagen.

När konungar väl var på plats tenderade de som framgått att se sig snarare som herrar över sitt folk än som de tjänare de enligt den konstitutionella sedvänjan skulle vara. Spänningen mellan den krets som kallas rådet och kungamakten var dock hela tiden närvarande. Under den karolinska tiden tippas balansen i det närmaste helt över till kungamakten, medan den därefter, under frihetstiden, lika kraftigt tippas tillbaka och så när ändrar i en (kaotisk) parlamentarism. Vad frihetstiden visar är att rådsstyret faktiskt behövde monarkin. Trots att den kungliga makten marginaliserats till den grad att rådet tillät sig använda en stämpel istället för konungens signatur på akter denne underlät att signera – ”konungens vikarie” kallad – var det aldrig aktuellt att ta steget över i republik. Kungens namn, om än bara stämplat, ansågs nödvändigt för att ge kraft och värdighet åt besluten. Stämpeln användande var, som Jonas Nordin skriver i sin bok om frihetstidens monarki, ”ett eftertryckligt erkännande av monarkins berättigande och omistlighet”. Det går att finna fler exempel på att dessa behov erkänts. Ett är just 1319. Det skulle ha varit en enkel sak att då övergå i en annan styrelseform, om viljan hade funnits. Ett annat exempel, i tiden mer näraliggande, är 1809.

Den revolutionens paroll blev ”konstitution först, konung sedan”. Principen är exakt densamma som den 1319 tillämpade. Det hade legat mer än nära till hands att efter det gustavianska maktmissbruket överge monarkin. Istället ansträngde sig revoltörerna för att bevara den både som form och ge den ett kraftfullt innehåll, vilket man så småningom lyckades med genom valet av Jean Baptiste Bernadotte. Nästa

Plats för kompromiss om monarkin: Hotell Kattegat i Torekov.

FOTO: WIKIMEDIA

Europaparlamentet.

FOTO: SEPPSIEGL/TT

brytpunkt är 1974 års upphävande av den konstitution som föregick valet av Karl Johan. Parlamentarismen var då sedan länge ett faktum och regeringsformens stadgande om att konungen äger allena styra riket etcetera patetiskt obsolet. Denna gång reflekterade man allvarligt över republik. Den nya tidens stormän – om man får kalla de politiska partiernas representanter i den aktuella statliga utredningen så – samlades som bekant inte kring stenar vid Uppsalaslätten utan på ett badhotell i Torekov, som fått ge namn åt den kompromiss de enades om, nämligen att än en gång bevara monarkin, men bara som representationsform, utan innehåll. Därmed försvann de sista resterna av den konstitutionella dualism som präglade tidigare sekler.

En höst som den genomlidna, när parlamentarismen körde fast i sin egen retorik, och dagens stormän under månader misslyckades med att lösa sin mest grundläggande uppgift, att välja en statsminister, kan man fundera över hur genomtänkt det var att helt avskaffa kungaämbetet som konstitutionell funktion utan att ersätta det med något annat än ett, som det visat sig, inte särskilt noga övervägt talmansämbete.

700 år har snart gått sedan 1319 års kungaval. Utarbetandet av Magnus Erikssons landslag och den fortsatta konsolideringen fram till 1734 års lag är anhalter på vägen bort från ett landskaps-

förbund till en svensk nationalstat, som inte nådde full stabilitet förrän på 1800-talet. Var befinner vi oss nu? Det stiftas inte så mycket inhemsk lag längre.

Det som en gång skedde när landskapen gick upp i ett rike sker nu på europeisk nivå. I grunden samma slags utveckling, fast väldigt mycket svårare. Svear och götar delade språk och sedvänjor. De levde under samma nordiska himmel. Germaner, franker, briter, skandinaver och så vidare har mycket, men ändå långt mindre gemensamt. Läger vi, som i Europarådskretsen, ytterligare samhällen österöver därtill blir det än tydligare. Likväl drivs integrationen på.

Det kan för svensk del vara värt att blicka tillbaka mot tillblivelsen av vår egen nationalstat samt besinna hur långsamt det gick och att förändringen till syvende og sidst var mer organisk än organiserad. Framförallt bör vi slå vakt om det som med lag tagit 700 år att bygga, en väl fungerande rätts- och välfärdsordning inom ramen för en enad nationalstat. Nationalstatlig integritet är inte ett hinder mot en motsvarande ordning på internationell nivå utan tvärtom en förutsättning för att en sådan ska kunna utvecklas i demokratiska former, med respekt för människors önskan att bestämma över sina egna villkor i de hörn av världen där de lever. ✨

”

Det som en gång skedde när landskapen gick upp i ett rike sker nu på europeisk nivå. I grunden samma slags utveckling, fast väldigt mycket svårare.”

Marscher för vetenskap och kunskap innebär inte en återupprättelse av fakta och objektivitet. De är ett uttryck för politiseringen av vetenskapen.

Ideologin på marsch

Av Svante Nordin

Under 2017 exploderade plötsligt ett nytt fenomen - marscher för vetenskapen ("marches for science"). Mer än en miljon människor runt om i världen från

Washington i USA till Abuja i Nigeria deltog i dessa manifestationer.

Också i Sverige gick marscher av stapeln på universitetsorterna. Man tog ställning för vetenskapen och för, som det hette, "ett samhälle där vetenskap och fakta har en särställning i planering och beslutsfattande". Under 2018 firade man årsdagen med nya marscher, om än med något reducerat deltagande. "Jag kan knappt tro att jag marscherar för att rädda verkligheten", utbrast en deltagare. "Vetenskapen är politisk!" konstaterade en annan entusiast. Att fenomenet utgick från USA var tydligt. Lika tydligt var det mot vem det riktades - USA:s nye president Donald Trump. Det var kampen mot Trump och mot den nya populismen runt om i världen som gav upphov till dessa marscher.

"Marches for science" ingick i ett kluster av nya begrepp och fenomen. År 2016 utnämnde Oxford Dictionaries "Post-truth" till årets engelska ord. Det hette att "adjektivet beskriver en värld där känslor och personliga övertygelser har större betydelse än fakta". Också här var Donald Trump den primära måltavlan. Det gällde att försvara sanningen som omistligt värde, menade man. Vanligt i samma sammanhang var att vända sig mot "faktaresistens". "Faktaresistens" definierades som en

"attityd som innebär att man inte låter sig påverkas av fakta som talar emot den egna uppfattningen i en specifik fråga". Faktaresistens förklarades vara "den nya folksjukdomen" och det ansågs vara en viktig uppgift för forskare att motverka den.

EN NY DISKURS hade med ens uppstått där man förespråkade "verklighet", "evidens", "sanning" och "fakta". De som under ett antal år följt den akademiska debatten måste bli häpnadslagna. Under decennier hade debatten inom samhälls- och humanvetenskaperna regerats av vad som med ett visserligen vagt ord kunnat kallas "postmodernism", det vill säga av tanken att det inte existerar någonting sådant som fakta, verklighet, sanning, evidens eller vetenskap. I decennier hade man brännmärkt de reaktionärer som vågat hävda någonting annat. Det som förr kallades objektiv verklighet var bara sociala konstruktioner, ansåg en stark forskaropinion, åtminstone inom dessa discipliner.

Postmodernismen, hade man förklarat, innebar just en ifrågasättande hållning till sådant som förnuft, experimentell metod, noggranna empiriska studier, objektivitetssträvanden och objektiv kunskapsstillväxt. Man hade velat visa på "mascenrerad, etnocentrisk eller heteronormativ snedvridning i resultaten av äldre och nyare forskning". Den feministiska forskningen sades ha samma mål och ideal "som övrig postmodernistisk forskning". En inflytelserik historiker deklarerade att han ville "utmönstra sanningsbegreppet från historieforskningen". En

”

Väljarna förknippas med känslor, vanföreställningar och irrationalitet, eliten med vetenskap och förnuft.

Vetenskap?

FOTO: ANDERS WIKLUND/TT

ekonomhistoriker konstaterade: "Begreppet objektivitet används sällan i den gängse diskursen – då snarast med ett löje på läpparna."

NU HAR LÖJET STELNAT. Man har gjort helt om. Alla råkorna har med ens flyttat från en trädtopp till en annan. Iakttagaren står förbluffad. Ett epistemiskt klimatskifte har ägt rum, åtminstone skenbart. Har verkligen Donald Trump lyckats omvända hela världens akademiska population till att tro på verkligheten? Har han lyckats mobilisera hela världens akademiska elit i kampen mot sig själv? Står numera universiteten och högskolorna mangrant på barrikaden i den stora kampen mot populismen?

Har vetenskapen slutgiltigt blivit politisk?

För att förstå detta fenomen måste man förstå den transformation som den akademiska kulturen har genomgått under en längre tid. Denna transformation är mer eller mindre global, men de amerikanska elituniversiteten har varit ledande. Väst-europa inklusive Sverige har följt efter. Den innebär anslutning till den politik av globalisering och mångkulturalism som blivit ideologin för den styrande eliten i hela västvärlden efter 1990 och som nu brutits genom populismens framgångar, inte minst genom valet av Donald Trump.

LÅT OSS TITTA EN SMULA på de modebegrepp som är karaktäristiska för de nya genompolitiserade universiteten. Till en del hade de sin utgångspunkt i 1968 års neokommunistiska studentuppror med dess krav på

"engagemang". Men sedan dess har också liberala strömningar kommit att bidra till konceptet. Ett sammanflöde av nyväns-ter och nyliberalism har ägt rum som blev plattformen för en ny elit, inte minst inom den akademiska världen. Detta kan iakttagas hos begrepp som "normkritik" och "trigger warning", vilka blivit riktningsgivande för den nya universitetskulturen.

Normkritik "handlar om att synliggöra, kritisera och förändra strukturer (exempelvis ojämlika maktförhållanden), sociala och språkliga normer som begränsar livet för individer som inte faller under det som betraktas som normalt i samhället". Kritiken kan handla om kön, "könsöverskridande identitet eller uttryck", om etnisk tillhörighet, sexuell läggning, funktionshinder, ålder, familjestruktur samt plats (varmed avses stad versus andra platser). Normkritisk pedagogik, som tillämpas inom det svenska skolväsendet, går ut på att "undvika och ifrågasätta språkliga och sociala normer som innebär att människor kategoriseras i normala och avvikande identiteter".

"TRIGGER WARNING" går, populärt sammanfattat, ut på att ingenting som kan uppröra eller störa genom att uppfattas som politiskt inkorrekt bör få lov att yttras. Högskolan skall vara en "safe space" där analyser eller fakta som kan störa känsliga personer inte får förekomma, åtminstone utan en tydligt uttalad varning i förväg.

För att förstå hur normkritik och trigger warnings fungerar åtminstone på den svenska högskolan måste man förstå även ett annat nyckelord – "värdegrund".

Det finns sedan några år en tydligt formulerad statlig värdegrund som gäller även högskolan. Dessutom brukar de olika högskolorna var för sig formulera en värdegrund som skall styra verksamheten. Universitetsanställda utbildas numera i värdegrundstänkande.

Det handlar om "hållbar utveckling", "alla människors lika värde" med mera, som kan verka mycket oskyldigt, men som i praktiken fungerar som kodord för en speciell politik, som högskolan förutsätts stå för.

PÅ EN PUNKT förefaller den statliga värdegrunden ha kommit i otakt med tiden. Det är när den proklamerar "att all offentlig makt i Sverige utgår från folket". Just på denna punkt förefaller den svenska eliten, inte minst inom högskolan, numera sväva på målet. Demokratin är hotad, säger man. Och det finns ingen tvekan om varifrån det upplevda hotet kommer. Det kommer från folket. Demokratin hotas av väljarna. Det är dessa som framställs som faktaresistenta ("den nya folksjukdomen"), som anses leva i "det postfaktiska samhället" och ha lämnat sanningen bakom sig. Istället kräver många "evidensbaserad politik" där vetenskaplig metod, med andra ord de vetenskapliga experterna, skall bestämma politiken. Väljarna förknippas med känslor, vanföreställningar och irrationalitet, eliten med vetenskap och förnuft.

Men finns det då inte, hör jag någon invända, en skillnad mellan fakta och värderingar, mellan vetenskap och politik? Svaret är – inte i den nya högskolan. I själva verket har högskolan, inte minst i Sverige, sett framväxten av hela forskningsgrenar som är ideologiskt/politiskt definierade till själva sin grundläggande karaktär. Fredsforskning, genusforskning, mångfaldsforskning, humanekologi och "människliga rättigheter" utgör exempel på den nya typen av vetenskaper i politisk korrekthet. Det handlar om forskningsgrenar som vuxit fram ur politiska rörelser – fredsrörelse, kvinnorörelse, miljörörelse med flera – och som har till uppgift att serva dessa rörelser – och framförallt den offentliga byråkrati som vuxit upp i deras spår – med resultat och synpunkter. Olika "teorier" där respektive ideologi finns inbyggd ligger till grund för denna sorts forskning.

Max Webers gamla distinktion mellan fakta och värderingar, mellan vetenskap och politik är bortglömd. Så är även Axel Hägerström och hans skola som på sin tid i Sverige predikade något liknande. Det är därför man kan marschera för "vetenskap".

Svante Nordin är professor emeritus i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet.

TEMA

TYSKLAND

Epoken Angela Merkel går mot sitt slut. Det kommer att innebära förändring – men också kontinuitet. Det moderna Tyskland vilar säkert på den sociala marknadsekonomins grund och vi i Sverige har goda skäl att intressera oss mer för vår stora samarbetspartner i söder.

Den som spar han har

Den tyska sociala marknadsekonomin blandar arvet från kristendomen med borgerliga kärnvärden. Social välfärd nås genom effektiva marknader

Av Per Tryding

I Tyskland är privatekonomi en privatsak. Var tionde intjänad euro sparas – ställs på högkant som det heter i Tyskland – och var femte tysk sparar mynt och sedlar hemma i bostaden. Man sparar först och köper sen. Sparande upp till 800 euro per år är skattefritt.

Vid bostadsköp subventioneras sparandet till insatsen, men inte räntan på lånet. Det här är exempel på hur tyskt ekonomiskt tänkande skiljer sig från många andra länder, som Sverige. Detta är nämligen inte bara tysk kultur, utan också politik.

Detsamma gäller saker som företagande och sjukvård. Besök vilken mellanstor tysk stad som helst. Den omges av ett antal mellanstora företag varav flera är världsledande i någon finurlig nisch. Ibland är de mycket gamla, ibland är de väldigt hightech. Men de finns inte på börsen och de har inte Twitterkonton. De maler på, bygger sin balansräkning och expanderar försiktigt. De kan få lån från en bank. Detta är inte bara strategi utan också kultur och värderingar. Man planerar att finnas kvar länge. Och att göra det av egen kraft. Många sätter av vinster i stiftelser som ägnar sig åt välgörenhet, utbildning och samhällsutveckling. Omkring 70 miljarder euro ligger i sådana stiftelser varav många har mer än 500 år på nacken. Här finns rötter.

En viktig del av ekonomin i alla samhällen är hälsovården. Den är organiserad genom att alla omfattas av en obligatorisk grundförsäkring som kan spås på med frivilliga privata inbetalningar. Som privatperson är man ansluten till en av hundralet försäkringskassor. Den som inte vill behöver inte bry sig mer än så. Försäkringskassorna hanterar sedan det ekonomiska med de närmare 2000 sjukhusen, varav det finns både offentliga, privata icke-vinstdrivande och börsnoterade varianter. Debatten är inte så intresserad av vad aktörerna tjänar, men desto mer av vad det kostar för patienterna. Poängen med systemet är värderingsstyrt: Pluralismen skall skapa prispress och variation utan avkall på kvaliteten och den skall omfatta alla. Samhällskostnaden är ungefär samma som i Sverige, men det finns dubbelt så många sängar på akuten i Tyskland.

Det går att invända mot den här modellen med renodlat ekonomiska argument kring allokering och skatteneutralitet. Men då missar man poängen. Detta har ett syfte. En bankbok med egna medel är mänsklig frihet i praktiken och det är tysk overrideologi att staten skall bidra till det, inte minst genom att erbjuda värdebeständig valuta.

Den röda tråden här är att ekonomi inte är ett ändamål i sig. Social marknadsekonomi är ett slags variant av kapitalismen som skiljer sig från den anglosaxiska, vilken tenderar att vara värderingsmässigt agnostisk. Den tyska versionen blandar in ett arv från kristendomen och borgerliga kärnvärden. Man kan förenklat säga att social marknadsekonomi går ut på att nå social välfärd genom effektiva marknader. Både målet och medlet finns i namnet. Mer teoretiskt används ibland begreppet ordoliberalism, där staten är viktig som garant för marknaden genom att skapa ett pålitligt betalningssystem och styra spelplanen men i övrigt låta aktörerna sköta sitt. Ordo är såklart latin för ordning.

Tysk ekonomisk politik är därför komplex. Den är ett samspel mellan insikter om marknadens naturlagsliknande processer och sociala ambitioner som utvecklats historiskt. Trots att Tyskland har en starkt regionaliserad politisk kultur och såväl evangeliska som katolska regioner finns dessa starka värderingar som ett gemensamt övergripande karaktärsdrag. Ansträngning och långsiktighet premieras. Helmut Kohl älskade exempelvis talesättet att annekteringsnaps är snaps och arbete är arbete”. Man har också en bred kunskapsyn som är inkluderande. Det finns stor respekt för djup kunskap. En doktorstitel är fina grejer och en österrikare uppges just nu ha rekordet med sju stycken promoveringar. Efter tre titlar kallar man sig normalt rätt och slätt *dr mult* alltså doktor multiplex. Detta titelvurmande till trots kan hantverk vara lika fint som akademi. Ungefär lika många läser en yrkesutbildning som går på högskola. Utbildningssektorn styrs av delstaterna men synen är likartad i hela landet »

TYSKLAND

och det finns stora federala pengar som spetsar elitsatsningar.

Man kan spekulera i varför dessa värderingar lever kvar. Men ett viktigt skäl är helt enkelt tyska språkets storlek. Det är fullt möjligt att arbeta internationellt och bara prata tyska. Ett uttryck för detta är just utbildning. Tekniska universitetet i München erbjuder en internationell MBA på tyska och kan rekrytera från Tyskland, norra Italien, Österrike och Schweiz. Zeppelin Universitet vid Bodensjön driver en affärsskola som bara vänder sig till tysktalande familjeföretagare. Det finns en affärskultur som delas i hela det tyskspråkiga Europa.

Dessa värderingar har utvecklats successivt. För att förstå ekonomisk politik i Tyskland behöver man därför en del bakgrund. Ett sätt är att följa pengarna. En bra förenkling är nämligen att värderingar och valuta har samspelat över tid för att forma samhällets ekonomiska sida.

Efter kriget har Tyskland upplevt tre omfattande valutareformer. 1948 skapades d-marken i väst. Den präglades av att undvika skrällen från inflationskrisen mellan kriget med sedlar värda 500 miljarder reichsmark som knapp kunde köpa en limpa bröd.

Det var en mycket brutal reform. Den 20 juni 1948 fick tyska hushåll i väst ett fast kontantbelopp utbetalat. Riksmarken upphörde att gälla som kontant betalningsmedel samma dag. Alla gamla reichsmark blev därmed värdelösa om de inte sattes in på ett särskilt konto inom en knapp vecka. Detta konto kunde sedan liksom andra sparade medel konverteras till nya d-mark till en fast kurs. Det var en total reboot av ekonomin och reformen har beskrivits som den viktigaste kollektiva upplevelsen efter 1945. Från ena dagen till den andra fylldes affärerna med varor. Bokstavligen. D-marken blev synonym med demokrati och välstånd.

I öst var man inte förberedd på detta trots diskussioner om egen reform. Överblivna och nu värdelösa riksmark från väst vällde under sommaren in i öst där de fortfarande var betalningsmedel. Hyperinflation hotade. Myndigheterna införde hårda gränskontroller och gränsen förblev stängd sedan dess. Snabbt infördes en östmark som inte var konvertibel med andra valutor. I folkmun kallades denna för "klistermarken". Staten klistrade helt enkelt frimärksstora värdekuponger på gamla sedlar från före kriget. Men planekonomin gjorde att det inte dök upp några varor i butikerna, så det fanns inte mycket att köpa för dem. Den som saknade breda sociala nätverk hade svårt att få tag på saker. Även om växling var förbjuden kunde man skaffa östmark i alla västtyska banker för en spottstyver. Också detta är en viktig kollektiv erfarenhet.

Fyrtio år senare kom en ny stor valutareform när DDR upphörde. Återigen en massiv ekonomisk händelse och lika central för Tyskland som den svenska finanskrisen i början av 90-talet har varit för svensk ekonomisk politik. I allt väsentligt var detta ytterligare en positiv erfarenhet.

Den grekiska krisen i samband med Lehman Brothers-kraschen framstår som mild jämfört med projektet att införliva det konkursfärdiga DDR i förbundsrepubliken. Tyskland svalde alltså motsvarande en hel grekisk ekonomi i form av 17 miljoner öst-

tyskar med stor nettoskuld. Som stat hade DDR heller inte mycket att lära av grekerna avseende korruption. Vad återföreningen kostat är lite omdebatterat och i viss mening pågår arbetet fortfarande. Förbundsregeringen ger fortfarande ut en årlig statusrapport. Men bedömningarna ligger på att det har kostat mellan tre och tio gånger mer än alla grekiska räddningspaket tillsammans.

Även om tyskarnas valutareform var lyckad, så fick den dramatiska effekter av ett annat slag.

Tysklands grannar knorrade om att D-marken var undervärderad och att den tyska exporten därmed var dopad. Propåer kom om att Bundesbank borde agera så att detta justerades inom ramen för EMS och alltså i praktiken öka värdet på tysk valuta. Detta avvisades naturligtvis. Istället lämnade pundet och liran valutasarbetet EMS och kvarvarande länder tryckte därefter på för att öka den tillåtna växelkursvariansen ganska avsevärt. Sverige lät under dessa år för sin del kronan flyta. Effekten blev en revalvering av D-marken. Sverige genomförde åtminstone ett antal struk-

turreformer, men flera ekonomier nöjde sig med att på detta vis sminka över problemen. *Danke sehr.*

Den grekiska utvecklingen sedan 2008 med lån i utbyte mot reformer är därför såklart ett problem, men ändå att föredra framför den ständiga problemexport till Tyskland som devalveringar innebär. Detta vore dessutom i längden en återvändsgränd för EU. Till sist hade de underliggande skillnaderna i produktivitet förstärkts alltmer, skapat stora spänningar och riskerat sammanhållningen.

Därmed är euron en strukturell och kulturell seger för den tyska versionen av kapitalismen, där arbete och snaps är åtskilt och arbetet alltid kommer först.

Den goda produktivitetsutvecklingen i Spanien och Greklands examen från det sista räddningspaketet kan ses som kvitton på att det verkar fungera. Och utan euron hade Italien med sin reformbrist ännu en gång skickat räkningen för sin situation norrut, med efter värre resultat om några år. *Ordnung ist das halbe Leben*, säger man i Tyskland. Men man vet mycket väl att italiensk politik tenderar att premiera andra *cose della vita* (skäl att leva).

Den formidabla och osannolika Angela Merkel förkroppsligar till stor del denna historia. Hon inledde karriären som talesperson för den sista – och enda demokratiskt valda – regeringen i DDR. Sedan dess har hon funnits med i tysk politik. Och hon har genom sin blotta person blivit ett slags *underwriter* för hela EU. Men vad händer nu när hon lämnar precis när en lång högkonjunktur når sin ände?

Tyskland har alltid haft högt i tak, men liksom andra länder sker en politisk polarisering i dessa tider. Mitten dras isär. Senaste valen i Bayern och Hessen är ganska betecknande. AfD gick fram 10 procent, främst på flyktingfrågan. Även Die Grünen ökade tio procentenheter, också främst på flyktingfrågan. Bayern såg därtill ett nytt allmänborgerligt parti ta för sig, nämligen Freie wähler som främst har lokala frågor på menyn. Och de gick till slut ihop med CSU om regeringsmakten.

Men notera att även dessa vinnare nominellt bejaktar den sociala marknadsekonomin. Alternative für Deutschland är mot euron. Men de är för inre marknaden och säger sig vara stark tillskyndare

>>

*"Det är inte säkert
att euron bidrar till
samma växelspel med
ekonomiska värderingar
i Europa som d-marken
har gjort i Tyskland.
Kanske vattnas istället
de tyska värderingarna
ut med tiden."*

Kollektiv upplevelse den 20 juni 1948: d-marken växlas in.

FOTO: WIKIMEDIA

av begreppet. Fast när dess praxis skall definieras ytterligare i partiprogrammet stannar det vid en nostalgisk hänvisning till d-markeformens arkitekt Ludwig Erhard. Denne var pikant nog kristdemokrat och stark tillskyndare av långtgående integration i Europa – inklusive valutasamarbete. De gröna utvecklar termen till social-ekologisk marknadsekonomi utan särskilt många detaljer. De stöttar entusiastiskt euron. Men här gives alltså inga tydliga svar på en modern definition av social marknad.

De stora partierna skaffar sig samtidigt nytt ledarskap. Angela Merkel har bytts ut mot Annegret Kramp-Karrenbauer (AKK). Men även om de har olika kulturell och social bakgrund står dessa kvinnor på samma plats om ekonomin. I SPD finns också personell förnyelse men där är krisen djupare. De gröna är större i flera delstater och även i opinionsmätningarna inför nästa förbundsavtal. Möjligen drar detta SPD något åt vänster, men de släpper knappast sargen helt.

Notera dock att det är svårt att tala om tysk politik som en enda sak. Förbundsregeringen är inte den enda regeringen. Länderna spelar mycket stor roll och de väljs på egna valdagar. Vi kallar dem delstater i Sverige men det är en viktig nyansering att de i Tyskland heter just länder. Dessa omsätter ekonomiskt tillsammans ungefär lika mycket som förbundet. Ett land har egen regering med egen bank och fulla ministerportföljer inom rättsväsende, turism, jordbruk, industri och så vidare. De sköter i stort sett hela utbildningsväsendet. De väljer tillsammans den andra kammaren, Bundesrat, i förbundet. Eftersom de därmed har officiellt delbestämmande i federala beslut finns de också på plats med egna kontor i Bryssel för att skaffa eget inflytande. Länderna är

inga rundningsmärken och de är garanterade i författningen. Detta borgar för en stabilitet som saknas på andra håll. Man kan inte vinna ett val en gång och ställa precis allt på huvudet i tysk politik.

Att de stora partierna nu tappar behöver inte betyda att det blir svårare att bilda regeringar. I Tyskland pratar man sedan länge om trafikljusfärgade koalitioner och Jamaicaregeringar efter partiernas olika färger. En koalition mellan de nu största partierna CDU med drygt 30 procent och de gröna på runt 20 procent är exempelvis möjligt och redan har funnits i tiotalet städer. Kombon svart (CDU) och grön (Grüne) bildar regering i Hessen med 6 miljoner invånare sedan 2014 och fick förnyat förtroende 2018. Dessa partier har försiktigt kommit närmare varandra de senaste decennierna. De gröna blir allt mer bejakande till marknad och de svarta står bakom Tysklands energiomställning.

En framtid med en sådan lösning även i förbundet är alltså inte otänkbar, men svårare eftersom det är där den splittrande flyktingfrågan skall hanteras. En sådan lösning skulle ge SPD chansen att slicka sårerna. Men kanske också vattna banan för AfD.

Vilka färgpaletter som än vinner valen saknas inte utmaningar för den mer kortsiktiga ekonomiska politiken. Tyskland har åldrande demografi och växande relativa välståndsklyftor. Det djärva projektet med grön omställning av energiförsörjningen kan bli en vinnare, men kostar på. Men framöver kommer vi grovt sett se samma inriktning på flera tunga områden oavsett regeringar. Massiva satsningar på infrastruktur för digitalisering, men också debatt om hur lagstiftaren skall förmå sociala medier, som blir en allt större del av ekonomi och politik, att ansa i rabatten. Fortsatt satsning på grön energi och vad man kallar industri i version fyra, alltså automatiserat, digitalt och grönt är ganska givna komponenter.

Allt detta är nog hanterbart *so oder so*. Viktigare är den tyska

ekonomiska politikens *long game* som bygger på att fullfölja euron som valutareform. Succén på hemmaplan skall upprepas i Europa. Värdebeständig valuta som uppmuntrar planering gör det lönt att spara och därmed belönar strävsamhet. Värderingar genom valuta.

Denna strategi omfattas av i stort sett hela det tyska politiska färgspektrat. Och det ser ännu lovande ut. Befolkningens stöd till euron är ram-

starkt i hela eurozonen.

Debatten om flyktingar och migration sedan 2015 kan sägas vara en debatt om vem som skall få ta del av de sociala nyttor och den individuella frihet som är målet med den sociala marknadsekonomi. Men bakom den lurar en annan fråga.

Och det är hotet att just dessa värderingar som bygger upp den tyska ekonomin riskerar att urholkas när projektet förflyttas till hela Europa och en ny generation som inte upplevt historiken tar över. Det är inte säkert att euron bidrar till samma växelspel med ekonomiska värderingar i Europa som d-marken har gjort i Tyskland. Kanske vattnas istället de tyska värderingarna ur med tiden.

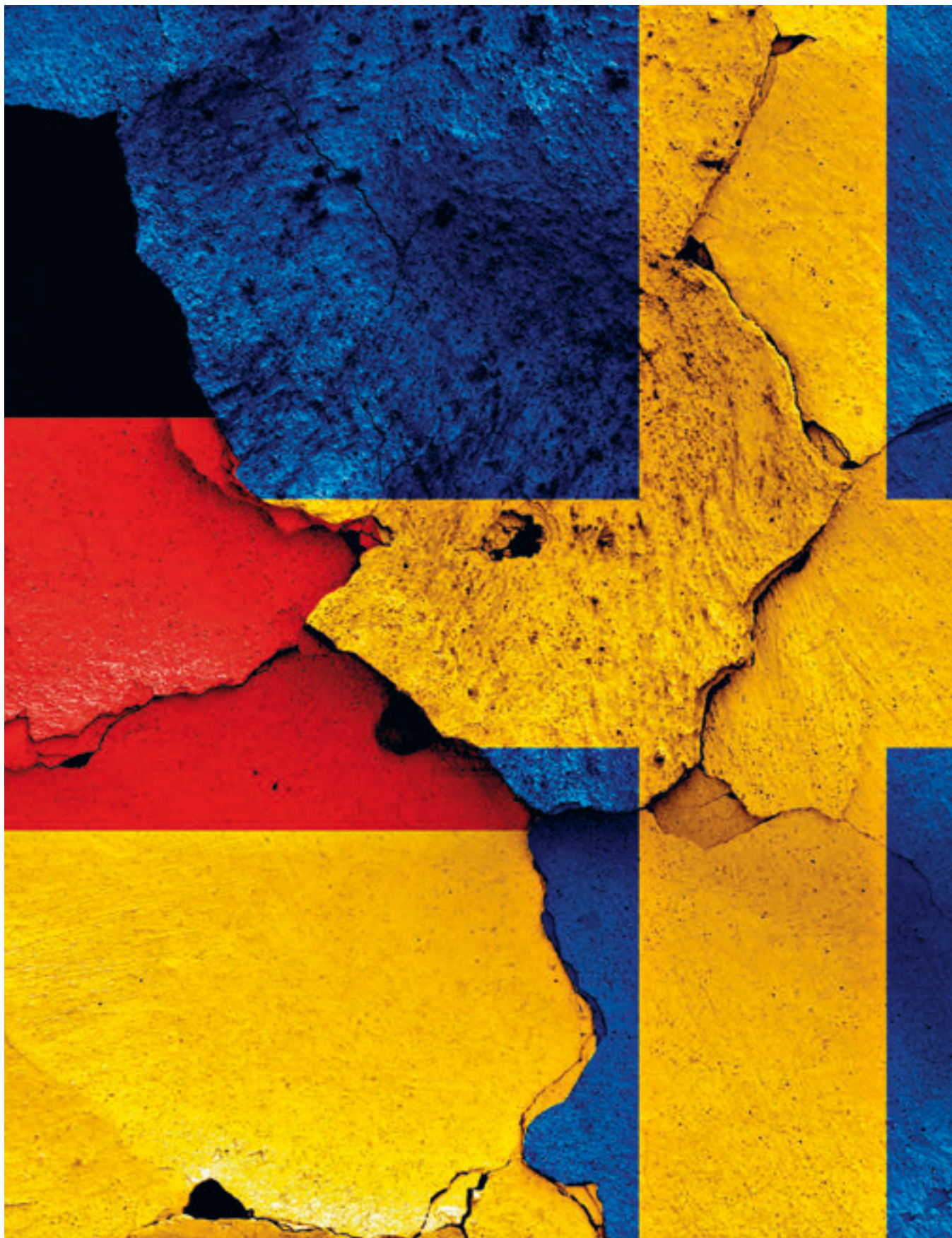
Det underliggande strukturella projektet blir nu därför att få nästa generation att återupptäcka eller utveckla löftet om den sociala marknaden. Om denna tro tappas bort, så rubbas grunden för euron och ytterst den tyska versionen av kapitalism.

Hur detta lyckas blir avgörande för Tysklands och Europas välstånd, snarare än mandatfördelningen i nästa val.

Per Tryding är vice vd och policychef i Sydsvenska Handelskammaren.

”Tyskland har alltid haft högt i tak, men liksom andra länder sker en politisk polarisering i dessa tider. Mitten dras isär.”

FOTO:ALAMY

En känsla av samhörighet

Norden är det geopolitiskt mest splittrade området i Europa.
I en instabil tid står bara Tyskland kvar.

Av PM Nilsson

Om man går upp till Storgatan i Stockholm och pratar med företrädare för svensk industri är allt ganska klart. Att vara svensk är att vara en del i ett tyskt industribälte som sträcker sig från Niedersachsens slätter, upp till Hamburg, över till Danmark och Skåne och sedan vidare genom landet. En procent högre tillväxt där får omedelbart genomslag här. Ekonomin drivs i grund och botten av ungefär samma tekniska och finansiella strukturer. Vi tillverkar samma produkter, tänker ungefär likadant och har samma intressen: tillväxt, finansiell stabilitet, goda exportmöjligheter, konstruktiva relationer med Kina och amerikansk närvaro i Europa för att fransmännen inte ska få storhetsvansinne.

Delar av Tyskland är parodiskt lika Sverige, och tvärtom. Bayern är Sverige upp i dagen. Båda är sent och hårt industrialiserade bondeländer med stark dragning till fordonstillverkning. Båda är också urgamla monarkier och därför påfallande monolitiska med centralisering kring en stark stad, en stark finansfamilj och ett starkt parti.

Den enda fråga som avsevärt skiljer sig åt är skogen och skogsindustrins villkor, vilket märks i språket. Svenskarna säger att de "går ut" i skogen, tyskarna använder ackusativ, in den Wald gehen, vilket anger riktning, det vill säga att de "går in" i skogen, vilket får världen att snurra runt och man inser att ingen någonsin kommer att förstå den andra helt och fullt. Skogen i Sverige brukas och växer utanför stugknuten, i Tyskland är den en dunge bortom åkern, skyddsvärd, Grimmsk och numera helt säkert en kolsänka. I Sverige är en rejäl timmerstapel en redan uppgjord affär och ett kalhygge är ett hopp om tillväxt. I Tyskland är det en naturkatastrof.

Annars har vi lätt att dela ståndpunkt i EU-förhandlingar. Och båda länderna skäms för 1940-talets katastrof, vilket gör att de har svårt att hävda sina nationella intressen i internationella frågor som migration. Men plötsligt slår de över och alltid samtidigt.

Arbetarrörelsen inne på Sveavägen har på ett intressant sätt samma version av sig själv. Socialisten föddes som tysk, landsteg

i Malmö och missionerade sedan upp genom Sverige. PO Enquist har skrivit sin kanske främsta roman om de skeptiska sågverksarbetarna längs Norrlandskusten som bestämt misshandlar socialdemokraternas utsände agitator Elmblad från Stockholm. De blev till slut medlemmar i Sveriges socialdemokratiska arbetareparti. Men impulsen kom från Tyskland. Rhenlandskapitalismens avståndstagande mot den anglosaxiska har tydliga likheter med den svenska modellen. Tyska S-ledare har traditionellt haft goda kontakter med svenska. Olof Palme uppmärksammades tidstypiskt för sin dragning till USA men hade framförallt starka band till tyska ledare. De tre senaste svenska statsministrarna har alla känt ett slags hemhörighet hos den tyska kanslern och en känsla av ödesgemenskap.

Utän detta gemensamma minne om ett europeiskt ursprung hade socialdemokratin och näringslivet aldrig kunnat gå ihop om svenskt medlemskap i EU. Ingen identitet har varit så laddad med politisk makt. Ett gemensamt minne av tegelbruk, stångjärn och Östersjöhandel under Hansan kunde inom loppet av några år framkalla heta drömmar om en gemensam europeisk framtid med ett mynt, ett svärd, en flagga och en hymn. Magiskt. Sommaren 1994 röstade svenskarna in en regering som lovade en disciplinerad finanspolitik och senare under hösten sa de ja till medlemskap i EU. De ångrade sig sedan såklart och tog ett halvt steg tillbaka, men de tog också konvergenskriterierna på stort allvar och införde tysk penningpolitik. Kvar finns en avsikt att gå in i eurozonen, oklart när, och då och då uppflammande konferenser med högtidstal om en europeisk socialpolitik.

Om man lämnar Storgatan och Sveavägen och vandrar ner till restaurangerna kring Stureplan hör man en helt annan identitet. Den finansiella branschens bild av Sverige är mer brittisk än tysk, mer centrerad kring Nordsjön än Östersjön.

»

Den 13 november 1994: då vi sade ja till EU.

FOTO: TT

Alla nordeuropeiska länder med kristet kors i flaggan och ett eget kungahus håller Europa på respektavstånd. Man är inte med i euron och ingår inte i några fasta relationer överhuvudtaget. Kronan flyter fint bredvid pundet. Vad som helst kan hända, särskilt när det finns en avans. Papisterna vid Main ska hållas kort. Grekerna ska inte få en krona av våra pensionspengar. Fransmännen är hopplöst förlorade, EU spricker snart och lika gott är väl det. Världen är större än Bryssel, handelsförbindelser kan man ha utan unionssocialister.

Här odlar man en fascinerande kombination av nationellt självbestämmande och öppenhet. Man gillar hamnar, fartyg, världshav, stora flygplatser och London. Internationella marknader är toppen men släpp för guds skull inte ut sossarna i världen, de kan hitta på vad som helst. Här hemma kan vi åtminstone hålla dem i schack genom att hota om att lämna landet.

Också här drömmer delar av arbetarrörelsen sig bort tillsammans med borgerligheten, i en gemensam strävan att tämja varandra i nationens intresse för att sedan slå världen med häpnad. Planen är att hålla sig utanför eurozonens fördjupning och absolut inte gå med i Nato. Kontinentaleuropeernas breda och grumliga floder, deras tunga öl och inkokta karp är i längden inget för oss. Vi har ett annat och friare öde, och faktiskt fackföreningar som man kan göra upp med om man ska vara helt uppriktig. Vårt namn ärat flyger över jorden. Vi är störst i världen på tunga lastvagnar, mäkklar då och då fred mellan palestinier och israeler och spänner ögonen i stormakterna när vi intar vår rättmätiga plats i Säkerhetsrådet. Vi ser fram emot att skåla för den blivande drottningen och ännu ett bra år på Stockholmsbörsen. Det är bättre att ha sossarna i regeringen än i opposition.

En variant på denna identitet hittar man hos alla trängre och vidare cirklar kring Försvarsmakten uppe på Lidingövägen och hos delar av den äldre moderatledningen, men den vänder sig österut istället för åt väster. När Ryssland hybridkrigar mot Sverige säger *Sputnik News* att vi sörjer slaget vid Poltava, och det finns ett korn av sanning i det. Det militära minnet av Sverige är ett horisontellt rike som sträcker sig från Örebro till Nyens fästning, från Mälaren

till Ladoga, där vi självklart hade en insjöflotta med överbefälhavare och ett eget örlogsvärv. Moskva är något tillfälligt från Asien, detta skärgårdslandskap är vårt, i alla fall i geografisk och ekologisk mening. Sverige är en Östersjömakt och nu gäller det att mota bort ryssen.

I denna svenska identitet är Finland den viktigaste grannen och man läser *Fältskärens berättelser* för sina barn, eller i alla fall försöker. Estlands, Lettlands och Litauens frihet är en svensk landvinning. Swedbanks skyskrapa utanför Riga är ett svenskt triumftorn. Jungfrufljärden ska hållas, luftuppkok analyseras, flottan rustas. Att ha ubåtar är lika självklart som att ha ett nationellt hockeylag. Helst ska man ha jagare också.

Den militära identiteten kan tyckas slumrande sedan lumpen avskaffades, men har återupptäckt sig själv i Rysslands återkomst som europeisk makt och dominerar ibland riket. Det var lärorikt att försvara värderingar i Afghanistan, men vi hade hemlängtan till graniset, den steniga kusten, de stilla fjärdarna och frosten på skogsvägarna. Alla roller faller på plats. Moderaterna kan dundra mot en socialdemokratisk utrikesminister för att hon är vek mot ryssen. Socialdemokraterna kan pressa Moderaterna med högre försvarsanslag. Tidningarna kan publicera korniga bilder från Stockholms inlopp och intervjua skarpögda och trovärdiga kustartillerister och rita cirklar över rysk räckvidd i södra Östersjön. Kallinge flygflottilj ligger illa till.

Här säger man helt säkert nej till att under tysk eller ännu värre polsk ledning dö för Litauen, men planerar att slåss med britterna och gärna amerikaner för att värna Gotland och kanske Finland. För Estlands frihet upplåter vi vårt luftrum samt Göteborgs hamn för att västmakterna ska kunna göra sitt jobb, men troligen inte så mycket mer.

Det finns inget riktigt klart svar på var vi hör hemma och det är troligen skälet till att Norden är det geopolitiskt mest splittrade området i Europa. Hela det tyskeuropeiska projektets zoner delar Norden. Några är med i den europeiska unionen, andra inte.

Några är med i den monetära unionen, andra inte. Några är med i Nato, andra inte. För ett normalt europeiskt land är det självklart att vara med i alla, men inte för de nordiska. Och i mitten tronar den forna stormakten med hela sin ambivalens och kan inte riktigt bestämma sig för något. Som alla ambivalenser är den svenska opportunistisk i förhållande till andra starka viljor. Ibland är vi med brinnande övertygelse med i ett tyskt system, ibland i ett brittisktamerikanskt och så plötsligt i svartsjuk splendid isolation, möjligen med undantag för det där Säkerhetsrådet.

Iavsaknad av avgörande geopolitiska intressen har industrin ändå ett klart intresse. Exportsiffrorna talar sitt tydliga språk och det är tyska. Valutadopade bolagsvinster är trevligt men ändå opålitligt. Brexit skrämmar till och med sverigedemokrater. Nordsjön är kallt och stort. Frekvent direktflyg från Stockholm till Düsseldorf är mycket viktigt. Möjligen kan dessa ekonomiska fundamenta växlas in i skydd mot det kaos som kommer från Washington och London. USA och Storbritannien har varit ankarländer för hela det system vi kallar "väst" eller "efterkrigstiden". De håller på att omorientera sig och har visat sig vara ytterst nyckfulla. Tyskland är den enda makten som står kvar.

TYSKLAND

På jungfrulig mark.

FOTO: JENNIE SEGERBERG/TT

Den stora moralisten

Angela Merkels politik har byggt på både moraliska principer och maktpolitik. Det är en hållning som lär försvinna med henne.

Av Thomas Steinfeld

I september 2015 var tusentals flyktingar framförallt från Mellanöstern på sin flykt mot norra Europa så långt komna som till Budapest. Viktor Orbán, den ungerske presidenten, hade vid det laget förklarat flyktingarna för ett "tyskt" problem, för att sedan låta dem dra vidare, mot Österrike och Tyskland. I denna situation uttalade Angela Merkel sin mest berömda sats: "Wir schaffen das" – "vi klarar detta".

Ett uttryck för empati och välvilja har satsen dock aldrig varit. Ty den tyska regeringen stod däremot inför två stora problem: För det första var hundratusentals flyktingar på väg mot norr, och Ungern hade redan börjat att befästa gränsen. Vad skulle ha hänt om alla dessa människor hade blivit tvungna att stanna där de var, i ett politiskt på ingalunda sätt stabilt område som klarade sig enbart på grund av massiv hjälp från Europeiska Unionen? Skulle det upprättats läger, i Makedonien, i Serbien, i Albanien eller i Kosovo? Och vad skulle sedan ske?

För det andra hade Dublinförordningen, som sedan år 2003 skulle reglera förfarandet med flyktingar (första asylansökningsprincipen), uppenbarligen spruckit, för att aldrig igen kunna återupprättas. Att Angela Merkel förklarade sig vara redo att ta emot flyktingarna, betydde framför allt att hon tog ansvar för hela Europa, i en på alla sätt ohållbar situation. Tyskland agerade som kontinentens centrala makt, och det var uppenbart från början att denna politik skulle få konsekvenser för alla andra länder inom Unionen.

Det är föga troligt, att någon annan stat i Europa, kanske med undantag av Sverige (som dock skulle ha saknat de materiella förutsättningarna), med en likadan självklarhet skulle ha tagit sig an en kris av globala mått. Men Tyskland trodde sig, på grund av sin ekonomiska ställning i världen, kunna definiera denna kris på egna villkor, och därmed till och med göra anspråk på att medverka i nyordningen av Mellanöstern – med en humanitär insats som fundament för rätten att vara med, när USA och

Ryssland, Israel, Iran, Turkiet och Saudiarabien bestämde om Syriens framtid. Moralen har alltså en tung politisk baksida, och den försvinner inte för att Angela Merkel överskattade den egna befolkningens beredskap att acceptera mörkhyade människor som grannar och medborgare. För att nu inte tala om de flesta stater inom Europeiska unionen, som inte alls ville inse att de, på grund av Tysklands världspolitiska agerande, skulle ta emot var sin kvot främlingar, men som mycket väl förstod att en ny europeisk flyktingpolitik skulle betyda ett kraftigt ingrepp i deras suveränitet till förmån för ett gemensamt Europa enligt tyska villkor. Förmodligen är det rätt som numera påstås, framför allt i tyska tidningar, att flyktingkrisen var vändpunkten i Angela Merkels karriär. Men en enbart humanitär insats har detta engagemang aldrig handlat om.

Betydligt större framgång hade Angela Merkel fyra år tidigare, när hon, bara dagar efter härdsfältet i Fukushima, skärpte det redan befintliga beslutet att Tyskland skulle avskaffa atomkraften som energikälla. I motsats till det gröna motståndet mot kärnkraft, som under många år hade betraktats som verklighetsfrämmande, stöddes hennes initiativ inte bara av den tyska befolkningen, utan också av industrin, energisektorn undantagen. Och mer än det: Stängningen av hela 17 atomkraftverk tillhörde en politisk rörelse, kallad för "Energiewende" ("energivändningen"), som på sikt och på alla sätt och vis skulle leda till att Tyskland blir självförsörjande på energi: Ekologi och ekonomi skulle inte bara höra ihop, utan tillsammans bilda fundamentet för en tysk framgång av globala mått. Det är alltså lite annorlunda när Tyskland talar om att bli självförsörjande på energi än när Sverige gör det. För i Tyskland drivs en politik som med visst fog utgår från att industrin är kapabel att driva genom en radikal förändring på internationell nivå, med hänsyn både till industrins tekniska möjligheter och till investeringarnas storlek. Skulle ansträngningarna »

TYSKLAND

FOTO:ALAMY

En stor tysk moralist: Willy Brandt.

FOTO:SVEN SIMON/TT

ändå inte räcka till, skapar redan försöken ett försprång som blir svårt att inhämta.

An en gång framstod Tyskland i detta sammanhang som den goda staten, men också den här gången har moralen en politisk baksida: När världens mäktigaste stater enas om att reducera utsläppen av koldioxid, så bromsar man kanske klimatförändringarna – men fördelarna för den tyska industrin går det inte heller att ta miste på. Det krävs inte bara ett gott självmedvetande utan också en väldig politisk och ekonomisk makt för att överhuvudtaget komma på tanken att självmant sätta den internationella standarden för hur ett ekologiskt orienterat industrisamhälle skall kunna se ut. Samtidigt har Angela Merkel aldrig varit så oförsiktig som att begränsa sig själv till enbart en option. Det gäller flyktinkrisen, där tiden för de slopade gränskontrollerna inte varade mer än några veckor och följdes av en restriktiv flyktningpolitik, där enbart vissa grupper – framförallt flyktningarna från Syrien – välkomnades emedan de flesta andra avvisades lika bestämt som före krisen. Det gäller också för klimatpolitiken, där det radikala beslutet att lämna kärnkraften leddes av en mycket flexibel hållning gentemot emissionshandeln energiföretagen emellan samt ett näst intill generöst förhållande till brunkolen. Mer än av moral kännetecknas därför Angela Merkels politik, av en internationellt sett ovanlig förmåga att långsamt men ensträkt slita ner öppna motsättningar: genom att bryta ner dem till enstaka områden, som tas itu med var för sig, med lite diplomati, med lite (eller också: med lite mer) ekonomisk utpressning och med mycket tillit till administrativa rutiner.

I denna bemärkelse var Angela Merkel fulländningen och höjdpunkten på en politik som hade präglat Tysklands roll i världen allt sedan Förbundsrepublikens tillkomst år 1949 – en politik som inleddes med att steg för steg förvandla ett besegrat, moraliskt fullständigt diskrediterat land först till en värdig medlem av den västliga alliansen och sedan till Europas största makt – en större makt än Storbritannien eller Frankrike, krigets segerstater, hade haft möjlighet att bli. Tyskland skulle aldrig ha kunnat gå

den vägen utan att agera moraliskt, utan att ta på sig ansvaret för både andra världskriget och för Förintelsen och utan att gång på gång bekänna sig skyldig till mänsklighetens värsta förbrytelser. Men om ett totalt nederlag så småningom kunde förvandlas till en historisk brytlinje som alltmer liknade en befrielse, så berodde det på att det var Tyskland självt som tog på sig ansvaret, mer eller mindre självmant och innefattande till exempel ett mycket aktivt stöd för Israel. Med sådana förutsättningar lades grunden till det märkliga samspelet mellan moral och maktintressen som kännetecknat hela den tyska utrikespolitiken under de senaste sjuttio åren – ett samspel som också lade grunden till en statlig suveränitet som så småningom och på ett mycket försiktigt sätt till och med kunde kritisera USA:s intressen.

Så skedde när den socialdemokratiska kanslern Willy Brandt år 1970 inledde avspänningspolitiken mot Sovjetunionen och det kommunistiska blocket, en historisk vändning som för Tyskland betydde, att landet så småningom och mycket långsamt kunde lämna sin funktion som frontstat för att återta sin traditionella roll som central länk till östra Europa. Och så skedde i ännu större utsträckning när det sovjetiska blocket bröt samman efter 1989, när Tyskland blev Europas främste gynnare av de före detta socialistiska staternas utveckling till moderna, mer eller mindre demokratiska stater samt av Europeiska unionens utvidgning österut. Tysklands makt blev dock aldrig stor nog för att verkligen kunna driva dessa enorma företag på egen hand – utan Unionen, men framförallt utan USA och Nato hade det aldrig kunnat ske. Och även om Tyskland framförallt under senare år flera gånger öppet motsatte sig amerikanska intressen, till exempel under konflikterna i Ukraina (där Tyskland, i numera god tradition, satsade på en politik med pengar och förhandlingar som främsta medel), så förblev dock uppgiften som USA främsta partner på den europeiska kontinenten självva fundamentet för både den tyska utrikespolitiken och den tyska exportindustrin.

Detta fundament löses numera upp, i samma takt som att USA upptäcker Europeiska unionen som en icke alls välkommen konkurrent, både inom politiken och inom ekonomin – som en konkurrent dessutom, som utnyttjar den amerikanska skyddsmakten för att bedriva sina affärer på dess bekostnad. Storbritanniens avskedstagande från Unionen är ingen katastrof för den amerikanske presidenten, utan en lyckoträff. När framförallt Polen, Ungern, men också Slovakien eller Tjeckien bedriver var sin radikalt nationalistiska politik, står Donald Trump alltid på nationalisternas sida. Blandningen av moral och intressepolitik, som under alla dessa år präglade Tysklands roll i världen, biter inte på sådana fundamentalister, och Angela Merkels tydligen ännu kvarvarande förhoppning att amerikanerna förr eller senare trots allt kommer att upptäcka Tysklands nytta för de egna intressena, lär inte infrias. Samtidigt återkallas hennes moraliska landvinningar på hemmaplan: "Välkomstpolitiken" gentemot flyktningarna avslutades för länge sedan, och också ordet "Energiewende" hörs knappast längre – Tysklands upprustning med vindkraftverk och solceller planar av, och den massproducerade eldrivna bilen är definitivt ännu ingen tysk framgång.

"I denna bemärkelse var Angela Merkel fulländningen och höjdpunkten på en politik som hade präglat Tysklands roll i världen allt sedan Förbundsrepublikens tillkomst år 1949."

Och snart är hon också väck.

FOTO: CARSTEN KOALL/GETTY IMAGES

Ändå framstår Angela Merkel fortfarande, inte bara i Europa utan också i USA, som den enda stora världspolitikern som håller fast vid de gamla "västliga" värdena: vid diplomati och förhandling som politikens främsta medel, vid ett samarbete styrt av fasta, demokratiska regler som dess fundament, vid välvilja och pragmatism som en politikers främsta dygder. Men visst har hon förstått att hennes tid är över: "Die Zeiten, in denen wir uns auf andere völlig verlassen konnten, sind ein Stück weit vorbei", sade hon i juni 2018 efter att Donald Trump hade förstört en överenskommelse om frihandel, som G7 trodde sig hade uppnått: "Tiderna, när vi kunde förlita oss helt på andra, är bitvis förbi." Också denna sats är typisk för Angela Merkel, inte bara för att hon undviker att nämna USA eller Donald Trump. Opretentiös, nykter, lågmäld står hon där – och är fullständigt hjälplös gentemot en politik, som

utan betänkligheter använder sig av öppen ekonomisk utpressning och som inte förtiger att det alltid också finns en militär option. Inte ens Emmanuel Macrons visioner om en europeisk emancipation gentemot USA, inklusive en europeisk armé, verkar hon ha förståelse för.

"Det är troligt att vi någon gång under en icke fjärran framtid kommer att minnas Angela Merkel som en av efterkrigstidens största och sista politiker."

Visionerna avfärdas med luftiga ord som "på sikt" eller "i sinom tid", som om det inte vore självklart att den långa freden som stora delar av Europa åtnjöt hade någonting att göra med en västlig försvarsallians under amerikansk ledning i en världspolitisk konfrontation.

Det är troligt att vi någon gång under en icke fjärran framtid kommer att minnas Angela Merkel som en av efterkrigstidens största och sista politiker. Men med henne kommer också den tyska blandningen av moral och maktintresse att tillhöra det förflutna.

Thomas Steinfeld är journalist och författare.

Det gick inte som man hade tänkt.

FOTO: GETTY IMAGES

Den synliga handen

I tysk tradition kan statliga ingrepp snarare ses som skydd för än hot emot den fria ekonomin.

Av Simon Westberg

Sommaren 2006 beslutar den amerikanska detaljhandelsjätten Wal-Mart att lägga ner sin verksamhet i Tyskland. Efter nio år i landet kastade företagsledningen in handduken. Man hade etablerat sig i Tyskland i tron att de skulle kunna nydانا en ålderdomlig detaljhandelsmarknad. Med hjälp av generösa öppettider, rymliga butikslokaler, mer personal med enkla jobb och lockpriser skulle tyskarna lära sig att shoppa *the american way*.

Det gick inte som man tänkt sig. Överallt stötte de på hinder de trott sig kunna överkomma. Kommunerna vägrade ge bygglov för nyetableringen av externa handelscentrum. Öppettiderna var begränsade genom lag. Personalen strejkade för rätten till kollektivavtal och medbestämmande. Och i ett domslut från Tysklands högsta domstol förbjöds Wal-Mart att sälja basvaror för under grossistpriset.

Ur ett typiskt nationalekonomiskt perspektiv är Wal-Marts svårigheter att etablera sig i Tyskland ett resultat av skadliga statsinterventioner. Här fanns ett företag som ville sälja fler varor till lägre priser och så stoppades det av regleringar och byråkrati. Vore det inte bäst för alla om den fria marknaden istället fick göra sitt jobb?

Men utifrån perspektivet hos en särartad tysk ekonomisk tradition stör inte dessa lagar den fria marknaden. Tvärtom innebär de en ordning som i längden bevarar den fria marknaden. Genom att hindra framväxten av marknadsdominerande aktörer och bevara en rik flora av små- och medelstora företag skyddas den sociala jämvikt som möjliggör ett fritt samhälle. Idag känner vi den främst genom begreppet ordoliberalism, men dess historia sträcker sig tillbaka till den moderna nationalekonomins barndom.

Redan den tidigt moderna nationalekonomins möte med Tyskland var fyllt av friktioner. Adam Smith, Jean-Baptiste Say och David Ricardo var alla influerade av upplysningen. De menade på

att människan i grunden är individuell, mekanisk och rationell. Därmed är människans beteende också möjligt att studera och förutsäga enbart med hjälp av teoretiska lagar som kan blottläggas genom förnuftet. Som en följd beskrev de samhällsekonomin som ett resultat av den enskilda individens rationella självintresse och menade på att dessa självcentrerade handlingar var för sig i praktiken också förde med sig största möjliga välbefinnande för hela samhället. Denna teoretiska lag kom att bli känd som "den osynliga handen". Utifrån denna princip menade man att staten bör minimera sina ingrepp i samhällsekonomin för att inte snedvrider eller störa den naturligt välbefinnande skapande marknaden.

I Tyskland var nationalekonomin vid denna tid en del av den så kallade kameralvetenskapen med syfte att utbilda stats-tjänstemän. Grunden till deras kunskap var inte teori utan praktisk erfarenhet. Och redan tidigt hade de svårt att sammanfoga de nya idéerna med de konkreta erfarenheterna av den ekonomiska utvecklingen i Preussen. Få kameralister kunde finna stöd för att till exempel Fredrik den stores interventionistiska näringspolitik hade hållit tillbaka den ekonomiska utvecklingen. Samtidigt så växte inom filosofin den tyska idealismen som utmanade upplysningens individualistiska och rationella människosyn. Låg det närmare sanningen att säga att människan föds in i grupp-tillhörighet, formas organiskt, har andra intressen än självintresset och ofta agerar utifrån nycker och känslor? I kontrast till upplysningens bild av marknaden som en naturlig skapel-se präglad av långsiktig harmoni och equalibrium beskrev G W F Hegel marknaden som våldsam, dionysisk och en följd av statens skapelse.

Det växande tyska tvivlet inför den Smithska läran fick sitt stora genombrott i Friedrich Lists *Das nationale System der politischen Ökonomie* (1841). Kameralvetaren List utmanade systematiskt vad

>>

han såg som felaktigheter i Adams Smiths teorier. De kan sammanfattas i tre punkter.

För det första menade List att när individer agerar för att maximera sin eget välstånd blir inte följden att nationens välstånd också maximeras. Detta eftersom individer är för kortsiktiga och därför underinvesterar i långsiktigt välståndsskapande projekt – en följd av att de själva inte kommer att få ta del av avkastningen. Individen lever en kort tid men nationen lever genom århundradena. Därtill menade List att Smith mäter nationellt välstånd med fel mått. Det väsentliga måttet är inte ansamlingen av bytesvärden inom en nations gränser, utan den samlade produktiva förmågan – alltså förmågan att i framtiden skapa.

För det andra pekade List på att länder rör sig från lägre till högre grader av ekonomisk utveckling och att olika politik är nödvändig i de olika stegen. List ansåg att i en värld där alla länder var ekonomiskt jämbördiga vore frihandel det bästa. Men i rörelsen från jordbrukssamhället till industrisamhället var skyddstullar för framväxande industrier nödvändiga.

För det tredje menade List att det var precis så Storbritannien hade blivit rikt. Storbritanniens ekonomiska makt var inte en följd av frihandel utan höga skyddstullar och navigationsakterna. Att brittena nu krävde fri tillgång till andra länders mindre utvecklade marknader var en form av geopolitik som syftade till att säkra brittenas industriella dominans.

Lämnad åt sig själv skapade den fria marknaden alltså inte allmänt välstånd utan underutveckling och ojämlika maktrelationer. Den givna slutsatsen för den som tog intryck av List var att staten behövde en aktiv näringspolitik. Som en följd formades i Tyskland under den senare delen av 1800-talet ett medvetet uppbrott från nationalekonomins engelsk-franska huvudfärd och skapade det som kom att kallas den historisk-etiska skolan.

Den historisk-etiska skolan kom att anamma idéerna bakom – om än ej detaljerna – i Lists kritik. Man omfamnade nationen som analysenhet. Man intog en avog hållning till idén om ekonomiska lagar givna för alla situationer. Man valde bort teoretiska studier till förmån för historiska och statistiska studier. Och man såg på marknaden som en arena av konflikt både mellan länder och mellan samhällsgrupper. Den historisk-etiska skolan kom därför att omformulera syftet med nationalekonomi. Istället för att sträva efter att genom logisk deduktion synliggöra eviga ekonomiska lagar blev det vetenskapsmannens roll att genom historisk-statistisk induktion finna sociala reformer som kunde bidra till att skapa ett bättre samhälle utifrån etiska principer.

Den historisk-etiska skolan argumenterade för idén om den sociala monarkin. Det vill säga att det var statens roll att utifrån principer om social rättvisa agera som opartisk skiljedomare mellan olika samhällsgrupper och klasser. Manchesterliberalismen betraktades som de rikas dominans över arbetarklassen. Som en konsekvens argumenterade de för en aktiv socialpolitik med fackförbund, skyddstullar, arbetsmarknadslagar och sociala försäkringar. Samtidigt motsatte de sig marxismen och menade på att lika rösträtt enbart skulle föra klasskonflikter in i staten. De hävdade att Tysklands oberoende ställning var hotad av dess brist på kolonier. Med tiden kom skolans idéer att alltmer påver-

ka och påverkas av Otto von Bismarck och Vilhelm II:s praktiska politik.

Den centrala kraften i skolan var Gustav von Schmoller som avfärdade idén om *homo economicus* som verklighetsfrånvärd. Den som hängav sig åt systembyggen utifrån icke-existerande förnufts konstruktioner sysslade inte med vetenskap. Som en följd använde Schmoller sitt inflytande till att hindra teoretiskt lagda nationalekonomer från att vinna befattningar vid tyska universitet.

Detta fick nationalekonomen Carl Menger att starta vad som i efterhand kallats för *Methodenstreit*. Han menade att den logiska deduktionen gav insikter om mänskligt beteende som i förlängningen bidrog till en större förståelse för världen – även om konstruktionen är en idealtyp. Följden blev en infekterad akademisk strid där Mengers anhängare attackerade Schmollers för att vara ”katedersocialister”. Schmollers anhängare beskrev i sin tur Mengers som ”österrikare” (dvs bakåtriktade). Bägge etiketterna kom att fastna.

Idag är det framförallt österrikarna som håller liv i minnet av metodstriden. Det är därför att de tror sig ha vunnit den. I realiteten avgjordes striden i första världskrigets skyttegravar. Kejsarrikets fall kom att innebära en svår prestigeförlust för tysk akademi och det underlättades inte av att de stridande parterna av propagandaskäl beskrivit kriget som en strid om idéer. De frågor och forskningsområden som stått i centrum för den tyska akademien fick falla i glömska. Segermakternas idéer ansågs vara framtidens idéer. Det gällde inte bara inom nationalekonomin utan även inom till exempel statsvetenskapen.

En av de som beslutade sig för att ställa sig i framtidens tjänst var Wilhelm Röpke. Han vann sin doktorsgrad i nationalekonomi vid 22 års ålder och vid 25 år utsågs han till professor – den yngsta i Tyskland. Den unga akademikern gjorde häftiga angrepp på den historisk-etiska skolan: De hade gett idémässigt stöd till framväxten av oligarkier som kvävde den enskildes frihet. Deras teoretiska relativism hade uppmuntrat den inflationspolitik som efter kriget svept bort medelklassen. Dess protektionism hade låst in Tyskland i handelskrig och meningslös kamp om kolonier. Och nationalismen hade eggat fram världskriget. Frihandel och fri marknad skulle återskapa välstånd och fred.

Röpkes offentliga opinionsbildning gjorde honom efter Hitlers maktövertagande till måltavla för nazismen. Han skildes från sin professur och flydde av rädsla för vidare repressalier till Turkiet. På ytan fortsatte Röpke sin liberala opinionsbildning från utlandet men under ytan växte en allt större misströstan. Röpke kunde inte komma ifrån att 1920-talet hade varit liberalismens årtionde men trots den ökade individuella friheten så var resultatet inte mindre utan mer social oro. Wilhelm Röpke hade tvingats återvända till en av utgångspunkterna för den historisk-etiska skolan – hur kan ett samhälle uppnå jämvikt om den osynliga handen inte kan skapa det?

Samtidigt kom en annan tysk marknadsliberal nationalekonom, Walter Eucken, att uttrycka ökad sympati för en annan idé närbesläktad den historisk-etiska skolan. Nämligen att nationalekonomin omöjlig kunde vara värdeneutral. Eucken var under

*”Lämnad åt sig själv
skapade den fria
marknaden alltså inte
allmänt välstånd utan
underutveckling och
ojämlika maktrelationer.”*

kriget medlem av motståndsrörelsen med ansvar att skissera på en ekonomisk rekonstruktion av landet. Övergångarna mellan Kejsartidens statskapitalism, Weimarrepublikens marknads-ekonomi och nazismens planekonomi hade gjorde det klart för Eucken att ekonomin inte följde någon förutbestämd bana. Det fanns inte högre och lägre utvecklingsfaser utan olika ekonomiska ordningar. Dessa kom och gick genom historien och det var till sist politikens uppgift att etablera den goda – den etiska – ordningen.

Wilhelm Röpke och Walter Eucken, tillsammans med Alexander Rüstow, Alfred Müller-Armack och Franz Böhm kom under 1930- och 40-talen alltmer att enas i sökandet efter vad de kallade en ny liberalism. En liberalism som lade bort fientlighet mot statsintervention till förmån för frågan om hur en frihetlig samhällsordning kan upprätthållas över tid. Den historisk-etiska skolan hade haft fel politik och fel ideologi. Men de hade haft rätt i den sociala frågan.

Utmaningen efter kriget var att upprätta ett ekonomiskt system som kunde förena en liberal ekonomi med en över tid bestående social ordning. Lösningen hävdade Wilhelm Röpke fanns i långtgående decentralisering i ordets breda bemärkelse. Att skifta koncentrationen av kapital, mark, människor, industri och politisk makt från ett fåtal till det stora flertalet. Att omvandla människor från en individ i massan till en person i ett sammanhang. Målet var inte en inkomstomfördelning nationalstat utan en federal stat byggd på en ekonomiskt självständig medelklass. Inte breda samhällsgrupper i de facto beroendeställning till storföretag och stat, utan en myriad av fria yrkesmän medberoende av varandra. Rüstow kallade det för *vitalpolitik*.

Walter Eucken sammanfattade den nya strävan genom att deklarerat att ”mer eller mindre statsaktivitet – den typen av frågor missar poängen. Det handlar inte om kvantitet utan kvalitet.” Det väsentliga i en fri ekonomisk ordning var att säkerställa fri konkurrens och en fungerande prismekanism. Så länge dessa krafter kunde agera fritt var politiken fri att formera en ordning för att lösa den sociala frågan. Tänkandet kom att kallas ordo-liberalism och deras idé den sociala marknadsekonomi.

Dessa tankar når en bredare publik genom Röpkes *Gesellschaftskrisis der Gegenwart* (1942), som ges ut i Schweiz och säljer tiotusen exemplar under sitt första utgivningsår, och hans kolumner i *Neue Zürcher Zeitung*. Röpkes skrifter smugglas in i Tyskland där de läses inom motståndsrörelsen och inte minst av Konrad Adenauer och Ludwig Erhard – Västtysklands första (och andra) förbundskansler respektive finansminister.

Efter kriget låg den tyska ekonomin i ruiner. I sex år hade Tyskland levt med en planerad krigsekonomi. Stora delar av industrin var sönderbombad, full sysselsättning finansierades genom penningspressen och inflationen försökte man kontrollera genom prisregleringar. I praktiken var riksmarken värdelös – ingen bytte frivilligt varor mot valutan. I hyllorna fanns ingenting att köpa och byteshandel var den primära formen av ekonomiskt utbyte.

Tyskland stod inför ett vägval. Socialdemokraterna förespråkade fortsatt planhushållning med statlig styrning av produktion

och priser. Men kristdemokraterna – inspirerade av den sociala marknadsekonomin – ville se en snabb återgång till en fungerande marknadsmässig prissättning. Frågan kom att lösas genom ett beslutsamt agerande från Ludwig Erhard. Som medlem av västtyska ockupationszonens ekonomiska råd drev han på för en valutareform som ersatte riksmarken med den tyska marken. Och samma dag som reformen skulle genomföras meddelade Erhard via radio, och utan de allierades godkännande, avskaffandet av en rad priskontroller.

Effekten blev en omedelbar ekonomisk boom. Den svarta marknaden försvann nästan över en natt. Varor som planlöst hamstrats dök upp på marknaden redo att säljas till marknadspris mot den nya värdefulla d-marken. På mindre än sex månader ökade den ekonomiska produktionen med 50 procent – en direkt följd av att arbetarna fann att deras lön var värd mödan att dyka upp på jobbet. Innan 1950-talet var över hade Västtyskland återigen etablerat sig som en ekonomisk stormakt.

Det västtyska *Wirtschaftswunder* gav förtröstan åt de tyska ordoliberalerna men den globala trenden var mot planhushållning, inflationspolitik, storskalighet och protektionism. Den sociala frågan var där till fortsatt olöst och en färdig reformagenda för frågan saknades. Inte minst Wilhelm Röpke hade under kriget satt sin förhoppning till att förkrigstidens nätverksbyggande mellan likasinnade nationalekonomer skulle kunna återupptas och att deras gemensamma studier skulle löpa ut i den nödvändiga reformagendan. Därför deltog Röpke entusiastiskt i bildandet av Mont Pelerin-sällskapet och bidrog till att säkra dess initiala finansiering. Sällskapet samlade europeiska och amerikanska marknadsliberaler och förgrundsgestalten var Friedrich Hayek som hade försänkningar i bägge grupper.

Arbetet blev dock en besvikelse. De första åren präglades sällskapets agenda av Röpkes anda men sedan kom konflikter att växa. De europeiska medlemmarnas sökande efter en ny liberalism hamnade allt oftare i spänning med de amerikanska medlemmarna som ansåg sig ha funnit den i Hayeks *Road to Serfdom* (1944). Under ledning av Milton Friedman manövrerade amerikanerna medvetet för att överta kontrollen över sällskapet. Agendan skiftade bort från den sociala frågan.

När Röpke dör 1966 innebär det i praktiken slutet för försöken att sprida ordoliberalismen utanför Tyskland. Walter Eucken hade redan gått bort och det fanns ingen annan med prestige och karisma nog att ta över ledarrollen. På den internationella scenen kom den sociala frågan först att överskuggas av boom-ekonomi och sedan skjutas undan av en ökad oro inför minskad tillväxt och stagflation.

Men i Centraleuropa lever ännu ett arv av denna säregna tyska tradition. Och det kostade uppskattningsvis ett av världens mest framgångsrika storföretag – Wal-Mart – en miljard dollar att lära sig om ordoliberalismen.

Simon Westberg är skribent och talskrivare (KD).

”Det väsentliga i en fri ekonomisk ordning var att säkerställa fri konkurrens och en fungerande prismekanism.”

En aggressiv och växande antisemitism gör franska judar alltmer utsatta. Författaren och filosofiprofessorn **Alain Finkelkraut** fruktar för sitt lands framtid.

Av Ulf Öfverberg

Frankrike löses upp

Alain Finkelkraut är en av de mest framträdande franska intellektuella. Eller som den franske historikern Pierre Nora sade i det traditionella introduktionstalet när han valdes in i Académie Française: "Det är endast dig vi har sett, endast dig vi har hört och endast dig vi har läst."

Kändisskapet är säkert välförtjänt, i varje fall grundat på hårt arbete: åtskilliga böcker, inflytelserika radioprogram, ett oräkneligt antal intervjuer och debatter.

Jag träffar Alain Finkelkraut, efter hans eget förslag, på Café Le Select på Boulevard du Montparnasse, ett café på vänstra stranden i Paris med anor tillbaka till 1920-talet då det hade sin mest ryktbara period som samlingspunkt för intellektuella amerikaner. Vi inleder samtalet med det ämne som upptar Finkelkraut mest just nu: hoten mot de franska judarna och den franska civilisationen.

Jag är väldigt oroad för Frankrikes judar och för Frankrikes framtid. Den antisemitism som vi nu ser i Frankrike är den värsta jag sett under min livstid. Och jag är övertygad om att det kommer att bli värre.

Antisemitismen har fått åtskilliga av de omkring 500 000 franska judarna att emigrera till andra delar av Frankrike, där de känner sig mer säkra, eller i stort antal till Israel.

Fientligheten de får känna på, i synnerhet i vissa av Paris förorter, gör att många judar flyttar från platser där de har bott en lång tid, kanske hela sitt liv, för att inte bli trakasserade eller i värsta fall hotade till livet. Denna interna migration och migrationen till Israel skulle för – säg 20 år sedan – vara helt otänkbar. Men nu sker det framför våra ögon. Och det som är riktigt hemskt är att det kommer att fortsätta.

Förra våren mördades en judisk kvinna, en överlevare från Förintelsen, i sin lägenhet i Paris just för att hon var judinna. Finkelkraut var en av 300 framträdande judiska och icke-judiska personer som med anledning av mordet förfat-

tade ett manifest som fördömde vad de kallade "den nya antisemitismen som kännetecknas av islamisk radikaliserings". Den publicerades i dagstidningen *Libération* och många av formuleringarna var ett eko av vad Finkelkraut tidigare skrivit: "antisemitismen är inte endast en fransk affär, den är allas problem. Frankrike har blivit en scen för en mordisk antisemitism."

Alain Finkelkraut är född i Frankrike av överlevande från Förintelsen från Polen. Han har tillbringat hela sitt liv i Paris förutom ett par år på 1970-talet då han undervisade på Berkeley i USA. Idag lever han med sin fru sedan 33 år tillbaka, advokaten Sylvie Topaloff på en lugn gata på vänstra stranden nära Luxembourgträdgården.

Finkelkraut, före detta professor i filosofi vid den franska elitskolan École Polytechnique, har de senaste fyrtio åren skrivit omkring 30 böcker i en mängd ämnen och på olika teman: den västerländska civilisationens framtid, den sexuella revolutionen, utbildning, mångkulturalism, rasism, personlig identitet och utveckling och kriget i förra Jugoslavien.

Mångkulturalismen möjliggör inte endast en ökad antisemitism, den bidrar också till ett Frankrike i upplösning, fortsätter Finkelkraut:

Vi ser sjunkande kunskaper i franska skolor, hur kvinnor förtrycks i namn av islam och en sorts fransk alienation inför sina egna värden. Tidigare var vi lyckosamma med att integrera invandrare i det franska samhället. Vi var till och med stolta över det. Men nu har vi allvarligt misslyckats. Frankrike upplöses inför våra ögon. Den franska modellen för integration har upphört att fungera.

Flera har velat placera in Finkelkraut i en fransk tradition av nationalism på högerkanten och hemmahörande i Front National. Snarare kan han intellektuellt hänföras till en fransk tradition av en nationell vänster med engagemang i fackliga rättigheter och rättvisefrågor. Men när det gäller mångkulturalism och antisemitism är det hans bestämda uppfattning att vänstern, inte han själv, har övergivit sina grundläggande värderingar.

”

Jag är väldigt oroad för Frankrikes judar och för Frankrikes framtid. Den antisemitism som vi nu ser i Frankrike är den värsta jag sett under min livstid.

Idag känner jag mig varken hemma i vänstern eller högern. När andra talar om hotet från islamismen eller om migrationen på ungefär samma sätt som jag, då blir vi kategoriserade som arvtagare till Barrés och Maurras – två inflytelserika franska högerorienterade författare från mellankrigsperioden – det finns en ovilja och oförmåga att intellektuellt reflektera över och hysa uppfattningar om vår egen tid på dess egna villkor.

Den franska nationalpopulismen är inget för Finkelkraut:

Min uppfattning är tydlig. Marine le Pen är olämplig att styra. Jag respekterar Macron, men anser att han måste bestämma sig för vilken väg han vill gå vidare. Problemet är att de republikanska partierna – och hit räknar jag inte Front National – måste tala om de problem som migrationen för med sig och hur vi ska klara av integrationen av migranterna. Till nyligen är det endast Front National som har gjort det.

På frågan om vad den franska staten kan göra ställd inför problemen med migration, antisemitism och integration svarar han:

Vi måste fastställa väldigt tydliga regler. Först måste det sekulära samhället upprätthållas. Den andra avgörande regeln är att vi inte kompromissar om kvinnors status. Ofta sägs det i debatten att problemen inom islam beror på att Västerlandet har förtryckt muslimer under lång tid. Absolut inte, säger jag. Problemet är islams eget förtryck av kvinnor. Vi måste hjälpa muslimer att lösa detta problem. Vi kan inte kompromissa om kvinnors status.

Finkelkraut anser att Frankrike står mitt uppe i en identitetskris. Den förvärras av mångkulturalismen men också av postmoderna förhållningssätt som att allt är kultur och "anything goes". Istället för att läsa böcker, menar han, är unga personer på nätet och söker omedelbar bekräftelse. Det litterära arvet blir lidande:

En bok öppnar en hel värld av erfarenheter och insikter, inte endast en känsla av bekräftelse. Internetgenerationen lever i ett ständigt

nuflöde utan tid och utrymme för eftertanke. Tidigare generationers kunskap nedvärderas och skolan anpassar sig. Metoder och läromedel ska vara enkla att ta till sig och lekfulla. Det är en farlig väg, i synnerhet när den kombineras med de problem som migrationen ställer oss inför med en andra generationens invandrare som inte har respekt för den franska civilisationens grunder.

Det är här som hans oro över migration och kunskapsförfall knyts ihop med antisemitismen. När Finkelkraut skrev boken *Le Juif imaginaire* (Den imaginära juden) 1980 var hans tanke att han inte skulle skriva fler böcker om judar och judendomen. Men händelseutvecklingen fick honom att ändra sig och nu handlar nästan en tredjedel av alla hans böcker om judiskt relaterade problem.

Vi har sett en återkomst och tillväxt av antisemitismen i Frankrike. Men det är inte den gamla, högernationalistrelaterade, antisemitismen som dominerar längre. Det är istället den muslimska. Självklart vore det idiotiskt och helt felaktigt att påstå att alla immigranter från muslimska länder är antisemiter. Men de flesta antisemiter i Frankrike är från Mellanöstern och från nordafrikanska länder: Algeriet, Tunisien och nordvästra Afrika. Deras härkomst är också skälet till varför antisemitismen inte heller bekämpas tillräckligt hårt i Frankrike. Stora delar av vänstern och det så kallade kulturella vänsteretablissemang klarar inte av en analys som säger att immigranter samtidigt som de fattiga eller själva lever utsatta liv också är antisemiter och dessutom i en del fall direkta förövare.

Min oro är stor över att judarna har blivit övergivna. Vänstern har valt sida: den palestinska sidan mot israelerna, mot judarna och i Frankrike mot judarna för muslimerna. I många av vänsterns ögon är palestinerna, muslimerna – de stigmatiserade – de nya judarna. Det tycker jag är en av de svåraste sakerna att fördrö och att leva med idag. ✧

"Vi måste fastställa väldigt tydliga regler. Först måste det sekulära samhället upprätthållas. Den andra avgörande regeln är att vi inte kompromissar om kvinnors status."

Stagnationstidens emblematiska roman

För 50 år sedan skrev den sovjetiske författaren Venedikt Jerofejev en roman om alkoholism. Det blev en samizdatbästsäljare och en tidsdefinierande bok, som inte har förlorat i popularitet.

Av Maxim Grigoriev

Artiondena efter 1960 ökade alkoholkonsumtionen i Ryssland dramatiskt. Det hade visserligen länge supits i landet, därtill som brukligt maximalistiskt och självutplånande, men nivåerna nådde nu sådana proportioner att man talade om ett nationellt problem. Denna tendens var under efterkrigstiden inte begränsad till Sovjet, utan kunde iaktas i flera europeiska länder. I Sovjet ledde den så småningom till en omfattande antialkoholkampanj under perestrojkan på 1980-talet. Det anses än i dag delvis förklara Michail Gorbatsjovs djupa impopularitet bland de så kallade bredare folklagren.

Vi dricker inte för att vi är alkoholister, lyder en rysk sentens: vi är alkoholister för att vi dricker. Denna "alkoholism av fri vilja", en form av motståndshandling, inre exil, en inledningsvis ljuvlig och sedermera påfrestande livslång självförstörelse som Andrej Platonov kallat "kontraegoistisk" har getts både litterär och biografisk dräkt av Venedikt Jerofejev (1938–1990), den ryska litteraturens mest kända fyllo.

Jerofejev hade kunnat förbli en bland miljoner ryska suputer och parkbänksbohomer, om han inte på några månader i en sällsam lyckoträff författat "ett poem" på prosa om den intellektuelle alkoholisten Venitjka och dennes burleska alkoholstinna endagsodysse genom Moskva och dess utkanter – *På lyran, eller den sällsamma resan Moskva–Petusjki* (på svenska redan 1977 i

översättning av Greta Hjelm). Romanen skrevs 1969 och fyller alltså femtio i år. Den kom att bli emblematiske för sin epok och dess popularitet har ingalunda dalat.

Poemet sattes på papperet som ett litet skämt för de allra närmaste, men blev omedelbart en underjordisk klassiker. Blandningen av alkoholromantik, folkloristisk karnevalism, ironi och höglärda litterära allusioner – någonting James Joyce hade kunnat skriva om han vore en sovjetisk fylltratt – har tilltalat och påverkat generationer läsare, oftast unga och av manligt kön. Jämte Sokolovs *En skola för dårar*, Brodskijs dikter och Solzjenitsyns *Gulag-arkipelagen* blev den ett slags samiz-

datbästsäljare och tidsdefinierande verk. Jerofejev förvandlades från en vanlig om än charmant alkis till en mytomspunnen motståndshjälte. Sedan dess har romanen kommit i nytugåvor, bland annat med utförliga kommentarer. Jerofejevs anteckningsböcker har getts ut i två volymer och det pratas även om planer på samlade verk, även om det inte

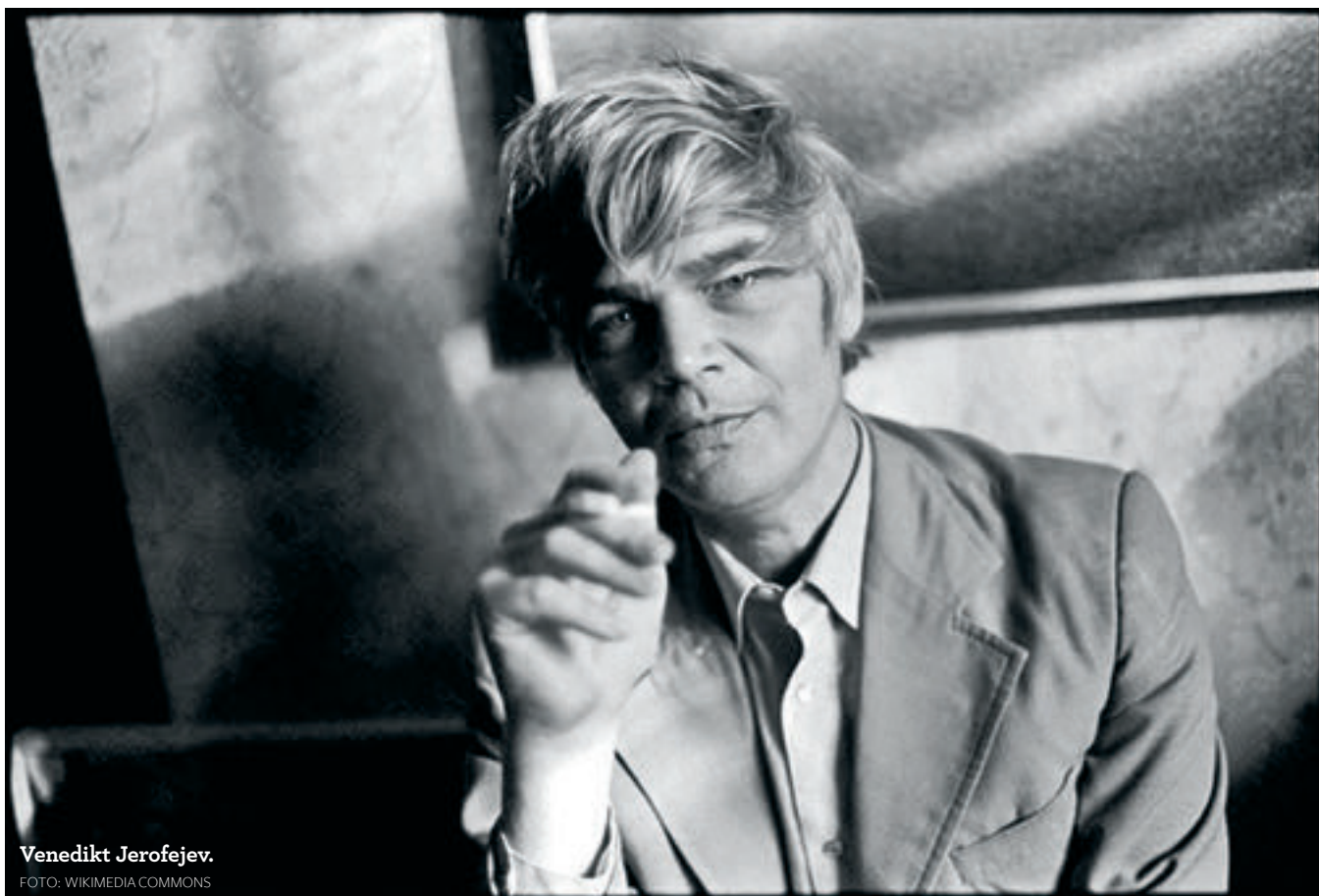
finns så många verk att samla. Härommånaden utkom även den första biografien över författaren, skriven av Ilja Simanovskij, Michail Sverdlov och Oleg Lekmanov. Den gör det möjligt att läsa verket mot Jerofejevs eget självmytologiserande projekt, och på så sätt öppna upp denna autofiktiva, ironiska roman som snabbt framstår som en klassisk tragedi.

Venedikt Jerofejev föddes 1938 som son till en järnvägsstationsföreståndare i Tjupa på

Maxim Grigoriev

är författare och skribent.

Hans senaste bok är romanen *Nu* (2016).

Venedikt Jerofejev.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Kolahalvön. På några år greps både hans farfar, far och bror. Farfadern försvann, förmodligen arkebuserad, och de andra fick fem år var. Anklagelserna gick bland annat ut på att ha dragit en rolig historia och stulit bröd. När fadern återvände var han illa tilltygad. Han kom för sent till jobbet en morgon och fick för detta ytterligare tre fängelseår. Han återhämtade sig aldrig. De sista åren av sitt liv tycks han ha varit sjuk och alkoholiserad.

Modern orkade inte, utan lämnade barnen vind för våg och gav sig av till Moskva. Under fysiskt beskydd av storebrodern intog lille Venedikt på barnhemmet enligt egen utsago en "neutral och observerande position". "Alla pojkar 12–16 borde utrotas", lär han ha sagt senare, "eftersom de saknar begrepp om andras lidande." I slutet av *Moskva–Petusjki* skrattar några barn när de ser en man massakreras i en tågolycka, och sedan stoppar de en fimp i hans öppna mun.

Jerofejev fick lämna barnhemmet först i fjortonårsåldern. Han blev en tystlåten pluggis som hade högsta betyg i allt. På avslutningsfesten rökte stjärneleven sin första cigarrett och drack sitt första glas champagne. Sedan gick det utför.

Den första terminen på universitetet i Moskva avslutade han visserligen med samma bravur, men när han kom tillbaka till huvudstaden efter vinterlovet var han som förbytt. Om det var mötet med den döende fadern, kontrasten mellan huvudstaden och provinsen eller allmän livsleda och besvikelse är oklart, men unge Venedikt tycktes över en natt ha tappat all tilltro till samhället. Knappt sjutton år fyllda började han dricka och röka kopiöst, och han slutade att gå på föreläsningar. När en grupp utsända

"Till alkoholismens struktur hör att den är underhållande i början, oförutsägbart i mitten och ledsam mot slutet. Detta gäller i stor grad såväl Jerofejevs liv som hans tripprapport till kultroman."

medstudenter anlände till hans korridorsrum för att "rädda" den unge rebellen från sig själv fann de honom i sängen, med en flaska på golvet, försjunken i Hegel genom rökdimman.

Att dricka sig fri och att fly undan i både bildlig och bokstavlig mening blev den unge Jerofejevs centrala aktiviteter. År 1957 sparkas han ut från elituniversitetet och inleder sitt kringflackande, bohemiska liv. Han studerar vid ytterligare två provinslärosäten, men lämnar båda efter två terminer. Han går aldrig på föreläsningar, utan ägnar sig åt självbildning och fylla. Varje sejour slutar med någon liten skandal. Antingen får han

reda på att en inspektion kommer till hans rum och ställer därför till med ett skådespel under vilket han både lyssnar till förbjuden västradio och ber på knä till en ikon, eller så blir "den allmänna opinionen" upprörd över att han går runt med en bibel och har ett förhållande med en ordentlig komsomolflicka.

På sextio- och sjuttiotalen uppstår en ny dissidenttyp i Sovjet. De olika moderniseringsprojekten av det vida imperiet skapar möjlighet för män (och somliga kvinnor) att fly undan regimens vakande öga i olika geografiskt avlägsna kroppsarbeten. Det är ett slags exil utan att lämna landet, där det tänkande jaget drar sig undan från den officiösa omvärlden. Alkoholen är här central: i Sovjet supers det nu på arbetsplatserna som kanske aldrig förr. Den ryska intelligentsians klassiska vurm för den enkla *muzjiken* och hans sunda förnuft kommer nu till uttryck i romantiseringen av alkoholistens metafysiska spekulationer och tankens flykt genom ruset.

År 1963 får Jerofejev med hjälp av en trogen vän arbete med att »

dra telefonkabel kors och tvärs över Sovjetunionen och så inleds hans resande år. Han hinner visserligen både gifta sig och få en son, men familjelyckan står han ut med bara i små portioner, någon gång per månad – även det mycket typiskt för ryska män i hans generation. Han romantiserar aldrig sitt arbete. ”Jag märker på mig själv”, skriver han i en anteckning från 1965, ”hur desorganiserande kroppsarbetet är och hur hälsovådligt det är att vara ute i den friska luften”. På den sortens jobb i det annars övervakningsbesatta Sovjet frågar man däremot inte efter ens dokument, som Jerofejev vid det laget saknar. Hans förmåga att ständigt undfly militärtjänsten är imponerande. De flesta av hans arbetskamrater är före detta kåkfarare.

Han hinner få ett antal trogna följeslagare, närmast ett slags lärjungar, däribland blivande poeten Olga Sedakova. De trognaste uppfattar Jerofejev som den enda fria människan i hela Sovjet, just tack vare hans obekymrade självförstörelselusta och metafysiska, religiösa likgiltighet inför vardagslivet. Han strör omkring sig sensenser av typen ”Allt måste gå långsamt och fel”. Det gör det också.

Han rör sig mellan skilda miljöer: å ena sidan underklass och kåkfarare, å andra konstnärer och dissidenter av olika slag. Det är ur korsbefruktningen mellan dessa två världar som *Moskva–Petusjki* uppstår. Manuskriptet sprids omedelbart genom vid det här laget väletablerade samizdattekniker: man lånar av bekanta, skriver av för hand eller mångfaldigar på skrivmaskin som man matar med sex blad åt gången med kopieringspapper emellan. De första åren läses boken som en sovjetisk variant av arga unga män-litteratur. Självaste Michail Bachtin, upphovsmannen till teorin om romanens karnevalism, lär ha blivit hänförd och jämförde poemet med Gogols *Döda själar*.

Med sina gamla kamrater lever han ur hand i mun bland intelligentsians ungar. Det dricks härmedel och lyssnas på Mahler, man bryter sig in i sommarstugor och äter hundmat. Att dricka upp värdinnans parfymflaska hör till obligatorierna. År 1973 får han sparken till och med från sitt kabelläggjarjobb, vilket gör honom i princip oanställningsbar. Härmed inleds hans verkligt hemlösa period. ”Jag äter alltid tre gånger”, skämtar han, ”en gång på tisdag, en på torsdag och en på söndag.” ”Jag hade glömt hur mycket krafter hemlösheten tar.” Sedan 1961 är det i Sovjet olagligt att vara arbetslös, och olagligt att som arbetslös tacka nej till jobb.

Mycket kring Jerofejevs stjärnglans framstår i dag som en tillspetsad myt, traderad av bekanta både i skrönor om hans upptåg och sedermera i memoarer om hans rena själ och frihetsälskande klarblå ögon. Romantiseringen av Jerofejev följer samma linje som romantiseringen av den tårfyllda alkoholisten. Hans sista femton år i livet är svårare att skönmåla. År 1976 ingår han ett slags ”fiktivt” äktenskap, under vilket han fortsätter träffa andra kvinnor. Äktenskapet är emellertid ingalunda fiktivt för hustrun, som tar hand om Jerofejev de sista åren av hans liv och därefter själv går under i schizofreni. Han får både ett pass och stadig adress. Något superi som motståndshandling kan man inte längre tala om. Vardagen tillbringas nu i vanliga backanaler i ett förortshöghus, under vilka Jerofejev själv avmätt halvligger på en soffa, betraktar skådespelet tystlåtet och faller då och då giftiga kommentarer.

De resterande åren av Jerofejevs liv är en monoton, socialrealistisk roman om återkommande vistelser på psyket, kvinnoaffärer, misslyckade försök att skriva någonting mer av värde och så småningom offentligt erkännande: när *Moskva–Petusjki* första gången utkommer i Sovjet 1988 är det i tidskriften *Nykterhet och kultur*, tänkt som propagandamedel i kampen mot just alkoholismen. Denna ironiska gest uppskattas förmodligen av upphovsmannen.

Till alkoholismens struktur hör att den är underhållande i början, oförutsägbar i mitten och ledsam mot slutet. Detta gäller i hög grad såväl Jerofejevs liv som hans tripprapport till kultroman, som i ett svep lyckas gestalta både en tid och miljö, en för denna miljö

central karaktärstyp, alkoholrusets klassiska stadier och alkoholberoendets själsliga långtidskonsekvenser. Den gör det också med stor humor och påhittighet, och efter det grekiska antika dramats regler om tidens, rummets och handlingens enhet.

Romanen inleds på morgonen, med att den bakfulle Venitjka knappt kan bärga sig tills affärerna äntligen öppnar. Kreml, säger alla, Kreml, konstaterar den ännu slagfärdige berättaren. Hur många gånger har jag inte försökt ta mig till Kreml, och aldrig lyckats hitta dit. Kors och tvärs har jag farit över hela Moskva, men något Kreml har jag aldrig sett. Inbegripen i en malande inre dialog om vad han druckit, när och hur mycket, är antihjälten på väg till pendeltåget som ska ta honom ut till förstaden Petusjki, där familjen finns. Den dystra hålan beskrivs i dityriska ordalag. Bokens första hälft kryllar av allehanda karnevaliska upptåg och återblickar, och det är främst dessa som förlänat verket dess kultstatus. På tåget möter Venitjka några ytterligare skuggexistenser, som alla erinrar om Jerofejevs verkliga kompisgång, och den spirituella backanalen fortsätter.

Halvvägs till Petusjki, packad så att han knappt orkar stå på benen, förs han så med av folkströmmen ut på perrongen och träder in i en fantasmagori. I tron om att han alltså är på väg dit han ska, till familjelyckans öppna famn, tycks han i själva verket byta tåg och åka tillbaka. Denna tragiska ironi bryter odysseéns och reseskildringens linearitet och skickar antihjälten mer inåt än bakåt. Strukturen påminner om grekiska tragedier, i vilka man aldrig undkommer sitt öde. Till och med punkten för när allting går fel är exakt placerad enligt reglerna om femaktsfördelning. Det som följer i andra hälften är ett långsamt försjunkande i ett inre helvete, i surrealistisk sorg, i det som Paul de Man kallade

• En väg till frihet?

FOTO: GETTY IMAGES

för ironins yttersta konsekvenser: "error, madness, and stupidity".

Jerofejev gestaltar med fantastisk skicklighet den berusade mannens barnsliga skräck. Venitjka irrar runt i tomma pendeltågsvagnar, fänge i en psykos där han förhörs av Sfinxen och tror sig bli förföljd av såväl bibliska figurer som marxismens klassiker. Petusjki och Moskva smälter ihop. Backanalen har förvandlats till en snedtripp. I slutet, innan allting slocknar ut fullständigt, har han hittat fram till det Kreml han påstod sig aldrig ha stött på. Där, först vid Kremlmuren och därefter i en trappuppgång någonstans i närheten, blir han misshandlad till döds av fyra figurer, som påminner om representanter för maktapparaten.

Istället för till friheten anländer Venitjka alltså tillbaka till ofrihetens själva hjärta. Så vänds hela den odysseiska strukturen ut och in i en ironisk vrångbild. I Moskvas topografi kan Kreml sägas vara en klyscha. Resans gravitationspunkt visar sig sålunda vara inte så mycket det hägrande paradiset Petusjki, där familjen väntar, utan tvärtom den punkt som för alla andra är uppenbar, ja, central, men som det förirrade jaget aldrig säger sig hitta fram till. Venitjkas längtan hem till familjen har snarare varit en sentimentalitetens flyktpunkt, liksom i perspektivmåleriet. Dess syfte är att maskera det triviala supandet och förläna det en högre existensnivå, skapa illusionen av tredimensionallitet. Vi tvivlar aldrig på att han egentligen vill bli kvar på sågnet

rare än komma fram. Lämnad åt sitt öde återvänder han istället dit han verkligen kom ifrån: Sovjetunionens hjärta.

Den ironiske Jerofejev var ingen regelrätt dissident utan höll sig noggrant undan alla former av politiska grupperingar. Hans frihetslängtan var i mångt och mycket snarare en flykt undan en värld som framstod som dödsdömd, hopplös, meningslös. Man kan inte heller kalla hans roman för antisovjetisk. *Moskva-Petusjki* är snarare stagnationstidens roman par excellence. Den fångar stämningen, grundhistorien och rollfördelningen i det ryska sextio- och sjuttioåret. Under dessa decennier går nämligen allting i Ryssland, precis som Venitjka ville, "långsamt och fel".

Varken författaren Jerofejev eller hans romangestalt befinner sig i konflikt med Sovjetsystemet. Tvärtom är de uttryck för det: födda ur det och döda med det. Romanen demonstrerar hur alkoholberoendet och den politiska ofriheten på ett själsligt plan fungerar exakt likadant.

De karga miljöer i vilka Venitjka rör sig är emblematiske för det sena Sovjetunionen: den nergångna järnvägsstationen, det överfyllda pendeltåget, den ogästvänliga matbutiken med en butterförsäljerska bakom den halvtomma disken, det främmande trapphuset. Folkmassorna strömmar, men till synes utan mål. Livet levs med blicken på golvet, från en flaska till nästa. Staten är ett slags ogenomträngligt, stillastående panoptikon i hjärtat av allting, osynligt närvarande överallt. Självt stöter man dock aldrig på den, och när man gör det innebär det att det är försent.

Ta högerut, Venitjka, säger antihjälten till sig själv, eller ta vänsterut, sak samma, du kommer ändå bara till Kurskstationen. Också strukturellt, i sin inåtvända rörelse "ur ingenting mot ingenstans", är romanen en gestaltning av själva stagnationen: den själsliga oförmågan till aktivt handlande hos ett subjekt fångat både i sin alkoholförstärkta självupptagenhet och i en yttervärld där det helt enkelt inte finns någonstans att bege sig. Den som har någonstans att åka kommer ändå aldrig fram. Ironin är det enda vapnet, men en ironisk seger är ju också ett nederlag. Poemet visar upp en manstyp som figurerar i många av tidens filmer och böcker. Det är en man som gett upp, som flyter med i strömmen, som flyr undan både ansvar och familj eftersom dessa för honom har smält ihop med det sociala förtrycket. Hans flyktväg har emellertid bara en riktning: inåt i ett inre helvete.

Med bokens framgång kom också kraven på fortsättningen. Jerofejev spred en klädsam myt om att han skrivit ytterligare en roman, *Sjostakovitj*, men att manuskriptet försvunnit. Hans decennielånga bedyranden och rollspel som verksam författare påminner om en annan försupen sovjetisk klassiker, Jurij Olesja, som hela resten av sitt liv förtvivlat försökte nå upp till samma höga litterära nivå som han hade nått som ung. Det gick inte. Inte heller Jerofejev lämnade efter sig någonting mer av betydelse, förutom en liten skämtsam skrift med Lenincitat där han avslöjar den döde ledaren med dennes egna ord samt en pjäs som visserligen sattes upp men som knappast kan sägas vara i paritet med romanen. Hans ungdomsverk *En psykopats anteckningar* och hans anteckningsböcker gavs ut under 2000-talet, men är intressanta bara för fans. Utöver *Moskva-Petusjki* skrev han inget av värde.

De sista åren av sitt liv blev den cancersjuke Jerofejev aggressiv och tog emellanåt till handgripligheter. De pietetsfulla levnadsanteckningarna vidrör detta, men väjer för de mer sorgliga detaljerna. Katoliken Jerofejev begravdes 1990 av sina vänner enligt ortodox praxis. ✱

"Blandningen av alkoholromantik, folkloristisk karnevalism, ironi och höglärda litterära allusioner – någonting James Joyce hade kunnat skriva om han vore en sovjetisk fylltratt – har tilltalat och påverkat generationer läsare, oftast unga och av manligt kön."

LITTERATUR

En retsticka i jätteformat

Michel Houellebecqs *Sérotonine* är en underhållande och sorgsen roman om kärlek, som känns alldeles äkta, skriver **Per Wästberg**.

MICHEL HOUELLEBECQ ÄR ett fenomen. Han är Frankrikes mest lästa författare. På utgivningsdagen den 4 januari låg i boklådorna 320 000 exemplar av den nya romanen *Sérotonine* (Flammarion). Utomlands är han den mest diskuterade. En roman av honom fyller första sidorna i de stora tidningarna.

Frankrikes mest berömda författare, för många den störste (ej min åsikt med Le Clézio och Modiano fortfarande produktiva), är samtidigt profet och seismograf. I *Plattform* förutsade han 11 september, i *Underkastelse* massakern på Charlie Hebdo och nu de gula västarna.

Iförd redingot och ett lyckligt leende gifte han sig nyligen med en kinesiska som skrivit en avhandling om honom. Kort därefter ställde hon ut maken på Instagram: naken i sängen med två kvinnor. Han fördömer den nyliberala versionen av EU, som är på väg att vålla böndernas död och Europas undergång. I *Harper's* kallar han Trump en stor president. Han föreslår frexit efter brexit.

Han är en individualist som i individualismen ser vår tids förbannelse där alla tävlar med alla och slutar i ensamhet. Han är en promiskuös reaktionär som i religionen och familjen ser kittet i den sociala gemenskapen. Han föraktar renässansen, reformationen, upplysningen.

Lokala produkter – Normandies camembert, cider och calvados – hyllar han och sänder dem med sin roman vidare till utlandet som där får möta ett Frankrike med strejker och skandaler – som alltid. Ett land där författare anses ha en idé och en åsikt om allt, där alla debatterar och följaktligen alla är intellektuella. Houellebecq bekräftar stereotyperna och vänder dem fingerfärdigt och elakt upp och ned.

Det är frestande att i hans jagberättare Florent se författaren själv: autofiktio i form av en memoarbok utifrån Macrons nu. Favoritkaféet O'Jules ligger vid Place de l'Italie i närheten av Hotel Mercure

med sitt enda rum utan rökdetektor. Matsedlarna på hans brassierier stämmer. Slott och byar och deras invånare existerar. Överallt haglar litterära allusioner, här till Thomas Mann och Gogols *Döda själar*.

Sérotonine är underhållande, lättläst och förgrenar sig i olika riktningar. Språket liknar just en jordbruksingenjör: neutralt, kalkylerat funktionellt. En veterinärs

Hans ungdoms ideal är förrådda, hans kärleksliv ett fiasko, han går mot ensamhet och sinnessjukdom och ser självmordet som en befrielse.

mottagning, jaktgevärens kaliber, samlag, efterrätter och starka känslor presenteras som kalla fakta. I miniessäer och utvinningar bOLLAS med tonfall från pressen, politiken, erotiken. Lekfull komedi samsas nonchalant med en mardröm om den väntande apokalypsen. Bara bland korna förnimmer Florent en organisk kontinuitet.

Tematiken känns igen: kommunal byråkrati, turism, pornografi, vattnig liberalism, nymoralism, gastronomi, vaginor och penisar. Inslagen hittar sin plats i berättelsen. Varje kapitel kan läsas oberoende av de andra, berättaren avverkar de uppträdande en efter en, ofta i varierande monologer.

EN MINDRE ESSÄ utreder skillnaden mellan kvinnors och mäns kärlek. Förenklat: för kvinnan en skapande kraft av samma storleksordning som en jordbävning eller klimatomvälvning, en som formar en ny värld där kropp och själ är ett och som utplånar spåren av den individ hon varit. Inför henne står mannen beundrande

Mötet som förändrade världen

64 Henrik Nilsson om Cortés och Moctezuma

Störande bilder

66 Martina Björk läser om grekiska metaforer

Botho Strauss konsekvens

68 Peter Luthersson om den omstridde tyske författaren

Svenskarnas oväntade ursprung

70 Axel Odelberg om en oväntad upptäckt

Krönika

71 Anders Sundell hoppas på en demokratisk nystart

I korthet

71 Jakob Sjövall går på kafé

Michel Houellebecq.
FOTO: CHESNOT/GETTY IMAGES

men reserverad, men upptäcker småningom att hennes villkorlösa passion gör att han inte kan tänka sig tillvaron utan henne. Då först väcks hans kärlek på allvar, den som kvinnan känt från första stund.

”Man förebrår mig kanske för att lägga för stor vikt på sex.” Men Houellebecq vill försvara den största njutning livet ger. Inte desto mindre är hans kvinnosyn ägnad att väcka förargelse. Är han då misogyn, en kvinnoföraktare? Nja, för berättaren är kvinnorna de enda som med sin kärlek kan rädda honom från en dödlig livsleda. Men när en kvinna visar sig ovärdig hans drömda ideal, då vänds hans kärlek i avsky. Hon bör lära av korna – de moderliga, heliga – hur man lever och älskar. Människor och djur är inte så olika för agronomen. Bara en kvinnas kärlek kan rädda en man från att förbli lika obetydlig och grå som samtliga män hos Michel Houellebecq.

VAD KAN DÅ en mans kärlek göra för en kvinna? Det förblir tills vidare osagt.

I grunden är *Sérotinine* en ytterligt sorgsen roman om kärlek och den känns, kanske för första gången, alldeles äkta. Ur samhällets hyckleri växer en nödvändig ärlighet och en kärlek som inte räknas i hormoner. I det perspektivet tror jag mig urskilja hur Houellebecq bortom sin sociala kritik hyllar litteraturen, fantasin, för dess frigörande makt.

Florent är som agronom utsänd av den regionala jordbruksstyrelsen för att inspektera bönder lika deprimerade som han själv. Vid 46 år, nära att dö av sorg (vid samma ålder som Baudelaire och Gérard de Neval), lämnar han Paris där en kedja av terapeuter hållit hans åkommor under lupp. Han bryter med sin japanska sedan han på en video råkat se henne penetreras av femton män och tre hundar, förutom att hon tillbringar sex timmar om dygnet med arton hudkrämer.

Med precision beskriver han sin flykt: snabbköp, garage och ladugårdar, hotell som gör honom ursinnig med sina rökförbud, tågtidtabeller som är rena skojet på grund av förseningarna. Landsbygden väcker hans nostalgi och en vrede över dess ”disneyfiering”. Parallellen mellan det traditionella jordbrukets misär och mannen som sträcker vapen är slående och gripande. Hans ungdoms ideal är förrädda, hans kärleksliv ett fiasko, han går mot ensamhet och sinnessjukdom och ser självmordet som en befrielse.

Han predikar i öknen och har inget emot att bidra till vår planets undergång. Men tack vare Captorix, en medicin som höjer signalsubstansen serotonin i hjärnan, överlever han. Hans vanmakt och depression ger vika, men han berövas sexlusten. Hans läkare förser honom med namn på pålitliga eskortflickor, utan resultat.

>>

Vilket inte hindrar att han söker upp och ömsint skildrar övergivna amouurer: danskan Kate, den mest begåvade kvinna han mött och som han reste med längs Östersjökusten samt främst Camille, kamrat på veterinärkursen, som gav honom fem år av lycka. Hans dröm är att återuppliva deras kärlek och imitera sina föräldrars lyckliga äktenskap; när pappan fick en hjärntumör tog båda livet av sig utsträckta i samma säng och begravdes i samma kista.

För tjugofem år sedan publicerade Houellebecq diktsamlingen *La poursuite du bonheur* (Jakten på lyckan). Han vet att lyckan finns hos en enda varelse, den han saknar mest. I en obarmhärtig värld är kärleken det enda han kanske fortfarande kan tro på.

NU FINNER HAN – nej, hans huvudperson – bönderna krossade av EU:s mjölkkvoter och övergivna av sina utarbetade fruar. Hans ende manlige vän Aymeric har ärvt ett slott – även det existerar, med den släkten – med trehundra mjölkkor så föga lönsamma att han vart år tvingas sälja några tiotal hektar av familjens egendom. Han skjuter sig på ett lastflak då han och bönderna med sina traktorer spärrar motorvägen i protest. Det skildras i ett detaljrikt reportage som kunnat gälla de gula västarna.

I *Underkastelse* (2015) satiriserade Houellebecq ett Frankrike som i sin djupa splittring röstat fram en muslimsk president, inte i religiös iver utan av längtan till en konservativ livsform med kvinnan kvar i hemmet. Men moderniteten, konstaterar författaren, har redan sopat bort allt som hör till en kultur – förutom hela Västerlandets försvagade libido och Florents eget kärleksliv.

Houellebecq är en retsticka i jätteformat som i nyårsdagens ordensregn förlänades en av landets högsta utmärkelser – enligt regeln ”den man agar älskar en”. Han axlar ett Frankrike i upplösning. Fårorna i hans ansikte uttrycker nationens olyckor. Hans läsare tillåter honom inte att vara lycklig. Som radikal misantrop ska han bära deras förtvivlan åt dem. Hela hans verk, har han sagt, är ett vildsint attentat mot en civilisation på villospar. ✱

HISTORIA

Mötet som förändrade världen

I år är det 500 år sedan Hernán Cortés mötte Moctezuma. Då lades grunden till det Mexiko och Latinamerika vi ser idag, skriver **Henrik Nilsson**.

FÅ EPISODER I den latinamerikanska historien är så omskrivna som spanjorernas erövring av Mexiko. Den utgör inte bara ett närmast oöverskådligt forskningsområde, utan har också föranlett en uppsjö av litterära verk, operor, målningar och filmer under de senaste femhundra åren. Det är inte svårt att förstå varför. När Hernán Cortés och hans män nådde aztekernas Tenochtitlan, som på den tiden hade minst 200 000 invånare, blickade de ut över ”den vackraste staden i världen”, enligt ett av conquistadorens brev hem till kungen. De många dramatiska vändningarna och mänskliga tragedierna som följde på intåget har fångat läsare och forskare ända in i vår tid. Dessutom lade händelserna under åren 1519–21 grunden till det Mexiko och Latinamerika som vi ser idag, med dess olika legeringar av europeiska och indianska element.

Detta avgörande historiska skede har emellertid också varit föremål för ovanligt många vantolkningar och förvrängningar genom åren, vilket gör de verkliga omständigheterna svåra att få syn på bakom alla lager av berättelser och myter. De spanska kolonisatörerna hade politiska avsikter när de skrev sina redogörelser, som anpassades för att behaga kungamakten och säkerställa egna förmåner på den nya kontinenten. En av de mest lästa och inflytelserika skildringarna – Bernal Díaz del Castillos *La historia verdadera de la conquista de la Nueva España* (på svenska *Mexicos erövring*, 1965) – skrevs av en fotsoldat som på sin ålders höst dragit sig tillbaka till Guatemala. Det är en fängslande och detaljrik redogörelse, som länge betraktades som en av de mest trovärdiga historiska källorna, men som på senare tid kommit att läsas mer som ett litterärt verk än som ett tillförlitligt dokument. Inte för inte såg Carlos Fuentes – en av de främsta mexikanska prosaisterna i modern tid – Díaz del Castillo som sitt lands förste romanförfattare.

Olika tider har också använt och anpassat erövringen av Mexiko för sina egna

syften. Inför invasionen av Spanien 1808 beställde Napoleon en opera på temat – där parallellen mellan honom själv och hjälten Cortés var tydlig. När nordamerikanska styrkor intog Mexiko under det mexikansk-amerikanska kriget i mitten av 1800-talet sköt försäljningen av historikern William Prescotts *History of the Conquest of Mexico* (på svenska 1977) i höjden. Boken fick ännu ett uppsving när USA invaderade den mexikanska hamnstaden Veracruz 1914. Dessa händelser ekar fortfarande i marinkårens sång, som inleds med raderna ”From the Halls of Montezuma / To the Shores of Tripoli”.

PÅ SENARE ÅR har dock alltfler historiker börjat ifrågasätta de sedan länge etablerade sanningarna om vad som egentligen hände. Att de numerärt vida underlägsna spanjorerna lyckades kuva ett aztekrike på krönet av sin storhetstid kan bland annat förklaras av de båda sidornas olika vapen och vitt skilda sätt att föra krig. Efter en tid drabbades Tenochtitlans invånare också hårt av en de smittkoppor som européerna fört in i Nya världen. Aztekerna tolkade det främmande folkets ankomst utifrån sin egen mytologiska föreställningsvärld. Att Cortés skulle ha uppfattats som den återvändande guden Quetzalcóatl betraktar emellertid de flesta bedömare idag som en efterhandskonstruktion, även om den har upprepats otaliga gånger genom historien.

På senare år har den förenklade synen på konfliktens båda sidor också nyanserats. Spanjorernas allianser med andra indianfolk, som var missnöjda med sina underkuvade roller i förhållande till centralmakten i Tenochtitlan, spelade i själva verket en avgörande roll för utgången. Under den tre månader långa belägringen som ledde fram till kapitulationen bestod de anfallande styrkorna av mer än två hundra gånger så många inhemska krigare som spanska soldater. Det är en omständighet som Mexiko medvetet har använt för att avlägsna offerrollen från sin nationella självbild.

Cortés och Moctezuma.

FOTO: GETTY IMAGES

I det historiska dramatets centrum står onekligen Cortés och aztekernas härskare Moctezuma – men också den spanske erövrarens tolk La Malinche, en av de mest intressanta och undanlidande kvinnliga gestalterna i den mexikanska historien. Oavsett om man betraktar henne som en intrigerande förrädare eller en tidig kulturförmedlare torde hennes roll i sammanhanget vara svår att överskatta.

DET HETER OFTA att Mexiko i högre grad än många andra latinamerikanska länder hedrar historiens förlorare snarare än dess segrare. Mycket riktigt har Hernán Cortés sällan fått ge namn åt gator och torg i den spanskspråkiga världens folkrikaste land. Efter att ha flyttats flera gånger vilar hans

kvarlevor idag i en lite bortglömd kyrka i Mexico City, dit varken mexikaner eller utländska turister brukar söka sig. I den samtida mexikanske prosaisten Álvaro Enrigues infallsrika roman *Tiebreak* (på svenska 2014) är handlingen förlagd till just den tid då världen globaliseras genom upptäckten av Nya världen. Författaren har en särskild blick för kolonialismens sjaskiga och komiska sidor, och tangerar kontrafaktisk historieskrivning när han spekulerar kring vad som hade hänt om Moctezuma på ett tidigt stadium istället hade omringat och dödat spanjorerna, eller om Hernán Cortés hade snubblat och dragits med av strömmarna i en flod under sin vandring inåt landet. Den senare framställs i romanen som en klumpig figur med

gynnsamma omständigheter – ”en lantlig med tur” som Enrigue uttrycker det.

INTE HELLER MOCTEZUMA står emellertid särskilt högt i kurs i sina gamla hemtrakter. Det finns här en lång tradition av att beskriva honom som feg och undvikande. Då har Mexicafolkets siste ledare Cuauhtémoc – som avrättades av spanjorerna – i betydligt högre grad kunnat användas som en enande, officiell symbol av det moderna Mexiko som inte minst efter revolutionen för ett drygt sekel sedan ofta lyft fram sitt för-columbianska arv, låt vara att de indianska ättlingarna inte alltid fått ta del av denna pompa och ståt.

Ibland har det emellertid också gjorts ansträngningar att återrädda den så ofta »

förtalade Moctezuma, vars gäckande natur speglas av de många olika stavningarna av hans namn. Ett av de senaste försöken står den brittiske historikern Matthew Restall för i sin bok *When Montezuma met Cortés* (HarperCollins). Den överblickar ett väldigt material från 1500-talet fram till våra dagar och försöker omvärdera synen på erövringen i stort – men i synnerhet mötet mellan Cortés och Moctezuma. Bilden av den passive och kapitulerande aztekhärskaren användes för att rättfärdiga hela den spanska koloniseringen av den amerikanska kontinenten – viktigt inte minst eftersom det redan då fanns kritiska röster på hemmaplan. Bakom den ”tragiska oreda” som Tenochtitlans fall innebar, framträder hos Restall istället en annan Moctezuma – den flitige samlaren. Förklaringen till att spanjorerna först tilläts komma in i staden var att härskaren ville införliva de främmande människorna i sitt kejserliga zoo, där de skulle observeras jämte andra djurarter. Historikern argumenterar ambitiöst för denna till synes excentriska tes, men hans uppenbara vilja att skriva en ”ny historia om erövringen” ger också en viss slagsida åt framställningen.

OAVSETT HUR MAN ser på rollfördelningen är mötet mellan Cortés och Moctezuma ett av de viktigaste i mänsklighetens historia – avgörande för hur dagens värld ser ut. Om det var spanjorer eller någon från de egna leden som dödade aztekleddaren under en tumultartad sammankomst kommer vi aldrig att få veta. Vilka historiska justeringar som än görs – Restalls bok lär inte vara den sista – kommer gåtfullheten kring detta första möte mellan två civilisationer aldrig helt att skingras. Det borgar också för framtida romaner och filmer. Nyligen hade en serie om La Malinche premiär i mexikansk teve. Inom kort är det Hernán Cortés tur att gestaltas av skådespelaren Javier Bardem i en produktion signerad Steven Spielberg.

Femhundraårsjubileet av spanjorernas ankomst äger rum i ett Mexiko som ännu en gång är satt i förändring. Oavsett hur man ser på hans ideologiska hemvist är den nyttillträdde presidenten Andrés Manuel López Obrador dessutom betydligt mer intresserad av landets förflutna än hans omedelbara föregångare har varit och är själv författare till en rad historiska essäböcker. Förhoppningsvis inser han dock att ämnet är alltför komplicerat för att börja döpa om gator eller avtacka nya statyer. ❀

ANTIKEN

Störande bilder

I sin nya bok undersöker Johan Tralau grekiska metaforer. Det är ett viktigt bidrag till antikforskningen, skriver

Martina Björk.

”HAVETS VÄLDIGA RYGGAR.” Vid flera tillfällen används denna metafor om vågorna i de homeriska verken. Vad avses egentligen med bilden? Bör vi tänka oss havsvågen som en stark och bred rygg som bär sjöfarare och deras skepp? Eller är den en ogästvänlig och farlig naturkraft som vänder ryggen till? Att tyda en poetisk metafor är inte lätt, särskilt inte om den är formulerad för längesedan på ett idag utdött språk.

I sin nya essäbok *Havets väldiga ryggar. Offret och de flytande bildernas gåta* (Ellerströms förlag) beskriver Johan Tralau olika litterära bilder och avtäckar metodiskt deras dolda skikt och bottenar, likt en detektiv som löser gåtor. Exempelen är hämtade ur klassisk grekisk epik och dramatik. En försmak av en av essäerna har givits i ett tidigare nummer av *Axess magasin* (”Världen är ur led”, nr 7/2016).

Det är inte första gången som Tralau, professor i statsvetenskap, ägnar sig åt de gamla grekiska texterna. I dem, menar han, kan man finna fröet till vårt västerländska politiska, juridiska och moraliska tänkande. Här föds idén om civilisation, ett ämne som han tidigare har diskuterat i både *Draksådd* (2010) och *Monstret i mig* (2015). Frågan om vad som utgör och upprätthåller en civilisation är ett bärande tema även i denna bok.

Ordet *metafor* betyder överföring. Aristoteles definierar metaforerna som något som fått sitt namn från ett annat område, en domän (eng. *domain*), som George Lakoff och Mark Johnson kallar det i sin berömda bok *Metaphors We Live By*. När Homeros beskriver vågorna som ryggar känns det visserligen som en obekant bild för oss (och den kanske även var ny och oväntad för sin tid), men samtidigt kan vi lätt ta till oss den eftersom den är tagen från en domän, kroppen, från vilken vi ofta hämtar våra jämförande bilder. I vårt vardagliga språk talar vi om *bordsben*, *nålsöga*, *tidens tand*, *hanäsa* för, att vara någons högra *hand* etc. Många av dessa uttryck är så väl etablerade i språket att vi inte uppfattar dem som metaforer.

MODERN METAFORFORSKNING MENAR att metaforen i första hand är ett kognitivt fenomen, med vars hjälp vi inordnar verk-

ligheten. Vi föreställer oss att tiden rör sig: den går, flyr, rinner iväg eller stannar. Tid är som bekant också pengar: vi kan slösa eller hushålla med den.

Tralau tar sin utgångspunkt i denna idé om metaforen som kognitiv, men går ett steg längre. Han menar nämligen att de grekiska tragediförfattarna använder kognitivt störande metaforer, alltså metaforer hämtade från domäner som är oförenliga med det som de jämförs med. Det är då två inkompatibla världar som möts i metaforen. Genom en sådan skavande bild signalerar diktarna att en samhällelig ordning har förvridits. ”En störd värld speglas bäst i en störd bild”, som Tralau uttrycker det.

HELA AISCHYLOS TRILOGI *Orestien* kan tolkas så, hävdar Tralau i en av essäerna, och pekar på en specifik metafor som nyckel till hela verket. När Ifigenia offras av sin far i början av den inledande delen *Agamemnon* omnämns det med orden *dikan chimairas*. Uttrycket kan översättas antingen ”som en

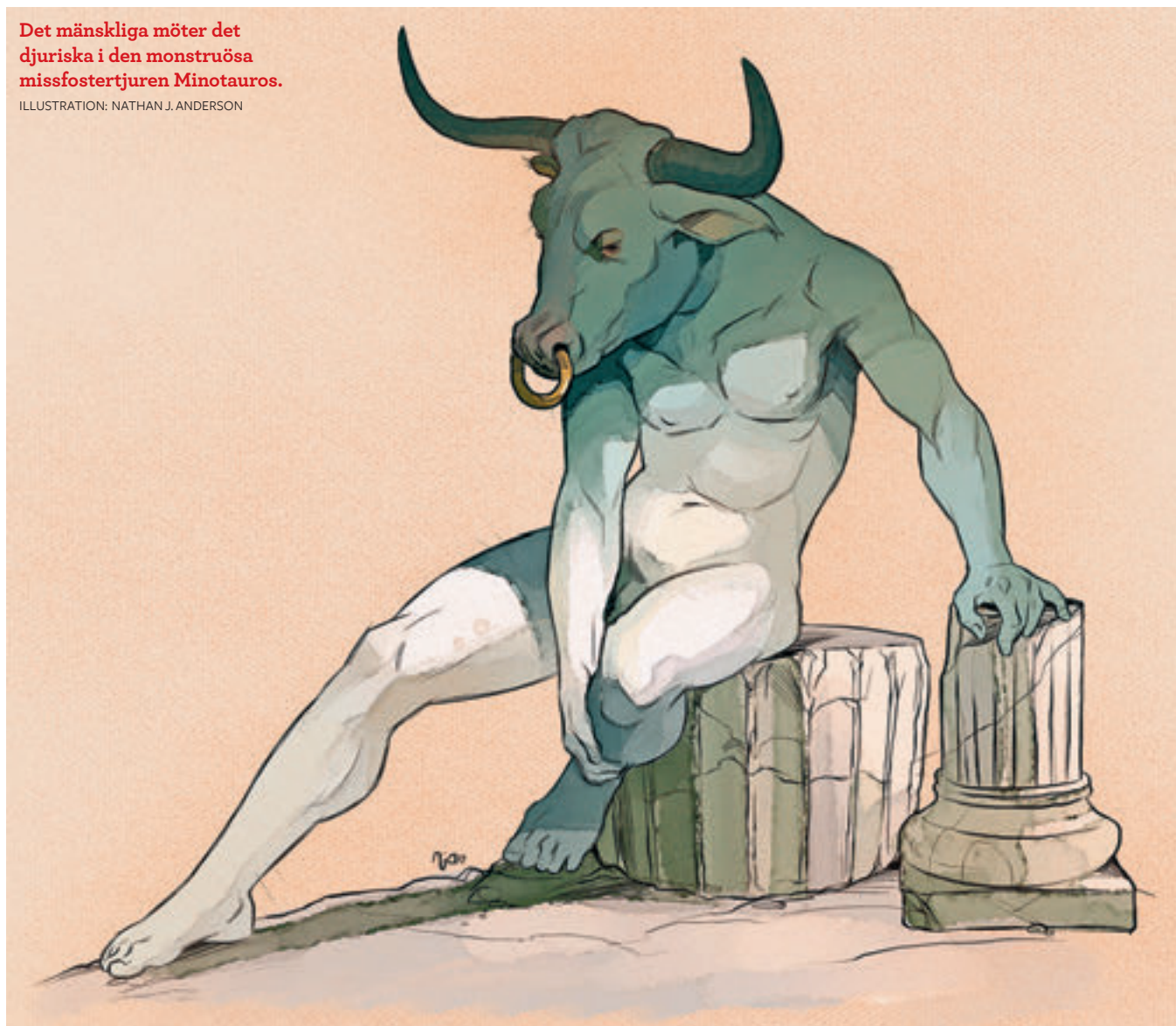
När människan inte kan hålla sig till sin civilisationsbärande sfär utan förfaller till att bli lik ett primitivt djur rasar världen samman.

årgammal get” eller ”enligt getens rätt”. Här möts väsensskilda element i och med att en människa offras som ett djur, enligt en rätt som inte tillhör människornas värld. Metaforerna talar om för oss att det som sker är något fasansfullt, något skandalöst och ovärdigt.

Men bilden med geten rymmer mer än så. En *chimaira* är inte nödvändigtvis en get. Den mytologiskt insatte vet att en chimaira är ett fabeldjur: en blandning av get, lejon och orm. Den som läser *Orestien* med detta i åtanke kommer att bli varse, menar Tralau, att dessa tre djur var för sig representerar gränsöverskridande beteende. Han guidar genom trilogins komplexa bild-

Det mänskliga möter det
djuriska i den monstrosa
missfostertjuren Minotauros.

ILLUSTRATION: NATHAN J. ANDERSON

värld och visar hur smittan från det bestialiska offret av Ifigenia förs vidare från person till person: från Agamemnon som offerar sin dotter, till hustrun Klytaimnestra och hennes älskare som mördar Agamemnon, till den slutlige vedergällaren, sonen Orestes. Slutsatsen blir: När människan inte kan hålla sig till sin civilisationsbärande sfär utan förfaller till att bli lik ett primitivt djur rasar världen samman. För att en civilisation skall komma till stånd måste blodshämnden upphöra och mänsklig lag och rätt inrättas, vilket görs i trilogins tredje del, *Erinnyerna* (även kallad *Eumeniderna*). I den döms Orestes i domstol och förbannelsen över familjen upphävs.

ETT ANNAT DRAMA som behandlas är Euripides tragedi *Kretensarna*. Om det låter obekant är det inte konstigt. Det är ett verk som sällan läses, eftersom det kvarstår för oss endast i fragment. Vad kan man utläsa ur ett ofullständigt antikt verk? Tralau visar hur Euripides med hjälp av subtila,

sinnrika metaforer förenar det civiliserade med det ociviliserade – de två världarna som inte får mötas – och att diktaren därmed varnar för ett hot mot den samhällsliga ordningen.

ÄVEN I DETTA fall handlar det om en passage i dramats inledning som ger en förklaring till hela verket. Vi möter några Orfeuspräster på Kreta, vilka berättar om sitt tempel. Templet har tak av cypress-trä, som har huggits av en kalybisk yxa och blandats med lim som framställt av tjurdelar. Det kan låta som en ordinär, om än poetisk, beskrivning av en byggnad. Är det ens någon metafor inblandad? Ja, även här finns en skavande, kognitivt störande, metafor. Det grekiska ord som används för "blanda" används bara om vätskor, aldrig om trä. Det fasta övergår till flytande form. Templet upplöses, liksom ordningen. Det mänskliga möter det djuriska i den monstrosa missfostertjuren Minotauros. En främmande, ociviliserad yxa har huggit

i cypresssträ, dödens trä, på Kreta, cypresernas ö – en depraverad ö i det civiliserade grekiska samhället. Textstycket låter oss ana att Euripides betraktar orfikerna som ett degenerat följe, som för med sig olycka.

ORFIKERNÄ SÄGS HA varit vegetarianer. Vegetarianism förekom under antiken av filosofisk-etiska skäl. Idén att djur hade själ föranledde vissa att avhålla sig från att äta kött. Till exempel berättas det att Pythagoras och hans anhängare följde en vegetarisk kosthållning. Tralau sällar sig till de forskare som hävdar att Euripides kritiserar orfikernas vegetarianism, att det är just detta som gör dem så förkastliga.

Men varför skulle en vegetarisk livsstil vara så provocerande? För att förstå detta behöver man känna till det offentliga djur-offrets betydelse i det grekiska samhället. Offerceremonin upprätthöll inte bara den hierarkiska och naturliga kedjan gud-människa-djur, utan bjöd också in till allmän fest. Köttet som offrades tillagades och >>

åts sedan under en gemensam måltid. Den som ställde sig utanför denna sed markerade också avstånd gentemot samhället. Att inte delta betraktades som en protest mot både en given gudomlig ordning och en viktig grund för samhällslig gemenskap. Kosmos utmanades till förmån för kaos.

Havets våldiga rygg innehåller djupdykningar i textpassager som annars skulle ha gått en modern läsare obevärt förbi. I några fall har de även passerat en rad noggranna texttuttolkare. Dylika forskningsresultat brukar presenteras i internationella vetenskapliga tidskrifter, sällan på svenska utgivna i bokform. En av författarens intentioner är att "upprätthålla svenskan som vetenskapligt och intellektuellt språk", något som han känner sig förpliktad att göra. Det är lovligt. Samtidigt hoppas jag att detta bidrag till metafor-, antik- och litteraturforskningen får en större, internationell läsekrets.

DET ÄR MED EN forskares nyfikenhet och en omsorgsfull lärares pedagogiska tydlighet som Johan Tralau tar sig an sitt projekt. Entusiasmen är lik ett barn, det barn som låg under kastanjeträdet och hörde sin mor (vilken boken tillägnas) läsa Homeros. Författaren beskriver det som en intellektuell njutning att möta och förklara den kognitivt störande metaforen, den ledtråd som rymmer och avslöjar hela intrigens gåta. Jag förstår hans entusiasm och delar den. De metaforer som Tralau diskuterar i sin lilla bok utgör inte bara nycklar till de verk i vilka de förekommer. Under läsningens gång blir jag varse att hans upptäckter fungerar som dörröppnare även till andra antika texter. Plötsligt ser jag sådant jag har läst av andra författare i ett nytt ljus. Det blir uppenbart att den grekiska litteraturens bilder har något angeläget att säga oss om den antika tankevärlden. ✨

LITTERATUR

Botho Strauss konsekvens

Botho Strauss, som är aktuell med boken *Der Fortführer*, har karakteriserats som både postmodernist och nationalkonservativ. Sådana etiketter är dock vilseledande, skriver **Peter Luthersson**.

MOT SLUTET AV 1970-talet blev Botho Strauss ryktbar som teaterförnyare, först i hemlandet Västtyskland, snart också utom dess gränser. Så uppfördes flera av hans pjäser på Dramaten och Stockholms stadsteater. Författaren uppfattades närmast som postmodern paradoxmakare och ett samtidens lackmuspapper. I början av 1990-talet växte hans ryktbarhet till herostratisk, främst i Tyskland men också i dess omvärld. Utlösande orsak var en artikel i *Der Spiegel* med rubriken "Anschwellender Bocksgesang", en artikel som uppmuntrade tyskarna att råta på ryggen och återvinna sin självkänsla och som föranledde tyska högerintellektuella (som Heimo Schwillk, Hans Jürgen Syberberg, Ernst Nolte, Rainer Zitelmann och Rüdiger Safranski) att samlat manifesteras sig i antologin *Die Selbstbewusste Nation* (1994). Botho Strauss uppfattades nu som en nationalkonservativ ikon och av många därför som politiskt tvivelaktig.

Ingen av de båda bilderna av Botho Strauss är alldeles tillfredsställande, ja, kanske är såväl den ena som den andra ganska vilseledande. Det finns en stark konsekvens i författarskapet, ett envist vidmakthållande perspektiv som inte låter sig reduceras till ställföreträdarskap vare sig för postmodernism eller nationalkonservatism. Några nedslag kan illustrera konsekvensen och det envist vidmakthållna perspektivet.

I Botho Strauss genombrottsverk som romanförfattare, *Den unge mannen* (1984, övers. Frederik Sjögren), som helhet en episodisk labyrint, ställvis konstruerad med hjälp av en Lewis Carroll-artad berättarteknik, rapporteras om "det raska sönderfallet av våra västliga prestationssamhällen", ett sönderfall som är "värmealstrande" och beledsagas av "omfattande migrations- och kolonisationsrörelser". Politiska ledare i romanen söker en metod att komma undan "teknikens destruktiva konsekvenser". De bevarar för eget vidkommande den västerländska modernitetens livsstil men låter

andra människor fly från moderniteten, etablera sig som "oäkta naturfolk" i skyddade landskap. Den person som för de politiska ledarnas räkning på plats i en "torn eller skogsstad" observerar vad som sker hos "synkreasfolket" (som inte har något etniskt gemensamt) blir så attraherad av vad han observerar att han vill sluta observera och bli delaktig.

ETT ANNAT SKIKT AV romanen utspelas på en terrass invid ett slott som en gång har varit boning åt en tyrann. På terrassen träffas sju personer för att kunna tala autentiskt med varandra i ett samhälle där

Botho Strauss författarskap uttrycker en vantrivsel i moderniteten och utgör en varning för den tygellösa modernitetens förstörelsekraft och förstörelsedrift.

autenticitet har blivit hemlös. Allting i detta samhälle är nämligen relaterat till och därför indirekt styrt av den döde tyrannen. I "det fria och öppna samhället" återfinns "den muterade suveränen". Varje ställningstagande går ut på att demonstrera avståndet till denne, tar sin utgångspunkt i en avståndstagandekalkyl. Missförhållanden av annat slag än sådana som gällde under tyrannen blir därför inte uppmärksammade. En av de sju på terrassen vill diskutera den allmänt spridda benägenheten att hålla sig med "en förkortad syn på ting", vilken "åt oss själva" tycks beskära rollen "att förintä alla skapade varelser, bara för att med det tjäna vidareutvecklingen och ytterligare stärka skapelsen".

Redan år 1984 snuddar Botho Strauss med andra ord vid fenomen som sedan dess har blivit faktorer för envar i västländerna. "Värmealstrande" pekar på det som numera kallas "global uppvärmning". Migrationsrörelserna har under mellantiden varit omfattande. Och förintandet av skapade varelser runt omkring oss har eskalerat. I sin årsrapport för 2018 slog Living Planet fast att mängden ryggradsdjur i vilt tillstånd har minskat med 60 procent på 40 år.

Botho Strauss författarskap uttrycker en vantrivsel i moderniteten och utgör en varning för den tygellösa modernitetens förstörelsekraft och förstörelsedrift. I tidigare prosaverk, som *Tillägnet* (1977, övers. Hans Levander) och *Buller* (1980, övers. Hans Levander) yttrar sig författarens modernitetsfientlighet i äcklade livsstilskarakteristiker. Romangestalter får reagera på en utbredd egokult, på att allting (själva livet) blir publikt och inte längre privat, på personer betingade av skval och därför duplicerade, i sin självfixering och självhävdelse lika varandra och utan egentlig individualitet, med "tv-genomspolade huvuden", på personer som inte ens kan tala annat än i cirkulerande floskler, i fragment som inte kan bringas att hänga ihop, på infantiliseringen av det offentliga samtalet, på det obeständiga i mänskliga relationer, på en av yta och nyck präglad kultur, på en prudentlig vetenskap som gör allting känt men sopar bort "meningen", på de moderna städernas tristess och omänsklighet...

ÄVEN I DESSA tidiga romaner förekommer en underförstådd önskan inte att rehabilitera Hitler men att skaka av sig honom. Huvudpersonen i *Buller* besöker New York och tvingas konfrontera omständigheten att tyska språket på grund av den döde tyrannen har blivit outhärdligt för andra folk. Likväl känner han i ögonblicket "en sorts motsträvig stolthet", stolthet över "att tyskan inte gått under i detta enastående förintelseverk, att det inte lyckats en Hitler att också bränna upp tyska språket". Genom att träda ut ur Hitlers skugga kan romangestalten rentav använda annars tabuerade ord som "häikomst" och "röter" med positiv värdeaddning.

I senare verk återkommer sådant som har uppträtt i tidigare verk. I *Kopistens misstag* (1997, övers. Lars W Freij) genomför huvudpersonen en manöver som kan påminna om den som observatören hos synkreasfolket prövade. Tillsammans med sin son drar han sig undan till ett vitt hus på en kulle i Uckermark. Här lever de skyddade från moderniteten av "ett filter av skönhet och stillhet". Sonen får en uppfostran

koncentrerad på "sinnesglädje", en uppfostran som liknar den som Herodotos tillskrev de gamla perserna: att rida, att skjuta med båge och att tala sanning. Fadern tränar sonens förmåga att förnimma, förser honom med en reservoar av minnen från skog och mark, av naturens växlingsrika skönhet, och låter honom be aftonbön, enligt maximen att hellre grunda livet på förtroende än på misstroende. Som berättare kan huvudpersonen smyga in suggestiva formuleringar i sin framställning: "Härifrån, från huset på kullen, bär skymningsljuset ända till Kythera och Toteninsel." Eller: "Mitt hus är endast ett vaktorn."

FORMULERINGAR SOM DESSA går igen i Botho Strauss senaste verk, som *Der Fortführer* (2018), en samling med var för sig kortfattade men tillsammans fortskridande existensreflektioner, där mottot är hämtat från Meister Eckhart och där Goethe är en återkommande följeslagare, och *Herkunft* (2014), en tunn volym med självbiografiskt anslag, en minnesexkursion i den egna barndomsvärlden, varvid författaren grips av (förvisso stillsam) *Damals-Ekstat* och (för att bruka en distinktion

som David Goodhart nyligen har placerat på allas läppar) tar ställning för existensformen *Somewhere* och mot existensformen *Anywhere*. Central i *Herkunft* står författarens far, en "östflykting", alltså någon som 1950 begav sig från Naumberg till Bad Ems, från Östtyskland till Västtyskland. Flykten innebär ett socialt fall. Fadern blev en lärd kuf, som varje eftermiddag drack kaffe med sin son, öppnade kunskapsvärldar för honom och tillförsäkrade honom trygghet. Författaren bugar för de seder och normer som hans far – formad i det sammanstörtade kejserliga Tyska riket och den sammanstörtade Weimarrepubliken – omfattade och tillämpade. Seder och normer som historien i två väldiga skov – nazismen och moderniteten – i stort sett har utplånat.

I båda dessa böcker – *Herkunft* utgiven av Hanser, *Der Fortführer* av Rowohlt – speglar formgivningen innehållet. Estetiken är lågmäld, material och utförande av högsta kvalitet. Botho Strauss pekar inte längre ut sina angreppsmål utan distanserar sig från dem till följd av sin ton och sin attityd, en ton och attityd som samtidigt är enkel och hög. ✨

Svenskarnas oväntade ursprung

Vi svenskar är i själva verket ett slags turkar, skriver **Axel Odelberg**.

I DESSA MIGRATIONSTIDER med dess försök att precisera vad som är svenskt, och då ingen politiker kan öppna munnen utan att säga "svenska värderingar", gjorde jag nyligen en överraskande upptäckt: svenskarna härstammar från Sidenvägsknutpunkten Kashgar i provinsen Xinjiang i västligaste Kina. Förr brukade Xinjiang kallas Östturkestan och dess befolkning för östturkar. Vi svenskar är alltså i själva verket ett slags turkar.

Trots att jag besökt Kashgar upprepade gånger under de senaste 10–15 åren har detta varit mig förborgat ända till helt nylite

lite noggrannare finner man den verkliga källan i en fotnot. Den hette Johan Gabriel Sparwenfeldt (1655–1727), en på sin tid mycket respekterad svensk resenär, lärdomsgigant och språkgeni. Han skrev och talade 14 språk.

Det var stormaktstid och storhetstid för göticismen, den patriotiska svenska rörelse som hade universalgeniet Olof Rudbeck den äldre som främste företrädare. I denna götiska anda författade Rudbeck verket *Atlantica* där Sverige förhärligades som det sjunkna Atlantis och ett urhem för all världens större folkslag. Sparwenfeldts teorier

folkstam som hette "geter", vilket med en enkel vokalförskjutning blivit folkslagsbeteckningen "göter", "goter" eller "gutar", alltså svenskarnas ursprung enligt den tidens vetenskapliga framkantsforskning.

KASHGAR VAR GETERNAS huvudstad. Den kallades även Chasgard, vilket antogs vara detsamma som Asgard, som antogs vara Odens ursprungsort. I denna uppfattning kände sig Sparwenfeldt stärkt av uppgifter i den isländska Hervarar-sagan som berättar om krig mellan östgoter och hunner.

Ytterligare näring för sin uppfattning fick Kashgarteorins anhängare hos Snorre Sturlasson. Där uppges Oden ha kommit från Turkland, vilket antogs vara identiskt med Troja. Odens uppvaktning utgjordes av turkar, även kallade Asiamän, vilket i sin tur förstås inte var något annat än asar.

Jarring konstaterar att källhänvisningar till de isländska sagorna ofta förekom i 1700-talets vetenskapliga litteratur. Till exempel beskriver professorn i Lund, Sven Lagerbring, Oden som "förman för en stor swärm av folk, bestående av Tirkiar och Asiamän" i en skrift publicerad 1764 med titeln *Bref till Cancellie Rådet och Riddaren, Herr Joh. Ihre om svenska och turkiska språkets likhet*.

En avhandling med titeln *Om Göinge*, som lades fram vid Lunds universitet 1745 av den blivande kyrkoherden Pehr Lovén, baseras också på de isländska sagornas uppgift att svenskarna härstammar från turkar som invandrade från Asien. Lovén skriver:

Således är det sannolikt att några av turkarna slagit sig ned i Göinge land. Minnet härav är ännu idag icke alldeles försvunnet, ty en stor del av vårt område kring Torup, Mätteröd och angränsande trakter kallar invånarna lilla Tyrkiet eller lilla Tyrkiriet. Man skulle kunna misstänka, att invånarnas brist på kultur givit anledning till namnet men hos dem finnes inget barbariskt och därför är det förra antagandet sannoliktare, att namnet härstammar från gamla inbyggare och håller sig kvar; under tidens lopp har det blivit undanträngt av det mer bekanta namnet goter eller göingar.

Lovéns uppfattning om turkar var uppenbarligen inte särskilt hög, men om deras ättlingar hade han inget ont att säga. Man får anta att tidens rådande uppfattning var att det kunde bli folk, det vill säga svenskar, även av turkar. ❄

Kashgar.

FOTO: ALAMY

gen då jag snubblade över det sensationella avslöjandet i Gunnar Jarrings bok *Åter till Kashgar* (1979).

Jarring (1907–2002) var diplomat och språkvetare. Mest uppmärksamman blev han som FN-medlare i Palestinakonflikten efter sexdagarskriget. Under den tiden var han också Sveriges ambassadör i Sovjetunionen. Jarrings vetenskapliga specialitet var turkiska språk. Det var han som gjorde transkriberingen av geografiska namn på upptäckaren Sven Hedins kartor över Xinjiang.

Enligt ett par källor var det Marco Polo som först förmedlade budskapet om svenskarnas östturkiska ursprung, men den uppgiften baserar sig på slarvig läsning av den franske orientalist och resenären Francois Pétis de la Croixs bok om Djingis khan från 1722. Läser man Pétis de la Croix

om svenskarnas ursprung i Östturkestan var, om än inte lika grandiosa som Rudbecks tankar om Atlantis, i alla fall lika djärva.

År 1691 befann sig Sparwenfeldt i Paris. Där träffade han just Francois Pétis de la Croix, som fick ta del av Sparwenfeldts åsikt om svenskarnas ursprung i Kashgar. Som källor till denna även då rätt uppseendeväckande teori angav Sparwenfeldt gamla svenska annaler. Berättelsen stannade i fransosens minne och återgavs 31 år senare i den nämnda boken om Mongoliets store imperiebyggare.

Sparwenfeldt var inte ensam om sin uppfattning då det begav sig. Han har, enligt Jarring, i sina egna skrifter redogjort för en del av de slutledningar som gjorde att han ansåg sig kunna peka ut just Kashgar som svenskarnas stamort på jorden. Till exempel ska det i det inre av Asien ha funnits en

Tillbaka till öknen

Anders Sundell
är fil dr i statsvetenskap vid Göteborgs universitet.

I år är det 100 år sedan riksdagen fattade beslut om kvinnlig rösträtt. Svensk demokrati fyller jämnt. Ja må den leva uti hundra år till.

Det är också 30 år sedan Francis Fukuyama förklarade att demokrati av västerländskt snitt var den slutgiltiga formen av mänskligt styre. Historien var slut. Nu var det bara att vänta in demokratis segertåg. Ingen tror längre att så är fallet. När Ungerns Viktor Orban tillträdde sin fjärde premiärministerperiod förra året deklarerade han att ”den liberala demokratis era är över,” och han är inte ensam.

Och när politiker som Orban, Xi Jinping och Jair Bolsonaro med allt större självförtroende avvisar den liberala demokratin är försvaret av den från västerländska intellektuella allt ljummare. Filosofiprofessorn Torbjörn Tännsjö argumenterade nyligen för införandet av en global despoti för att mota klimatkrisen. En vainsin och orealistisk idé – hur skulle den ”kuppen” ens genomföras utan världskrig? – men tyvärr allt vanligare.

Fukuyamas segerrop var givetvis opåkallat. Ett sekel är trots allt en kort tid, i ett historiskt perspektiv. Demokratin är ett nytt styrelseskick, vars hållbarhet och uthållighet ännu inte kunnat bevisas.

I sitt mästerverk *Muqaddimah* från 1377 analyserade den arabiske historikern Ibn Khaldun dynastiers uppgång och fall. Ett folk, härdat och sammansvetsat av det hårda livet i öknen, tar makten. Dynastins andra generation vänjer sig vid lyx, och grupp-sammanhållningen försvagas. Den tredje generationen glömmar ökenlivet helt, och blir beroende av andra för att försvara sig. Sammanhållningen är borta. Den fjärde generationen av den nu senila och förslamade dynastin förlorar till slut makten. 120 år tar hela förloppet, något kortare tid för vissa, något längre för andra, menade Ibn Khaldun.

OM VI APPLICERAR tankesättet på politiska system är det alltså dags för den liberala demokratin att avlösas av något annat, kanske Putins illiberalism, eller Xi Jinpings teknokratiska diktatur.

Vår generation fick demokratin serverad, och vi har följaktligen tagit den för givet, och förslappats. Åsikterna har ärvt istället för att anammats, och argumenten har inte behövt hållas vassa. Demokratibegreppet har blivit diffust, vanemässigt, och i officiell retorik synonymt med ”allting som är bra”.

Men demokratin infördes inte för att det var fint, utan för att den fungerar. Det har blivit vår tur att återupptäcka dess styrkor: anpassningsförmåga, bredd, pragmatism, kreativitet, måttlighet, i motsats till det auktoritära styrets enkelspårighet. Det kräver dock ledare som kan vara prestigelösa och lyhörda, samtidigt som de är beslutsamma och klarsynta. För att ett demokratiskt system ska kunna leverera måste det till flexibilitet och obehövliga kompromisser. Höstens halvhjärtade regeringsbildningsförsök, med mer posering än riktigt förhandling, har inte varit smickrande för det svenska politiska etablissemangen.

DEMOKRATIN STÅR KANSKE inför en ökenvandring, men det måste inte vara slutet, utan kan bli en nystart. Öknen är trots allt civilisationens grund, enligt Ibn Khaldun, eftersom den obarmhärtigt ställer det nödvändiga i relief, och blåser bort lyxen. Om den liberala demokratin klarar prövningen kommer den att stärkas; annars kan det lika gärna vara.

I korthet

De nödvändiga kaféerna

Inför en resa till Budapest fick jag rekommendationen av en bekant med ingående kunskap om staden att undvika Café New York, ”italienare har nu tagit över och ersatt all vacker gammal inredning med kromad plast”.

I stora delar av Europa är valet av kafé fortfarande viktigt. Så har det alltid varit. Josef Lada skrev i början av förra seklet om Café Union i Prag att det frekventerades av ”målare, bildhuggare, författare, skådespelare och musiker”. På de stora kaféerna i Europa bildades kottier och berömda intellektuella höll hov. Idéutbyten kunde på kaféet ske i en någorlunda civiliserad samtalston.

Peter Altenberg gick så långt som att uppställa regler för sitt stambord, bland dem den föredömliga: ”Politiska samtal får inte sträcka sig längre än till frasen ’Jag tror att det brinner lite i Amerika!’” Idag handlar valet av kafé kanske mer om att undvika etablissemang som förvandlats till turistfällor än att visa sin intellektuella tillhörighet. Men även om ”litteraturkaféet”, som Daniel Hjorth beskriver det i sin klassiska antologi *Kaféliv*, upphört att fungera som central kulturinstitution så lever det traditionella europeiska kaféet vidare, till synes i välmåga. Vårt behov av ett ”offentligt vardagsrum” verkar snarast ha ökat.

Från Caffè Cordina i Valletta till Theatercaféen i Oslo brer ett lågmålt nätverk av klassiska kaffehus ut sig över kontinenten. George Steiner har gått så långt som att hävda att kaféet är ett av fem fenomen som definierar idén om Europa. Han noterar att några tidiga eller framstående kaféer aldrig har funnits i Moskva (”redan en förort till Asien”), väldigt få i England och inga i Nordamerika utanför den ”galliska utposten” New Orleans. ”Rita en kaféernas karta och du har en av de grundläggande markeringarna för utbredningen av den europeiska idén”, skriver han. Även om man inte vill gå fullt så långt är det lätt att hålla med om att vi i kaféerna har att göra med ett tilltalande drag i den europeiska civilisationen.

Också Sverige står i praktiken utanför denna kulturkrets. Om inget kaffehus i vårt land kan man säga som Claudio Magris om Caffè San Marco att det är ”Triestes Mefistofeles [...] en borgerlig och omdömesgill demon”. Vi lär även i fortsättningen få stå ut med våra arma konditorier och erbarmliga kaffekedjor.

Jakob Sjövall

Detta nummers recensioner:

Lars Åke Augustsson vandrar över Karlsbron; **Niklas Anderberg** reagerar på ett reaktionärt program; **Carl Rudbeck** går på moraliskt styv lina; **Karin Henriksson** följer med på äventyr; **Gunnar Sonesson** iakttar gräddan av franska näsor; **Bo Hugemark** värnar balternas sak; **Mats Fält** firar jubileum med ambivalens; **Bengt EY Svensson** relaterar till en objektiv natur; **Hans Hederberg** undersöker undersökningar; **Bo Eriksson** identifierar historiska vändpunkter; **Sara Norrevik** ger sig ut i geografin.

Defenestrering: kejsarens män blev utkastade. FOTO: ALAMY

Krig och fred

Trettioåriga kriget var flera olika krig. Och freden var en hel serie avtal. Det har nu gått 400 år sedan de händelser som inledde alla konflikter, som ledde till märkliga allianser.

Lars Åke Augustsson läser ny litteratur om detta i första hand tyska trauma.

HISTORIA

Sommaren 2018 vandrar jag med de andra turisterna på Karlsbron över floden Moldau upp mot Hradčany, borgen i Prag, medan jag föreställer mig den mera upproriska folkhop som i maj 1618 tog samma väg och intog borgens Vladislavsal. Från ett av dess fönster kastade man ut representanter för kejsaren i Wien, som var maktcentrum i Tysk-romerska rike där Böhmen ingick; *defenestration* kallas förfarandet på latin.

De upproriska anknöt medvetet till vad som hade inträffat i samma stad nästan 200 år tidigare. 1419 trängde anhängare

till Jan Hus, den religiöse reformatorn som år 1415 brändes på bål för kätteri, in i rådhuset på andra sidan floden och kastade från dess fönster tio högt uppsatta personer ner till en folkhop som slog ihjäl dem. Händelsen räknas som startpunkten för vad som kallas hussiterkrigen, där böhmarna tillvann sig religionspolitiska rättigheter.

Hussiterkrigen var förelöpare till de strider mellan protestanter och katoliker inom Tysk-romerska riket som slutade först med den augsburgska religionsfreden år 1555. Detta fördrag innebar att landsfurstens religionstillhörighet avgjorde om hans furstendöme skulle bli katolskt eller protestantiskt. Den som

inte delade furstens religionstillhörighet hade rätt att emigrera med sin egendom.

Men under freden sjöd motsättningar. Starka katolska krafter ville driva protestantismen så långt norrut det bara gick. Bland protestanterna såg anhängare till Martin Luther, eller de evangeliska, med skepsis eller fiendskap på anhängare till Jean Calvin, eller de reformerta. Lutheranismen hade en stark tysk identitet och predikade lydnad mot den världsliga överheten. Calvin var en flyktling som från Genève vände sig till anhängare i många länder, som såg välgång i livet som tecken på att vara utvald av Gud.

1608 bildade protestantiska furstar en *Protestantische Union*, bland annat i hopp om att vinna stöd från protestantiska

>>

Den stora kometen: skapade stor dramatik.

FOTO: ALAMY

stater som England, Nederländerna, Danmark och Sverige. Året därpå, 1609, bildade katolikerna *die Liga*, som stod under ledning av hertig Maximilian av Bayern, som var en betydligt försiktigare och mer realistisk politiker än hans motsvarighet på den andra sidan. Katolikerna hade också en annan arbetsfördelning. Ligan koncentrerade sig uteslutande på förhållandena i Tyska riket, medan de internationella relationerna sköttes från kejsaren i Wien. Denne ingick i samma Habsburgska släkt som också satt på tronen i Spanien, som också hade maktintressen i delstater på italienska halvön och i Spanska Nederländerna, alltså nuvarande Belgien.

Offren för defenestrationen år 1618 klarade sig utan några verkligt allvarliga skavanker. De hamnade i en hög med avfall och flydde sedan till Wien och München. Båda sidor försökte utnyttja situationen: protestanterna anknöt till hussiterkrigens frihetstradition och katolikerna hävdade att Gud hade ingripit för att rädda de utkastade. Och därmed inleddes ett skeende som utmynnade i ett av världshistoriens stora krig, som snarare var en lång serie av olika krig. Redan 1627, alltså innan Sverige var direkt inblandat, skrev Gustav II Adolf alldeles riktigt till Axel Oxenstierna att alla krig i Europa hade blandats i varandra och blivit ett enda: Spanien, en rad riken på den italienska halvön, Frankrike, England, Nederländerna, Danmark – alla hade de, eller också var de själva klienter.

Detta var alltså för 400 år sedan, vilket har föranlett utgivning av ett antal böcker. Förutom att vandra i Prag har jag även

ägnat sommaren 2018 åt att läsa ett par av de nyaste och mest omfattande verken om det vi nu kallar trettioåriga kriget. Det ena är skrivet av den på den förmoderna tiden specialiserade historikern Georg Schmidt, och det andra är skrivet av den mera idéhistoriskt orienterade Herfried Münkler. Genast bör sägas att ingen av de två är historieberättare som skriver medryckande och entusiasmerande – inte som till exempel Anne Applebaum, Karl

”Detta trauma i nationens kollektiva minne rättfärdigade Tysklands aggressiva handlande och ledde till det ena världskriget efter det andra.”

Schlögel eller Timothy Snyder – men de är båda detaljtrogna och rika på perspektiv. Vem man föredrar beror på vad man är ute efter.

Georg Schmidts starka sida är hans förmåga att teckna tidens mentalitetshistoria. Han använder här läkaren, alkemisten och astrologen Paracelsus spådom från 1500-talet om det kommande långa kriget och det gyllene lejonet som skulle komma från norr, liksom överhuvudtaget raden av förskjutningar i världsbilden förknippade med renässansen, reformationen, nya idéer om frihet och fädernesland – med det Nederländerna som lyckades frigöra sig från det spanska väldet såsom levande exempel. Men också hoten från klimatet (den ”lilla istiden” som gjorde Nordeuropa extremt kallt från slutet av 1300-talet till mitten av 1800-talet), hotet från den turkiska

framryckningen, och häxprocesserna, som ju förekom på många håll i Europa men ingenstans krävde så många offer, minst 25 000, som i det tyska riket.

Mest dramatik var det kring den stora komet som hösten 1618 syntes avteckna sig mot natthimlen. I en av tidens protestantiska propagandaskrifter stod: *Niemals ein Comet hat gebrannt/Der nicht schädete Leuten/Stadt und Land*, alltså ”aldrig har det brunnit en komet som inte skadade folk och stad och land”, och föreståndaren i den evangeliska kyrkan Sankt Salvator i Prag kallade kometen ett Guds hot.

Schmidt och Münkler följer i stort sett samma spår genom de direkta krigshandlingarna. Protestanternas upproriska gärningar utgjorde en utmärkt anledning för kejsarmakten i Wien, med rådgivare från Rom och finansiellt stöd från Madrid och med Ligans slagkraftiga väpnade styrkor, att med motreformationen som mål vrida klockan tillbaka. Ett avgörande slag stod vid Vita berget utanför Prag år 1620. Katolska trupper under ledning av veteranen Johann Tserclaes Tilly bar som symbol en bild av Jungfru Maria vars ögon hade stuckits ut av bildstormande reformerta och hade *Sancta Maria* som stridsrop. De besegrade de böhmiska trupperna i grunden. Friedrich som året innan kröntes till kung av Böhmen flydde Prag, där snart flera upprorsledare avrättades framför rådhuset. Ferdinand II, som valts till kejsare 1619, såg ut som en segrare.

Men kriget fortsatte och spred sig, understött inte bara av Spanien, utan

också av dess ärkerival Frankrike, som enligt principen fiendens fiende är min vän stödde de krafter som motsatte sig huset Habsburgs intressen, oavsett om dessa var protestantiska makter som Danmark och Sverige, som ju i sin tur var rivaler om hegemonin i Östersjöområdet. Och trots militära framgångar var kriser i antågande för katolikerna. 1628 kapade nederländska fartyg hela den spanska silverflottan i Matanzasbukten i Västindien. Kejsarmakten gjorde det ödesdigra misstaget att hårt driva det restitutionsedikt från 1629 som hotade de existerande överenskommelserna mellan katoliker och protestanter. Därmed underminerades den politiska stabiliteten och kejsarmakten gjordes alltmer avhängig den som hade den militära makten.

Både Münkler och Schmidt har öga för de ekonomiska faktorerna. Den katolska stormakten Frankrike under den starke

mannen kardinal Richelieu blev den viktigaste finansiären för den protestantiska stormakten Sverige under Gustav II Adolf. Förutom de franska subsidierna var tullinkomsterna från de av svenskarna kontrollerade flodmynningarna i Östersjön grundpelarna för den svenska krigs-ekonomin. Ekonomi gick igen också i den svenske kungens bekanta ord till ständerna år 1630 för att vinna dem för krigsinträde, när han förutom att citera Psaltaren också lovade ekonomiska fördelar för borgerskapet: ”edre små kåter måge blifva store steenhus” och för bönderna så att de ”medh glädie och uthan suckan” betalade sin skatt.

Direkta krigsprofitörer var de som framställde vapen i orter som Essen, Nürnberg, Suhl. Den i Liège födde köpmannen Louis de Geer anlade inte bara faktorier i Norrköping utan skaffade också finansiärer för den svenska flotta som på 1640-talet besegrade Danmark. Den fortgående utarmningen av lantbruket i krigets spår ledde i en ond cirkel till att utarmade män tog risken att bli soldater i någon av de betalda arméer som drog fram över landet och som erbjöd försörjning. Tillys trupper anställde massmord i Magdeburg och svenska trupper förödde Bayern. Alla de stora härförarna i tretioåriga kriget hade ekonomiskt sinne. Ernst von Mansfeld var den typiske kondottiären, krigsföretagaren till uthyrning; von Tilly var kanske den grymmaste, vägledad av sin Jungfru Maria-dyrkan; Gustav II Adolf såg sig trots franska pengar som protestantisk hjälte; men ingen var lika stor och fascinerande som Albrecht von Wallenstein.

Han har ironiskt nog gett namn åt den vackra barockträdgård, Valdštejnská zahrada, som man kan vila ögonen på framför hans forna residens, som ligger på Prags Lillsida och numera inhyser Tjeckiens senat. Friedrich von Schiller ägnade ett trebandsverk åt denne protestantiskt uppföstrade, om italienska renässansideal övertygade och samtidigt personligt girige, potentielle militärdiktator, vägledad av horoskop ställda av samtidens främste astronom och astrolog, Johannes Kepler. Men hans framgångar stod inte skrivna i stjärnorna utan grundade sig på ett sinne för logistik och pengar. Wallenstein blev kejsarens man när han erbjöd sig att på egen bekostnad ställa upp en armé på 25 000 man, som med ständiga värvningskampanjer utvidgades till 100 000 man och mer, den största som världen dittills skådat. Trupperna förlades över ett större landområde som inte endast försörjde dem utan också avlönade dem; en form av utpressning eftersom alternativet skulle ha varit total

Kardinal Richelieu: finansierade Sveriges krig.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

ödeläggelse. Trots framgångarna på slagfälten var han ofta mer framgångsrik med att undvika slag och köra slut på motståndaren genom ständiga förflyttningar. Till dess att Wallensteins framgångar slutligen blev hans fall, eftersom ständerna upplevde kejsarens beroende av härföraren som ett hot och framtvungade dennes avskedande 1630. Därmed havererade hans ekonomi och Hans de Witte, bankiren i Prag som hade hållit penning-

”Den katolska stormakten Frankrike blev den viktigaste finansiären för den protestantiska stormakten Sverige.”

strömmen flytande, dränkte sig i brunnen på sin gård. Efter katolikernas katastrofala nederlag mot protestantiska trupper under Gustav II Adolf vid Breitenfeld 1631 togs Wallenstein till nåder igen, men isolerades bland sina egna och mördades 1634.

Under den senare delen av kriget bredde band av soldater som hade blivit rövare, *Marode-Brüder* eller *Schnapp-Hahnen*, ut sig och förde krig mot envar. Mot dessa, men också mot reguljära arméer, samlades ibland bönder som inte förmådde segra i reguljära fältslag men som kunde föra gerillakrig eller utföra hämndaktioner mot enskilda soldater. Ingen levde säkert och vedergällning var lika vanlig som tortyr. *Schweden-trunk* kallades en tortyr- och avrättningsmetod som innebar att en blandning av gödselvatten, avföring och kokande vatten tvingades i offret innan man hoppade på vederbörandes buk.

Svenska trupper – eller av Sverige avlönade legosoldater – under Königsmarck intog sommaren 1648 borgen och Lillsidan och rövade på majestätets, drottning Kristinas, uppdrag med sig 500 målningar, bland dem verk av Leonardo, Rafael, Tizian och Dürer och naturligtvis Silverbibeln och Djävulsbibeln. Men längre än till tornet vid Karlsbrons fäste mot Prags gamla stad kom de svenska trupperna inte innan freden äntligen slöts.

Precis som kriget egentligen var flera krig, kom freden efter en serie avtal som slöts under flera år av förhandlingar i Münster och i Osnabrück i Westfalen. Förhandlingar som i mycket resulterade i att man var tillbaka i samma läge som rätt innan det långa kriget bröt ut, nämligen i en jämvikt mellan katoliker och protestanter. De tre trosrikningarna – katoliker, lutheraner, reformerta – jämfästades och inga religiösa majoriteter kunde tillgripa tvångsåtgärder mot minoriteter. Till de materiella segrarna hörde Frankrike och Sverige, som fick ekonomisk kompensation och kunde fortsätta att inkasera tullar vid de flodmynningar man kontrollerade.

De mänskliga förlusterna var förskräckande. Det tyska kärnområdet – alltså nuvarande Tyskland och Österrike – hade bebotts av 15–17 miljoner människor, men vid 1650 hade invånarantalet sjunkit till 10–13 miljoner. Också i övriga Europa avstannade befolkningstillväxten. De hårdast drabbade landsdelarna –

Brandenburg, Magdeburg, Hessen, Franken, Bayern, Schwaben, Elsass förlorade hälften av sin befolkning. Även om Sachsen totalt ”bara” förlorade 10–20 procent av befolkningen, så dog eller flydde upp till två tredjedelar av invånarna i de tre städerna Dresden, Leipzig och Chemnitz.

Georg Schmidt och Herfried Münkler diskuterar båda de kulturella avtrycken av denna förodelse, bortom den propaganda som de krigförande parterna spred i texter och bilder. Jacques Callot från Lorraine befann sig i viss mening i marginalen, i Nederländerna och Tyskland, men hans berömda etsningar i sviten *Les Grandes Misères de la guerre*, krigets stora elände, utgivna 1633, avbildar med skrämmande detaljrikedom vad som skedde i tretioåriga kriget. Hans Ulrich Franck skapade dock sina raderingar, senare samlade under titeln *Kriegsserie*, i Augsburg och mitt i skeendet, vilket också förklarar att de mera fokuserar på enskilda händelser.

De stora prosaskildringarna av kriget

»

Jacques Gallot: Krigets stora elände.

FOTO: WIKIPEDIA

kom ett par decennier senare, nämligen Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausens *Der abenteuerliche Simplicissimus*, där huvudpersonen efter att svenska soldater har överfallit hans föräldrars gård själv blir soldat och är med om överfall på både bönder och resenärer, och samme författares *Lebensbeschreibung der Erzbetrügerin und Landstörzerin Mutter Courage*, om den lilla människans försök att berika sig på krigets elände, och således förlagan till Bertolt Brechts drama.

De diktare från denna tid som har förblivit lästa har tvärtom mera att göra med längtan till idyllen bortom helvetet. Friedrich von Logau gestaltade visserligen avståndstagande från främlingarna, i detta fall svenskarna, men än mera tillförsikt och glömska. Några få år efter kriget gestaltade Paul Gerhardt samma längtan bort, ut i naturen och en förnöjsamhet med orden *Geh aus, mein Herz, und suche Freud/In dieser lieben Sommerzeit/An deines Gottes Gaben*, den som vi har sjungit på otaliga skolavslutningar: "I denna ljuva sommartid/gå ut min själ och gläd dig vid/den gode gudens gåvor."

Herfried Münklers starka sidor kommer fram i diskussionen av krigets långsiktigare konsekvenser (han finns tidigare på svenska med översiktsverken *De nya krigen*, översatt 2004, och *Imperier: Världsherraväldets logik. Från romarriket till Förenta staterna*, översatt 2006). Det rör sig om konsekvenser som till stora delar formade tyskarnas världsbild under några sekler. Trettioåriga kriget hade, enligt en av många omfattad förklaringsmodell, förordat Tysklands tillblivelse med ett par hundra år och därför måste detta Tyskland under loppet av årtionden inhämta vad som hade tagit andra nationer flera århundraden att uppnå. "De tre krig för rikets enan-

de som Preussen förde mellan 1864 och 1870 kunde således ses som en revision av förhållanden som går tillbaka till trettioåriga kriget, och det våld som drabbat tyskarna blev ett rättfärdigande för det våld som tyskarna numera tillfogade andra. Den som uppfattar sig själv som offer har ofta inga problem med att göra andra till offer."

Detta trauma i nationens kollektiva minne rättfärdigade Tysklands aggressiva handlande och jämnade vägen för 1900-talets preventivkrig, vilket ledde till det ena världskriget efter det andra; kanske kan man tala om ännu ett slags "trettioårigt krig" som pågick mellan 1914 och 1945, och säkert vet vi att det ledde till en ny och än värre förödelse.

Sedan dess har det mestadels varit sfred i Europa. Men Jugoslaviens sönderfall på 1990-talet påminner om ett begrepp som filosofen Ernst Bloch lanse-rade redan under 1930-talet, då med sikte på primitiva idéers återkomst i nazismens ideologi, nämligen *Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigkeiten*, alltså samtidigheten hos det som tillhör olika tider (det låter elegantare på originalspråket).

En västvärld som har betraktat sekulariseringsprocessen som en utveckling utan återvändo har på senare år bevittnat hur religion och politik återigen har ingått förbindelser som främjat våldet, starkast inom dagens arabiska värld. Är den världsordning som westfaliska freden representerar, där stat står mot

stat men inte religion mot religion, inte längre giltig? Är det istället trettioåriga krigets verklighet som gäller återigen, med dess olika gränsöverskridande makter och intressen, både politiska och religiösa, och vilkas inflytande förhindrar fredsslut och istället drar ut på kriget? Det är ett skrämmande perspektiv med tanke på att trettioåriga kriget är ett åskådningsexempel på vart det leder när olika parter anser sig ha Guds vilja på sin sida och därför har "rätt" att begå vilka handlingar som helst mot andra parter?

"Den religiös-konfessionella mot-sättningen förorsakar", skriver Münkler, "att konflikter som skulle gå att lösa politiskt får ett drag av oförsonlighet, som inte erkänner några strävanden till jämvikt eller medling. Religiös-konfessionella frontbildningar leder till att ett förhållande till motståndaren som reglerats av folkrätten förvandlas till ovillkorlig fiendskap, där alla slags våldsamheter och grymheter är tillåtna."

Låt oss återvända till fönstret i rådssalen på borgen i Prag, varifrån man har en vacker utsikt ner över Moldau och träderna och byggnaderna på Lillsidan. Man kan blicka åter på vad som hände för 400 år sedan och blicka framåt och fråga sig om det kan hända igen. Är religionerna egentligen problemet? Tyska riket hade ju ingått en kompromiss redan i Augsburg 1555 och efter trettio års krig vidareutvecklade man denna kompromiss i Westfalen 1648. Var det inte istället det faktum att utländska intressenter, som Spanien, Frankrike, Sverige, Nederländerna, utnyttjade det tyska riket i sina egna maktpolitiska intressen som var problemet?

Ungefär som utländska makter som Ryssland, Iran, Saudiarabien, USA, Pakistan, i olika konstellationer har utnyttjat länder som Afghanistan, Irak, och senast Syrien för krig som har med uppgångar och nedgångar varat i längre än 30 år? Och utnyttjat olika former av islamism, från talibanerna till IS, för sina politiska syften? Säkert är att en fred med westfaliska förtecken, i den religiösa kompromissens tecken, finns, ännu inte är synlig. ✖

Lars Åke Augustsson

DER DREISSIGJÄHRIGE KRIEG
EUROPÄISCHE KATASTROPHE,
DEUTSCHES TRAUMA
1618-1648
HERFRIED MÜNKLER
Rowohlt 2017

DIE REITER DER APOKALYPSE
GESCHICHTE DES DREISSIGJÄHRIGEN KRIEGES
GEORG SCHMIDT
C H Beck 2018

Friedrich Nietzsche: ingen god demokrat.

FOTO: MÅLNING AV HANS OLDE (1855–1917)

Tänkare med mörk svans

FILOSOFI

Vi tror oss alla veta att det var Elisabeth Nietzsche-Förster som med sina manipulationer i broderns efterlämnade skrifter försökte ge honom dåligt rykte. Nietzsches förmenta antisemitism är hennes illvilliga fantasifoster. Men så ligger det enligt Robert C Holub inte alls till.

För inte så länge sedan publicerade denne professor i tyska på universitetet i Ohio en bok med den hotfulla titeln *Nietzsche's Jewish Problem* (Princeton 2016). Här försöker han nyanseera bilden av deras förhållande både till varandra och till omvärlden. Även om det ibland skar sig mellan dem, klipptes deras syskonband aldrig av. Angående tidens härskande anti-judiska stämningar visar Holub att Nietzsche själv var långt ifrån fri från de schabloner som förekom. Påståendet att Elisabeth skulle vara en proto-fascist som försökte införliva sin bror i nazismens intellektuella panteon avvisar han som en föga övertygande myt.

Till skillnad från Heidegger var systemen, till exempel, aldrig medlem i NSDAP, och Holub ser hennes ingrepp i Nietzsches efterlämnade verk som i huvudsak motiverade av personliga snarare än ideologiska skäl; hon ville städa sin egen fasad snarare än att svartmåla sin bror.

De som suggererar att Elisabeth var en

antisemitisk varg i fårakläder baserar sig på rykten och hörsägen som har spritts utan nämnvärt underlag i källorna. Visserligen har Nietzsche uttalat sig nedvärderande om den politiska antisemitism som omgav honom, men det betyder enligt Holub inte automatiskt att han var någon filo-semit.

Det finns flera exempel på stereotypa bilder av judar i hans efterlämnade verk. Så skulle de inte bara vara finansiella fixare; judarna hade också makten över tidningsvärlden, vilket otvivelaktigt var en av anledningarna till att Nietzsche tyckte så illa om tidningsläsande. Till råga på allt kan man läsa föga smickrande beskrivningar av *Ashkenazys* som både osmakliga och illaluktande! Detta är enligt Holub särskilt tydligt i de brev och notiser som inte var ämnade att publiceras och alltså inte något som Elisabeth hade blandat sig i.

Att hennes man – som grundade den misslyckade kolonin för arier i Paraguay – var en tvättäkta rasist är det ingen som betvivlar. Men hur långsökt det än låter, kanske tiden nu är inne för en rehabilitering av Elisabeth Nietzsche-Försters besudlade renommé.

Det är påfallande att Nietzsches odemokratiska, antifeministiska och andra olägliga tankesätt har välkomnats av så många olika personer och partier. Från höger till vänster har man gjort sitt bästa för att införliva hans brokiga tänkande i det egna partiets fana. Att han beundrades av Heidegger är kanske inte så

konstigt men att en stor del av intelligencien på vänsterkanten, särskilt i Frankrike, har fallit som ett enda stort block för Nietzsche är desto mer förvånansvärt.

Ofta ses Nietzsche som en revolutionär förnyare, men han kan lika gärna läsas som en reaktionär tänkare med en stark böjelse för arkaiska sinnebilder och aristokratiska ideal. På så sätt kan Nietzsche både betraktas som en modern visionär och som en ultrakonservativ romantiker.

Att den så kallat progressiva vänstern omfamnat Nietzsche är någonting Ronald Beiner har svårt att förstå. Titeln på hans senaste bok leder omedelbart tankarna till Mark Lillas klassiska *The Reckless Mind* (2006). Lilla reflekterar här över intellektuella som har blandat sig i den offentliga debatten och ibland även tagit del i samhällets maktstrukturer, som till exempel Heidegger och Alexander Kojève (som var Kandinskys brorson och senare ingick i Frankrikes regering). Men Lilla ägnar sig även åt vänstermänniskor som Benjamin och Derrida. Kort sagt: irrationella och ansvarslösa tendenser känner inga partigränser.

Beiner hyser inga tvivel om att Nietzsche trots sin poetiska metaforik och sina litterära skenmanövrer har ett övergripande politiskt program i bakfickan. Han tvekar heller inte att kalla detta reaktionärt. Från Nietzsche går vägen via Heidegger, menar han, till dagens nynazism, Alt-right och allehanda andra högerextremis-

>>

Martin Heidegger: anslöt till partiet.

FOTO: FRITZ ESCHEN/GETTY IMAGES

att spara utrymme bortser vi här från de röster som gör gällande att skiljelinjen höger/vänster har upphört att existera...)

Richard Spencer – mest känd för sin Hitlerhälsning under Trumps presidentkampanj – och andra mer eller mindre ljusskygga figurer har fått ett anseende som bara för några år sedan hade varit otänkbart. Bland inflytelserika *white supremacists* riktar Beiner sin sökarlykta särskilt mot Alexander Dugin och Trumps tidigare högra hand, Steve Bannon. Dugin har inte mindre än fyra publikationer om Heidegger på sitt samvete och ingår dessutom i Putins innersta kretsar. I Holland har han uppträtt som gästtalare vid en prestigefull konferens år 2017, anordnad av Nexus, som under de senaste åren har utvecklats till ett forum för världsomspännande möten mellan författare och andra intellektuella som till exempel Simon Schama, Wole Soyinka, Mario Vargas Llosa och Marilynne Robinson.

Beiners försök att reducera Nietzsches tankeflykter till en retorik med en reaktionär eller till och med ultrareaktionär kärna, är inte alltid lika övertygande. Som

”Lärjungar och efterföljare är som bekant ofta strået vassare än aposteln själv.”

han själv erkänner, finns det många som överhuvudtaget inte ser Nietzsche som en ideologiskt driven filosof; vissa betraktar honom rentav som opolitisk.

För att underbygga sin tes, för Beiner fram Stanley Rosen som varit Pippins mentor. (Stamtrådet är Strauss–Rosen–Pippin.) Men Rosen betraktar inte Nietzsche som en uteslutande konservativ filosof. Denne är tvärtom revolutionär, låt vara en *revolutionary of the right*. Erkännas skall att begreppen reaktionär, konservativ och revolutionär för evigt slingrar sig om varandra som i en väldig Laokoongrupp.

Det må vara hur som helst med denna begreppsförvirring, säkert är att Rosen ser saken annorlunda än Beiner. Nietzsche längtar inte alls, påpekar Rosen i *The Ancients and the Moderns*, tillbaka till ett förment idylliskt förflutet. Det är, enligt Rosen, ett misstag att tolka Nietzsche som en reaktionär talesman för den klassiska grekiska elitkulturen eller den italienska renässansen. Det är alldeles för enkelt att reducera Nietzsches stolta fregatt till ett smalspårigt ekipage...

Detta för oss till frågan om en eventuell förorening av, inte bara en filosof men av filosofin själv. Denna tvistepunkt har återigen aktualiserats i förbindelse med publikationen av Heideggers så kallade *Schwartze Hefte* (efter deras svarta omslag). Detta var notiser han skrev ända in på 1970-talet, möjligen ämnade att bli publicerade, och hittills har de endast delvis blivit tillgängliga för allmän publik.

Inte oväntat är meningarna delade; en del tycker att publiceringen inte ändrar någonting väsentligt i Heideggers filosofi, andra anser att det nu definitivt är tid att ta avstånd från denne dubiösa filosof. Ordföranden i Heideggersällskapet, Günter Figal, har sagt upp sig och andra föreslår att man skall slopa all vidare undervisning i Heideggers filosofi. Det mest kärnfulla uttalandet kommer från Habermas: *Martin Heidegger? Nazi, ja sicher ein Nazi!*

Den engelske konsthistorikern Malcolm Bull skrev för några år sen en intressant bok där han ger uttryck för sin kritik av Nietzsche på ett ovanligt sätt. Han föreslår att vi skall läsa honom som om vi var losers, så att säga nerifrån. Vi känner igen oss just i dem som Nietzsches nedvärderar, det må vara svaga kvinnor och borgarbrackor eller övriga jordens fördömda. Snarare än att beundra tappra fälther-

rar, stora tänkare eller geniala konstnärer känner *losern* igen sig i gemene man. För den som inte vill bli rekryterad i Cesare Borgias armé och dessutom inte alls är intresserad i att skapa en Ny Människa, borde det inte vara så svårt att identifiera sig med fotfolket.

Kruxet är att *losern* måste acceptera Nietzsches argument utan vidare och ta konsekvenserna av texten som riktar sig mot förloraren själv. Istället för att vara för eller emot Nietzsche borde vi ta honom på hans ord. När han pratar om dynamit finns det all anledning att befara svåra explosionsskador... Detta sätt att läsa texten ligger i rät vinkel mot de sedvanligt ”hjältemodiga” tolkningarna.

Hur man än väljer att tolka Nietzsche anser Beiner att en filosofers tankesystem,

tiska grupperingar. En viktig skillnad mot förr, enligt Beiner, är att extremhögern inte bara styrs av magkänslor och ressentiment, utan att man idag både läser böcker och studerar politisk teori. Bilden kompletteras med ett effektivt utnyttjande av sociala medier.

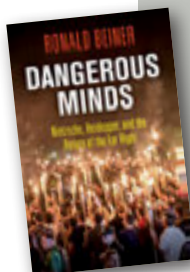
Förna tiders marscherande brunskjortor har ersatts av ett gäng snitsigt klädda unga män som med ett glas Chablis i ena handen och pamfletter av Ayn Rand och Carl Schmitt i den andra utlovar sin (virtuella) publik en bländvit framtid.

Det har förstås aldrig varit någon brist på kritiker av Nietzsche. I boken *Interanimations* (2015) citerar Robert B Pippin ett uttalande av Leo Strauss där denne säger att Nietzsche uppmanar till ett hänsynslöst utrotande av människomassor och i förbifarten smugglar in ordet *Führer*, trots att Nietzsche inte använde sig av det. Hans typiskt Straussianska slutsats är att Nietzsche bär lika lite ansvar för nazismen som Rousseau för franska revolutionen – men samtidigt naturligtvis lika *mycket*.

Strauss skall för övrigt ha uppmanat sin lärning Stanley Rosen att han visst kunde ordna ett möte med Heidegger, men att han inte borde skaka hand med honom!

Det finns många sätt att interpretera Nietzsche, men Beiner är övertygad om att hans ideér utgör en koherent helhet. Nietzsches antidemokratiska tänkande utgör en fruktbar grogrund för alla möjliga åsiktsriktningar men enligt Beiner löper det en röd – eller rättare sagt brun – tråd från Nietzsche till dagens extrema högerrelser.

Böcker av Walter Laqueur, Thilo Sarrazin och Michel Houellebecq är enligt Beiner signifikativa för ett förändrat kulturklimat. På 1960-talet var allt vänstervridet; nu blåser vindarna från andra hållet. Förr var högern både politiskt och moraliskt suspekt och nu är det precis tvärtom. Dåtiden vänstersinnade intellektuella förväntas be om ursäkt för Gulag och Pol Pot, medan dagens högerpolitiker gör sig till högljudda talesmän för den kulturella identiteten och nationens förflutna. (För

DANGEROUS MINDS
NIETZSCHE, HEIDEGGER,
AND THE RETURN OF
THE FAR RIGHT
RONALD BEINER
University of
Pennsylvania 2018

hur invecklat det än må vara, kan sammanfattas i en huvudtanke. I Nietzsches fall blir det till hans reaktionära politiska agenda, som dessutom intagit en central plats ända från början i hans oeuvre. Detta kallar vi reduktionism.

Det betyder inte nödvändigtvis att Beiner misstar sig på de politiska tendenser som i Nietzsches och Heideggers namn tar sig allt hotfullare former. Lärjungar och efterföljare är som bekant ofta strået vassare än aposteln själv.

Emellanåt leder Beiners tankegångar till överdrivna uttalanden. Enligt honom skulle Trump jämförd med Nietzsche framstå som föredömligt civiliserad och eftertänksam. Ironi i all ära men någon måtta får det vara!

Beiner sällar sig härmed till den selektiva skara skogvaktare som inte kan skilja en tomte från ett troll. Visserligen går *the Donald* även under namnet *the Shakespeare of Twitter*, men frågan är om han någonsin har kommit längre än till hälften av den förhöjda gränsen på 280 tecken.

Visst, skälla kan de alla men om jag får uttala mig är det ändå ingen som mäter sig med Martin Luther...

Avslutningsvis anser Beiner att den självgoda liberala konsensus som främst förespråkats av Rawls och Habermas, knappast räcker till för att stoppa den extrema högerens frammarsch. Det räcker inte att lojt konstatera att historien har nått sin slutstation. Det liberala samhällets managementkultur *doesn't move the soul*, medan däremot Nietzsches och Heideggers panoramavyer lockar i dessa tider av andlig tomhet. Det skall mer till, men vad? En av Beiners föredömen, den defaitistiskt inställde John Gray, är i detta fall knappast rätt man att vända sig till.

Dessutom citerar Beiner Kants kända uttalande om att ingenting rakt och vackert kan snidas ur det mänskliga virket. Det är däremot tveksamt om Kant därmed skulle ha en fatalistisk uppfattning om den mänskliga naturen. Han talar tvärtom om vikten av ett ordnat samhälle med lagar och regler som skall kunna bevaka individens frihet. Mänsklighetens kollektiva öde ligger avslutet i en samhällsordning där tråden tvingas att växa rakt och högt mot ljuset för att där kunna sprida sina kronor...

Enligt denna tolkning är Kant inte bara liberal men också en tvättäkta utopist. Huruvida Kants dröm om ett förrenat Europa kommer att hålla stånd mot de uppräckande horderna, återstår att se. ✨

Niklas Anderberg

Snabba Cash: makt, njutning och rikedom.

FOTO: ALAMY

Intresset som aldrig ljuger

FILOSOFI

En gång för länge, länge sedan skulle den goda människan vara dygdig, ett ord som numera känns mer än lovligt gammaldags för att inte säga löjligt. Det var länge sedan jag hörde en människa prisas för sin dygd och aldrig har jag i någon tidning sett rankningslistor över de mest dygdiga bland människor. Och att tillskriva någon "virtue signaling" är sällan menat som beröm. Däremot vimlar det av listor över vilka som är mäktigast och rikast.

Men i nästan 2 000 år stod dygden högt i kurs bland moralens väktare. Moralens grundades i grekisk filosofi, främst då Aristoteles, och i kristen religion. En människa skulle vara god, måttfull, generös, storsint, from, barmhärtig, förlåtande och väl en hel del annat också. I den goda, fullödiga människan var dessa dygder för alltid inpräntade i hennes själ eller sinne, det var inget som ett oblikt öde kunde beröva henne, tvärtom så var de ett skydd och ett vapen som gjorde det lättare att uthärda ödets ofta grymma växlingar. Det fanns ett högst goda – *summum bonum* – men livets egentliga och slutgiltiga mål och mening låg på andra sidan graven, det eviga livet. Kristendomen var, för att än en gång missbruka ett redan ofta missbrukat ord, det moraliska paradigmet.

Visst finns det fortfarande vrakspillror kvar av den världen. Vi tar fram dem

vid högtidliga tillfällen när vi vill visa oss på den moraliska styva linan, men i stort sett har detta antika moraliska universum gått under för att i praktiken, i det verkliga livet, ersättas av en annan moral. Denna nya moral är inte längre centrerad kring antika dygder, utan kring mera handfasta och sekulära värden – eller vad man nu ska kalla dem. Det är i alla fall den bärande tanken David Woottons *Power, Pleasure, and Profit*, som är en lika tankeväckande som underhållande bok. Wootton skriver ofta med glimten i ögat.

Bakom denna moraliska revolution stod många numera troligen glömda namn, men också några av Västerlandets mest betydande och inflytelserika tänkare. Wootton, som är professor vid University of York, lyfter speciellt fram tre av dem: Niccolò Machiavelli, Thomas Hobbes och Adam Smith; men också ett antal mindre kända. Utmärkande är att han citerar åtminstone de anglofona texterna i originalversion, precis så som de skrevs och stavades på 1600- och 1700-talen. Resultatet blir ett slags filosofisk *Verfremdungseffekt* som förankrar dem i deras egen tid och gör dem mera avlägsna vår egen; Hobbes var en 1600-talsmänniska, inte vår samtida.

I början av sin bok beskriver författaren sitt projekt: efter Machiavelli och Hobbes "blev moralfilosofin – så som det projektet dittills hade förståtts – en omöjlighet. I världen efter Hobbes var det som då ibland kallades dygd bara en

>>

Vore det inte bra om marknaden kunde se dig?

FOTO: MARK ANDERSON

uppsättning strategier för att främja nöje, njutning och egenintresse". Wootton visar vad det innebär att leva "efter dygden".

Han är inte den första att utnämna Machiavelli till den moderna politiska vetenskapens upphovsman eller åtminstone till den moderna realpolitikens upphovsman. Machiavelli kan läsas på många vis (böckerna om honom kommer i en aldrig sinande ström), men de flesta kommentatorer är överens om att det handlar om makt: hur fursten eller i vissa fall folket tillskansar sig den, behåller eller förlorar den. Bör en furste sträva efter att bli fruktad eller älskad? I det långa loppet kan det nog vara bättre att älskas av folket, men vad Machiavelli inte ville veta av var halvmesyrier. När en prins en gång hade erövrat makten stod han ett inför ett val hur han skulle behandla de besegrade, förlorarna. Han kunde antingen försöka vinna deras sympati och tillit, eller så kunde han slå ihjäl dem. Det första var vanligen att föredra, men om det inte fungerade så återstod bara stupstocken för förlorarna.

Vad fursten absolut inte fick göra var att så där lite halvhjärtat hunsas och förtrycka de tidigare härskarna. Det skulle ge dem tillfälle att smida ränker för att vid lämpligt tillfälle ta en gruvlig hämnd. Som få andra var vår florentinske vän medveten om att den politiska lyckan kommer och går. Makt var något flyktigt som alltid måste försvaras och helst hela tiden förmeras för annars var risken överhängande att den skulle gå förlorad. På så sätt var den en aldrig tillfredsställd aptit eftersom den alltid var hotad och alltid kunde utvidgas.

Utan att ge sig in i det akademiska getingbo som den rätta tolkningen av Machiavelli numera utgör, undersöker Wootton hur han lästes och tillämpades på 1500-talet av bland andra Edmund Spenser, som i litterära kretsar är mest känd som författaren till eposet *The Faerie Queene*, men som också var en hård-

hänt administratör av Irland. Woottons Spenser låter som en föregångare till Stalin, Mao och andra folkmördare: "Spensers vision av vad som måste följa är förfärlig: resultatet av irländskt motstånd kommer att bli utbredd hungersnöd, ett enormt antal döda och till slut villkorslös kapitulation."

Spenser förespråkade att ursprungsbefolkningen skulle förflyttas. Den skulle tvingas att ändra sina namn, sina kläder, sina frisyrier, vanor och språk. En sådan

"Den osynliga handen såg till att marknaden alltid fungerade optimalt; den rättade sig själv. Staten fick aldrig ingripa."

grymhet, det insåg Spenser, var ohygglig i det korta perspektivet men i det längre skulle det resultera i ett välordnat, fredligt och välmående samhälle, eller som han själv uttryckte det till synes utan ironi: "sweet civility". Inte att undra på att den irländska frågan så länge har varit ett öppet sår. Att framkalla hungersnöd och med våld förflytta hela folk är alltså inget nytt påfund och det kan uppenbarligen förespråkas av fint bildade humanister.

Också när det gäller Hobbes tvistar de lärde. Att han bröt mot den gamla moral som var grundad i antika och kristna dygder är ovedersägligt, men var han en egoist som bara tänkte på sig själv? Hur man rätt tolkar Hobbes beror lite på vilket verk man citerar, men om man söker sig bortom det mest kända, det vill säga: *Leviathan*, och till *De corpore politico, Or, The Elements of Law, Moral and Politick* från 1652, hittar man åtminstone ett påstående som skingrar många tvivel i denna fråga "by necessity of Nature, every man doth in all his voluntary Actions intend some good unto Himself". Människan handlar alltid utifrån egenintresset, att öka det egna välbefinnandet finns alltid med som motiv.

Det berättas att Hobbes vid åsynen av en fattig och eländig äldre gav denne en allmosa. Det måste väl ändå anses var en from och Gudi behaglig gärning? Alls inte. Det gjorde mig ont att se gamlingens miserabla tillstånd, sade Hobbes: "Min allmosa ger honom lite tröst men det får också mig själv att känna mig bättre till mods." Som sagt: egenintresset ljuger aldrig i denna nya moraliska värld. Men om inget görs, så hamnar vi snart i ett allas krig mot alla – i det naturtillstånd där livet i Hobbes berömda ord är *solitary, poor, nasty, brutish, and short*. I den världen vill ingen eller i alla fall väldigt få leva, och alltså måste vi ge upp litet av vår egenmakt och lämna över den till en härskare vars främsta uppgift blir att garantera att vi kan leva i någorlunda säkerhet och trygghet.

Machiavelli och Hobbes har fått stå som sinnebilder för makt och njutning. Adam Smith intar samma ställning när det handlar om profit, vinst och rikedom. Också här är bilden kluven eftersom Smith är författare till två storverk. Det första – *The Theory of Moral Sentiments* – från 1759 tycks argumentera för medkänsla och för att det var en kristen människas plikt att hjälpa fattiga och sjuka, medan han i sitt

andra och senare storverk *The Wealth of Nations* (1776) verkar anta att människor har enbart själviska vinstmotiv för sina handlingar. Smith beskriver här, så menar många, den ekonomiska människan som varje morgon går ut på marknadsplatsen för att där maximera sin profit.

Den osynliga handen såg till att marknaden alltid fungerade optimalt; den rättade sig själv. Staten fick aldrig ingripa för om den gjorde det skulle den bara förvärra situationen.

I Woottons för många kontroversiella och stränga läsning var Smith så förblindad av den fria marknadens stora och ovedersägliga förtjänster och förmåga att sprida välstånd till nya grupper att han inte kunde eller ville inse dess brister. När hunger drabbade de svältande massorna ville Smith låta den osynliga handen, inte statliga interventioner, lösa problemen. Förr eller senare kanske den gjorde det, men frågan är bara hur många som hinner svälta ihjäl innan denna hand ingriper. Smith vill ogärna inse att hungersnöd oftast uppstår, då som nu, inte på grund av brist på mat utan för att fattigt folk inte har pengar att köpa mat. Om Smith hade velat på denna punkt och förespråkade

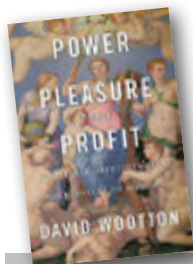
statliga ingripanden i den fria marknadens mekanismer, skulle han ha underminerat "the providential scheme which underpins the whole argument of the *The Wealth of Nations*. Smith couldn't face the fact that a benevolent God would not have designed the world in which we find ourselves."

Woottons studie mynnar ut i den amerikanska självständighetsförklaringen, som räknar upp ett antal påstått självklara sanningar och, speciellt i detta sammanhang, rätten till *the pursuit of happiness*, rätten att sträva efter lycka. Den mänskliga lyckan – men nu på denna sida om graven – blev det högsta målet och livets mening. Vi har kommit en lång väg bort från den kristna hinsides tanken och nått fram till upplysningen. Både den vetenskapliga revolutionen, som Wootton har ägnat en tidigare bok, och de förödande religionskrigen hade drivit religionen på reträtt. Det begynnande kommersiella samhället undergrävde tidigare inte bara kristna utan även aristokratiska värden och ersatte dessa med makt, njutning och rikedom som alla kan sträva efter utan gräns. Man kan aldrig få för mycket makt, för mycket njutning eller bli för rik. Följaktligen blir vi aldrig riktigt nöjda i denna nya upplysta värld.

Visst kan man invända att Wootton hårdnar. Det fanns gott om giriga och njutningslystna under antiken, och även i vår tid finns det dygdiga människor som offrar den egna lyckan och välbefinnandet för att hjälpa andra. Ändå är det lätt att hålla med författaren när han sammanfattar sin boks 386 sidor och beskriver hur dygderna har trängts undan för jakten på makt, njutning och rikedom. Den jakten kan vi dock aldrig slutgiltigt tillfredsställa. Eller som Wootton parafraserar Mick Jagers och

Keith Richards formulering av vår tids djupaste moraliska sanning: *We can't get no satisfaction.* ❄

Carl Rudbeck

**POWER, PLEASURE,
AND PROFIT**
**INSATIABLE APPETITES
FROM MACHIAVELLI
TO MADISON**
DAVID WOOTTON
Harvard University
Press 2018

Columbus: framme i ny värld.

FOTO: ALAMY

Levande döda

HISTORIA

Man säger ju ofta, lite slentrianmässigt, att USA är ett så ungt land och därför inte har så mycket historia att skryta med. Det är både sant och inte sant.

Den nordamerikanska kontinenten har varit bebodd i 15 000 år (troligen betydligt längre, enligt nya rön). Utgrävningar längs Mississippifloden tyder på tidiga bosättningar och en *road trip* i västra USA bör inbegripa stopp vid exempelvis Mesa Verde eller den mindre kända Canyon de Chelly, där man kan skåda pueblokulturen, som varade fram till 1300-talet.

Harvardprofessorn Jill Lepore inleder sin nya bok *These Truths* 1492 med att den bredaxlade sjökaptenen från Genua, Christofer Columbus, ankommer till Nya världen. Vilket kanske inte är så originellt, men det är den enda rimliga startpunkten för USA:s historia som är både relativt lång och mycket komplicerad – och som utspelar sig på en stor landmassa med idag runt 320 miljoner invånare.

Det skrivs ständigt böcker om amerikansk historia, men de flesta av dessa belyser enskilda personer eller avgränsade epoker, med gängse genrer som *Founding Fathers*, presidentbiografier, inbördeskriget, och andra världskriget, utöver betraktelser om det ideologiska tankegodset bakom den nya republiken. Flera välkända bästsäljande titlar ingår i megaverket *The Oxford History of the United States*, som ska bestå av tolv volymer à 800 sidor när det blir klart. Personligen har jag haft hjälp av Howard Zinns klassiska alternativa *People's History of*

the United States och pocketutgåvan av Samuel Eliot Morisons tre volymer, även de utgivna av Oxford. Zinn fick med 11 september-attackerna i en reviderad upplaga och Morison kunde lägga till mordet på JFK i nytryck.

Jill Lepore, som också ingår i tidskriften *New Yorkers* redaktion, hyllas nu för att ha skrivit en heltäckande historiebok som består av en enda volym, om än på 933 späckade sidor. Titeln anspelar på ordalydelserna i självständighetsförklaringen från 1776, som säger: "We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness."

Männen som tog initiativet till befrielsekampen mot Storbritannien följde sedan upp ett tiotal år senare med författningens skamliga kalkyl: en svart amerikan utgjorde endast tre femtedelar av en människa. Om de istället redan från första dagen hade tagit fasta på innebörden av "lika skapta", skulle mycket lidande och mycken split ha undvikits. Detta, liksom de då aktuella frågorna om vad en "medborgare" är och om ett gott styreskick överhuvudtaget kan åstadkommas, utgör den röda tråden i Lepores framställning. Vid sidan av de svarta avser hon ursprungsbefolkningen och diverse olika nationaliteter som har blivit utsatta för diskriminering i strid med Jeffersons elegantia maxim. Hela 1800-talet präglades av striden om slaveriet och om de svartas ställning efter inbördeskrigets slut. Sydstaterna förlorade kriget men vann freden, som Lepore säger.

Jill Lepore fastslår tidigt att den amerikanska statsbildningen är ett expe- >>

riment som bygger på tre idéer – politisk jämställdhet, medfödda rättigheter och folksuveräniteten. Benjamin Franklin förtydligade dessa idéer när han grep gåspennan och ersatte "sacred & deniable" med "self-evident" i Thomas Jeffersons utkast. Sådana självklara sanningar är naturlagar som kan studeras empiriskt, skriver Lepore. Motsättningen föreligger inte mellan Franklin och Jefferson, istället är frågan om "dessa sanningar blir bevisade eller svikna i den amerikanska historien".

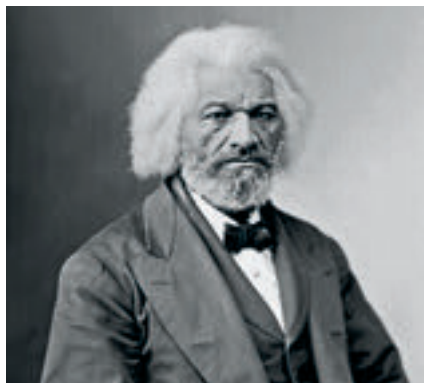
Lepores metod går ut på att "låta de döda själva komma till tals", och det gör hon förvisso, men eftersom antalet människor som myllrar fram under århundradenas lopp är så stort blir det lapidariskt. Samma sak med de korta biografiska uppgifterna, ofta bara födelseår eller något om yrke eller hemvist (man kan ana att textgranskare och korrekturläsare haft det svettigt). Ibland tillåter hon sig att sväva ut, inte sällan om prominenta svarta i historien, från George Washingtons slav Harry till Thurgood Marshall, som förde talan i HD-målet

"Han kallade företagen 'kycklingar' och Fonsecas roll var att 'kläcka' dem i utbyte mot en årlig avgift såsom deras lokale representant."

med förbud mot skolsegregation. Den senare hade ett korthugget svar på vad "jämställdhet" är: "att få samma sak, på samma klockslag, på samma ställe."

Att kvinnorna också var utestängda ägnas en hel del utrymme med det otvetydiga "... vi är klokare än att vi river upp vårt Maskulina system" i brev, även det författat 1776, från en av landsfäderna, John Adams, till hustrun Abigail, som hade bett honom att "minnas Damerna". De parallella striderna för medborgarrätt för svarta och kvinnor skildras i detalj. Glädjande nog tilldelas Ella Baker några rader, denna medborgarrättspionjär som aldrig fått det erkännande hon förtjänar i den mansdominerade rörelsen. Phyllis Schlafly lyfts fram som kristna högerns och "konservatismens grande dame" och bland det sista hon gjorde i sitt långa liv var att ställa sig bakom Donald Trump.

Det kan givetvis bli skevt med personer som en del skulle uppfatta som perifera får fylla ett par sidor, medan exempelvis klasskampsvinkeln med en facklig ledare som Walter Reuther eller en konsumenträttskämpe som Ralph Nader inte nämns alls. Den tilltagande penningrullningen intresserar heller inte Lepore märkbart. De rika bröderna Koch i en familjeägd jättekoncern som donerat hundratals miljoner dollar till

Fredrick Douglass: född in i slaveri.

FOTO: ALAMY

den konservativa listas inte i innehållsförteckningen. Däremot riktar Lepore in sig på en annan tung faktor i amerikansk politik – konsultande och opinionsmätningar som en lönsam industri med försätlig propaganda och *fake news*.

Pionjärföretaget Campaigns Inc. grundades redan 1933 och Lepore tar till samtida kritikers öknamn, Lie Factory. Bland det som dessa lobbyfinansierade lögn-

fabriker har stoppat märks en utvidgning av den allmänna sjukvården, från Harry Truman på 1950-talet till makarna Clinton på 1990-talet. Intressant nog tycks republikanska ansträngningar att dra tillbaka Barack Obamas reform ha hamnat i en återvändsgränd.

Obama, ja. Han finns med, liksom Donald Trump och Hillary Clinton. En given invändning är att valet 2016 är för färskt och obearbetat ännu. Fast här är det ändå logiskt. Håtska stämningar blossar upp med jämna mellanrum i Lepores skildring. Trumps retorik mot människor utifrån, antingen den är instinktiv eller medveten, kan jämföras med slavägarnas ständiga rädsla för uppror. Oron för att de vitas överhöghet ska rubbas är en annan återkommande tråd i historien, och detta är heller inte första gången nationen "har blivit kluven i två", och Lepore andas den krampaktiga tillförsikt som ofta hörs i vänstern – nationen har tidigare stått pall för så mycket – men tilläggas ska att hon är otroligt kritisk mot Bill Clinton för alla kvinnoaffärer och för de ekonomiskpolitiska beslut som bådade för den kommande krisen.

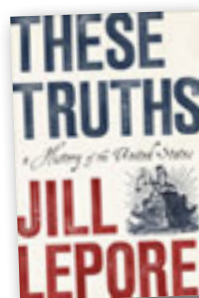
En av Trumps tillskyndare, förre talmannen Newt Gingrich, beskrev en gång hur landet har hållits ihop av allmänt vedertagna principer, från Jamestown till Norman Rockwell, men att denna civilisation slogs sönder av Lyndon Johnsons invandrarlag. Lepore avfärdar den beskrivningen som "en fantasi, bra för hans politik, värdelös som historieskrivning". Hon går till och med så långt som att säga att det är svek mot det amerikanska experimentet att på så sätt släta över våldet och meningsskiljaktigheterna, och att bagatellisera kampen för rättvisa. Det gör det i sig hedervärda äventyret med den amerikanska statsbildningen mindre djärvt, mindre modigt, skriver hon, det blir en trevlig godnattsaga istället för det fängslande och omstörtande epos det faktiskt har varit.

These Truths är imponerande, ingående och färgstark, fylld av sakuppgifter om befolkningsstorlek, lågkonjunkturer och teknikgenombrottens betydelse, från järnvägar, telegraf, radion och televisionen till datorer och internet. Fredrick Douglass, som föddes som slav, insåg bildens makt och poserade så ofta för kamerorna att han antogs vara en av de mest fotograferade i hela landet, och Franklin D Roosevelts varma radioröst som spreds i form av småprat vid öppna spisen bidrog både till valframgångar och trygghet under krigsåren.

Ett stilistiskt grepp stör mig (men det gillas kanske av andra). Lepore försöker ibland meningar med irriterande klyschor, till exempel att idéer som går tillbaka till Aristoteles och Moseböckerna har "grenar som breder ut sig lika långt som en eks". De flesta författare sliter nog med slutet på sina manuskript och Jill Lepore väljer ett segelfartyg som metafor för ett "ship of state" på irrvägar. Konservativa eldar på vreden med bränder ur skrovet, medan liberaler gömmer sig under däck utan ventiler. En ny generation måste mäta djupet på det "undergångssvarta djupet och fälla de mest majestätiska träden till en mast som kan nå himlen... och lära sig att navigera med hjälp av stjärnorna", råder Lepore.

Nja, bättre vore nog trots allt helt enkelt rösta och engagera sig i politiken och civilsamhället. ✨

Karin Henriksson

THESE TRUTHS
A HISTORY OF THE
UNITED STATES
JILL LEPORE
WW Norton 2018

Parisprovningen: ribban lades högt.

FOTO: ALEXANDER VERHAVE

Sanningens ögonblick

VIN

Den som ger sig ut på vinmarknaden för att hitta rara objekt till sin källare kan idag få betala lika mycket för en flaska kaliforniskt rödvin som för en stor bordeaux. Det finns kultförklarade producenter i Napa vars nya årgångar släpps för 20 000 kr per flaska. Så har det inte alltid varit. Faktum är att det går att datera när amerikanska viner blev globalt erkända, och det var den 24 maj 1976. Den dagen arrangerade engelsmannen Steven Spurrier en blindprovning i Paris med amerikanska och franska viner, en provning som med tiden fick stor betydelse för den globala vinkonsumtionen.

Vägen till Paris 1976 och fram till Steven Spurrier av idag – en vital 77-åring som fortfarande skriver regelbundet i *Decanter* och numera även producerar eget vin – är en halsbrytande resa, njutbart fångad i hans färska memoarer.

Är man det minsta road av vin och av människorna bakom olika viner, så framstår hans liv som en dröm. Är man intresserad av företagande och ekonomisk förvaltning däremot, så är det lika mycket en mardröm.

Steven Spurrier föddes in i övre medelklassen i Derbyshire i mellersta England. Hans farfar var entreprenör inom anläggningsbranschen och hans far tog motvilligt över firman efter kriget, utvecklade och

sålde företaget 1964. Försäljningen medförde att Steven Spurrier vid 25 års ålder fick en check på 250 000 pund. I dagens penningvärde ungefär fem miljoner pund, eller närmare 60 miljoner svenska kronor.

Pengarna landar på hans konto just som hans karriär i Londons vinbransch börjat ta fart. Han hade efter studierna jobbat sig upp från lagersysslor, in i butik och även fått göra sina första inköpsresor i Frankrike när pengarna landade på hans konto.

Spurriers lättsamma, otåliga och nyfikna förhållningssätt till livet innebar att pengarna investerades i en mängd fantastiska projekt, men som han skriver: *"I think some sort of direction would have helped, for within 25 years all the money had gone, – 'lost, stolen or strayed' – and I was in debt. Having to start again from scratch approaching 50 years of age proved beneficial, but it didn't seem so at the time."*

Det brittiska förfallet vid 1970-talets ingång, med devalveringar och skattehöjningar, driver Spurrier att flytta med sin fru Bella till Paris där han blir kvar i nästan 20 år som fastighetsägare, vinhandlare och investerare. Under decenniets inledande år etablerar han sig brett i i sitt nya hemland genom att ta över och expandera en vinbutik, Cave de la Madeleine intill finansdistriktet, bygga upp Frankrikes första privata vinutbildning i form av *L'Académie du Vin*, investera i en restaurang samt köpa in sig i ett par vingårdar.

I backspegeln visar sig flertalet av dessa projekt finansiellt katastrofala på grund av hybris, oärliga partner och bristande ekonomisk planering. Eller som han själv skrev i prospektet när han tillsammans med en god vän sökte investerare till ett nedgången slott i Bordeaux: *"in France there are three ways to lose money: horses are the quickest, women are the most fun and agriculture is the most certain"*.

Så kommer höjdpunkten, 1976. Hans Svinbutik och vinskola går lysande och han är ständigt på jakt efter nya viner som han kan introducera till sin kundkrets. Han har anställt en kollega med amerikanska rötter, Patricia Gallagher, som under resor i USA hade noterat den kvalitetshöjning som skett i amerikanskt vinmakande under 1960- och 70-talen.

Hon har en idé om att fira 200-årsjubileet av självständighetsförklaringen genom att anordna en provning av de bästa amerikanska vinerna på *L'Académie du Vin*.

Steven Spurrier, som först hade inväntat att "britter firar inte USA:s självständighet", blev efter en vinresa i Napa våren 1976 övertygad om att det var en god idé och att det var dags för européerna att ta till sig vad som hänt i den kaliforniska vinindustrin. Deras Chardonnay kunde nu mäta sig med förstklassig vit bourgogne, och deras bordeauxblandningar befann sig på samma nivå som de bästa slotten i Frankrike.

Medan planerna tog form utvecklade

>>

Spurrier idén om hur provningen skulle gå till. Det skulle för det första vara en parallell provning av amerikanska och franska viner. Bara så kunde de amerikanska vinernas kvalitet ställas mot en allmänt erkänd referenspunkt. För det andra skulle provningen vara blind så att inga fördomar fick spelrum. Provningspanelen skulle bestå av Frankrikes bästa vinkännare: producenter, skribenter och sommelierer.

De flesta tillfrågade tackade ja och till den 24 maj 1976 hade han fått ihop gräddan av franska näsor och gommar, bland annat chefsommeliererna på legendariska Pariskroger La Tour d'Argent, en av ägarna till Bourgognes mest ansedda vinhus, Domaine de la Romanée-Conti, och redaktören för *La Revue du vin de France*.

Spurrier lade ribban högt för de amerikanska vinerna. Fransk Chardonnay skulle representeras av Bâtard-Montrachet, Meursault Premier Cru och Puligny-Montrachet från toppproducenter. Cabernet och bordeaux-blends skulle representeras av slotten Haut-Brion, Mouton-Rothschild och ett par till i samma liga.

Provningspanelen hade några enkla regler: vinerna skulle serveras ett i taget, vita först, slumpmässigt lottade. Alla skulle ges ett betyg mellan 0 och 20 poäng. *L'Académie du Vin* samlade in svaren och sammanställde totalpoängen. Domarna gick med på att provningsresultatet ägdes

slogs "The Judgement of Paris" upp stort i *Time Magazine*.

För de amerikanska vinhus som hade deltagit blev det startskottet på internationell ryktbarhet. Parisprovningen har också upprepats 1986, 1996 och 2006, i huvudsak med samma utfall: de amerikanska vinerna åldras lika bra som de franska och det förblir omöjligt att peka ut ett av ursprungen som överlägset.

Taber skrev senare en bok (2006) om händelsen: *Judgment of Paris. California vs France and the Historic 1976 Paris Tasting*. Det finns även en medelmåttig spelfilm

Steven Spurrier: näsa för kultur.

FOTO: DECANter

från 2008, *Bottle Shock*, där Alan Rickman spelar Steven Spurrier.

En flaska vardera av de vinnande vinerna Château Montelena Chardonnay och Stag's Leap Wine Cellars finns idag

"När det hela är avslutat har Napaproducenten Château Montelenas Chardonnay segrat i den vita provningen före Meursault-Charmes."

av skolan, en detalj som senare skulle komma att visa sig viktig.

Varken Spurrier eller Gallagher hade funderat på att bjuda in medierna, men i sista stund kom de ändå på idén att bjuda in Pariskorren för *Time Magazine*, George Taber, som hade gått en av deras vinkurser föregående termin. Han hade en lugn dag och dök upp med förhoppningen att få underlag till en lättäm kolumn. *And the rest is history*, som det heter.

När det hela är avslutat har Napaproducenten Château Montelenas Chardonnay segrat i den vita provningen med 132 poäng, före Meursault-Charmes på 126 poäng. I den röda provningen vinner Stag's Leap med 127,5 poäng före Mouton Rothschild på 126 poäng. Odette Kahn, redaktören för *La Revue du vin de France* blir ursinnig, kräver sina protokoll åter (vilket hon inte får) och pratar efter den dagen aldrig mer med Steven Spurrier.

George Taber insåg att det hade inträffat något sensationellt på Hotel Intercontinental den där dagen och den 7 juni 1976

att besöka på Smithsonian National Museum of American History i Washington. 2016 hölls ett seminarium om provningen på museet (finns på Youtube), där Spurrier deltog och där man avhandlade betydelsen som den haft på amerikansk vinindustri. I middagstalet efteråt konstaterade Spurrier lakoniskt att *"it's very just and fitting that we should be here to celebrate how a Croat and a Pole made American history in Paris with a little help from an Englishman"*. Vinmakaren bakom det vita Montelena var Mike Grgich från Kroatien och på Stag's Leap var det den polsk-amerikanske Warren Winiarski.

Parisprovningen och den efterföljande uppmärksamheten etablerade Steven Spurriers namn i vinvärlden. Han bjöds in att hålla provningar och seminarier världen över och att skriva kolumner och med tiden även böcker om vin. Ironiskt nog är Spurrier primärt en stor kännare och samlare av franska viner, men det var amerikanska viner som tog honom till berömmelse.

Spurriers liv förefaller ta en vändning vid varje decennium; under 1960-talet upptäckte han världen och begåvades med en förmögenhet, på 1970-talet etablerade han sig i Paris, skördade framgångar och breddade sina investeringar i restauranger, vingårdar och fastigheter, medan 1980-talet innebar övermod, motgångar och fall. 1990-talet är den långa vägen tillbaka och 2000-talet, slutligen, ser honom återetablerad i England, än en gång på god ekonomisk fot.

1970-talets slut innebar också slutet för hans framgångar på den franska vinscenen. Hans kundkrets av internationella banktjänstemän, konsulter och företagsledare hade flyttat ut till La Defense, hans krog har dränerats på vin och pengar av en oärlig köksmästare och hans vingårdsprojekt läckte pengar. Till det hade han förköpt sig på vin och satt med enorma osålda lager. Advokatkostnader, räntor och fransk, socialistisk skattepolitik var på väg att tömma hans konton.

Han tar då det katastrofala beslutet, på vänners uppmaningar, att istället försöka replikera framgångssagan från de tidiga Parisåren, men i New York. Trots en allt tunnare balansräkning åker han över Atlanten för att starta *L'Académie du Vin* och en vinbutik, allt medan hans barn sätts i dyra privatskolor och han och hans fru Bella skaffar sig ett bekvämt boende vid Central Park.

De blir kvar ett knappt år innan de måste packa ihop och lämna med betydande förluster, bara för att komma tillbaka till ett Paris där den finansiella situationen i hans verksamheter blivit ohållbar. Under ett par plågsamma år avvecklar de allt i Paris och flyttar åter till London, där ett bidrag på 100 000 pund från Stevens mor utgör den livlina som håller honom undan personlig konkurs.

Spurriers uppgång till mångmiljonär och världskändis (i sin bransch) och branta nedgång till utblottad fördetting skulle kunna vara hämtad ur en Tom Wolfe-roman. Ironiskt nog möttes Spurrier och Tom Wolfe på en lunch 1981 i New York, precis när allt var på väg att vända brant nedåt.

Spurrier är flyhänt och boken är full av tacksvärda citat om vin och människorna i vinindustrin. Bokens enda svaghet är en lätt överbelastning av platser och namn (slott, viner, vinmakare, vinhandlare). I sin helhet är Spurrier mycket underhållande, men som Kejsaren konstaterar i filmen *Amadeus*, efter att ha sett uruppförandet av Mozarts *Enleveringen ur Seraljen*: *"Very good indeed, but perhaps... a bit too many notes."* Med detta sagt så gör bara kapitlet om *The Judgement of Paris* boken värd att läsa.

Ungefär samtidigt som jag begav mig till London för att avnjuta en vinprovning under ledning av Steven Spurrier och få ett rykande färskt exemplar av memoarerna ur hans hand, så landade den svenska *Château Vadå. Det okända fusket med ditt vin* av Mats-Eric Nilsson (recenserad i *Axess* nr 9/2018) på mitt bord.

Dessa två böcker kunde inte vara mer olika i sitt förhållningssätt till vin, även om författarna har ett par gemensamma fäblessor: zero dosage Champagne (det vill säga: helt torr, noll gram socker) och "non intervention wines", på svenska "naturviner". Nilsson ägnar hela sin bok åt att säga de enkla, kraftigt manipulerade viner som Systembolaget säljer mest av. Spurrier ägnar inte en rad åt bulkviner, de existerar inte i hans värld.

Nilsson har en ilsken Råd & Rön approach till allt massproducerat vin och finner frälsningen i naturviner (enbart), medan Spurrier älskar *fine wine* och vad det representerar av historia, kultur och njutning. Där Nilsson ser ny teknik i vinkällaren som något som förstör autenticiteten, ser Spurrier istället det otroliga kvalitetslyft som vinbranschen genomgått sedan 1970-talets ingång, mycket tack var ökat kunnande och nya möjligheter att skörda vid rätt mognad och att vinifiera med bättre kontroll. För Spurrier är naturviner intressanta som ett *terroir*-troget och udda inslag i vinkällaren, för Nilsson är det det enda man bör dricka för att undvika kemikalier och "manipulation".

Nilssons bok driver en nyttig kritik mot boxvinerna, "den okända druvas grav", men han missar allt det fantastiska, komplexa och ljuvliga vin som finns från 120 kronor och uppåt. Spurrier å andra sidan, med sina referenser till legendariska årgångar av de mest välrenommerade husen i Champagne, Bourgogne och Bordeaux, personifierar talesättet: "If you want to make a small fortune in the wine trade, start with a big one." ✨

Gunnar Sonesson

WINE – A WAY OF LIFE
STEVEN SPURRIER
Adelphi 2018

Nato: Övar flitigt i Östersjöområdet.

FOTO: ALAMY

Frihetens pris

SÄKERHETSPOLITIK

Länder kan kanske inte ha dåligt samvete, men politiska ledare kan och bör ha det ibland, för landets tvivelaktiga utrikespolitiska agerande. Om misstagen gjorts i längre förfluten tid kan det vara lämpligt att begrunda dem för att om möjligt ställa till rätta och ta lärdom för framtiden.

I år fyller de baltiska staterna 100 år. Många länder har anledning att gottgöra för sin Baltikumpolitik under dessa år. Flera av dem har också börjat göra det.

Ett särfall därvidlag är Ryssland, som har tillfogat de baltiska staterna stor och konkret skada. Dess ledare har näppeligen några samvetskval för detta utan fortsätter istället att underminera deras återvunna suveränitet.

Andra länder – belägna vid Östersjön eller på annat sätt engagerade därstädes – har i varierande grad visat välvilja, likgiltighet eller ovilja.

Tysklands mörka förflutna är framförallt Molotov-Ribbentropakten, som utlämnade de baltiska staterna och Finland till Stalins godtycke. Dess skugga förnims fortfarande i de baltiska staterna, på senare tid under det sinistra

samspel mellan Putin och Schröder som resulterade i Nordstream och ett västeuropeiskt energiberoende av Ryssland.

När länder som i stor utsträckning varit svenska två sekler tidigare uppstod som fria stater var Sveriges entusiasm begränsad. Vilken roll skulle vi ta på oss för att stödja deras suveränitet? Ingen alls, tyckte statsministern, liberalen Nils Edén 1919:

Särskilt för Sverige ligger en fara i att engagera sig med dessa baltiska provinser. Jag tror att de har mycket små utsikter att få oberoendet erkänt, men även om det skulle gå på den bogen tror jag icke att det kommer att ha bestånd. De komma i krig med ett återupprättat Ryssland. Vi skulle komma i krig om vi vore med i denna sak.

Och utrikesminister Östen Undén uttalade 1926 tvivel på och rentav stor likgiltighet inför de baltiska staternas framtid.

Deras öde blev 1940 som pessimistiska svenska politiker hade förespått. 1945 hävdade Östen Undén, ånyo utrikesminister, att deras förhoppningar om en framtid som suveräna stater vore rena illusionspolitiken. Istället borde

>>

de tillägna sig en annan baltisk patriotism: "att acceptera det nya Ryssland och den politiska utformning som de baltiska republikerna fått som anslutning till Sovjetunionen".

Drygt fyra decennier senare fick han fel. De baltiska staterna bröt sig, med obruten nationalkänsla, åter ur det sönderfallande ryska imperiet. Denna gång var tonfallen i Sverige delvis annorlunda. Statsminister Carl Bildt uttalade 1993 inför ryska dumans utrikesutskott att Sverige inte skulle vara likgiltigt i ett läge där de tre baltiska staternas överlevnad skulle hotas.

Men som ett eko från mellankrigstiden uttalade den socialdemokratiska regeringen 1995 att vi inte fick "ge andra stater förväntningar om ett svenskt militärt engagemang i händelse av väpnad konflikt".

Krim: protest mot annektering.

FOTO: TT

Sverige, liksom andra västländer, var inledningsvis tveksamt, för att inte säga negativt, till balternas behov av vapen för sina nyskapade försvarsmakter. Synen på de baltiska staternas situation var digital. Antingen var Ryssland inte aggressivt och då behövde de inga försvarsmakter eller så var de hotade och då hade de ingen chans att försvara sig. Till detta kom oviljan att störa den ryska demokratiska utvecklingen genom att ge revanschistiska kretsar argument. "Russia first" var till en början ledordet för den amerikanska administrationen. Den svenska varianten av detta var mer respektabel: man engagerade sig hårt diplomatiskt för att åvåga-bringa ett ryskt truppåttåg ut ur Baltikum.

Så småningom kom en försiktig upp-rustning igång. Ironiskt nog inte som en gardering mot ett ryskt hot, utan motiverad med behovet av styrkor för fredsfrämjande insatser i oroliga delar av Europa och kriget mot terrorismen. Så var det också med den andra etappen i

Nato-utvidgningen. President George W Bush gjorde slut på år av diskussioner om vilka som skulle släppas in genom den öppna dörren med en kort order "Finish the job!" Han hade annat att göra än europeiskt finsnickrande. Alla sökande släpptes in.

Sverige hade dragit sitt strå till stack-en för balternas Natointräde genom att skänka mängder av vapen från den nedrustande svenska försvarsmakten så att de kunde uppfylla kraven i alliansens MAP, Membership Action Plan.

Medlemskapet kom i ett *window of opportunity*, innan Ryssland på allvar börjat utvecklas i auktoritär riktning och rusta upp och när det dessutom var upptaget av terroristhotet. Eljest hade baltstaterna kanske fått dela två andra före detta Sov-

jetrepublikers öde. 2008 avslogs Georgiens och Ukrainas begäran att inkluderas i MAP, och länderna fick bara en nebulös garanti om ett framtida medlemskap, detta framförallt på grund av Tysklands strävan efter att inte provocera Ryssland. Det är högst sannolikt att då föddes tanken hos Putin att slå till i tid.

De baltiska medlemskapen vilade dock på en svag militär grund. Lettland och Litauen omvandlade sina diminutiva försvarsmakter från territorialförsvar till styrkor för internationella insatser (för övrigt samma politik som Sverige). Någon planläggning för försvaret av Baltikum fanns inte inom alliansen, Artikel 5, den ömsesidiga försvarsgarantin ansågs tillräcklig för avskräckning.

Krigen i Georgien och framförallt i Ukraina vände utvecklingen. Försvaret av Baltikum har nu hög prioritet. Kom omsvängningen i tid?

Denna fråga är ämnet för antologin *Strategic Challenges in the Baltic Sea Region*, under redaktion av docent Ann-Sofie

Dahl. Hon har samlat en imponerande rad av experter på säkerhetspolitik och strategi i Östersjöområdet.

Den grundläggande frågan är givetvis: Finns det något hot mot Baltikum? Det brukar förnekas av en del debattörer med två argument: Ryssland har inga expansionistiska ambitioner, baltstaterna är medlemmar av Nato, och Ryssland är inte berett att riskera världskrig för så liten vinst.

Experterna i boken tror inte på någon överhängande risk för ett stort ryskt angrepp mot Baltikum. Men Gudrun Persson, docent vid slaviska institutionen vid Stockholms universitet, pekar på långsiktigheten i Rysslands politik, på intressesfärstänkandet och på uttalanden om att korrigera historiska misstag, använt av Putin som motiv för annexionen av Krim.

Christopher Coker, professor i internationella relationer vid London School of Economics, konstaterar att den nytsaristiska regimens samhällskontrakt med medborgarna är att återställa en känsla för nationellt öde, en historisk roll. Ryssland och väst har helt oförenliga tolkningar av säkerhet.

Andres Kasekamp, tidigare professor i baltisk politik vid universitetet i Tartu, nu verksam vid universitetet i Toronto, tror heller inte på en omedelbar invasion, i synnerhet inte så länge den ryska operationen i Donbas är oavslutad, och interventionen i Syrien pågår. Men i en situation med ökad inre oro och ekonomiska problem i Ryssland skulle det vara naturligt att vända intresset från inre svårigheter till yttre fiender. En "Narva grab" skulle ställa väst och Nato i ett dilemma. Ska deras medborgare dö för Narva? Ryssland har deklarerat sin beredskap att använda kärnvapen för att "de-eskalera en konflikt".

En operation mot de baltiska staterna som inte besvaras av Nato enligt artikel 5 skulle innebära slutet för alliansen och ett stort steg framåt för den ryska synen på säkerhet, samtidigt som vad Ryssland ser som ett historiskt misstag rättades till.

Är detta en tänkbar risk? Är inte Nato-stadgans artikel 5 tvingande – ett väpnat angrepp mot en stat ska anses som ett angrepp mot alla – och därmed en effektiv avskräckning? Här finns en del tvivel. Ett hänger samman med vad som ska anses vara ett väpnat angrepp. Nato brottas för närvarande med problemet hybridkrigföring, den integrerade användning av militära och icke-militära medel som är huvudspåret i det ryska tänkandet om nutida militära konflikter. Jamie Shea, Natos förre biträdande generalsekreterare för nya konflikter, pekar på Ukrainakriget

som ett skolexempel. Skulle de små gröna männen ha passerat tröskeln för artikel 5?

Professor Mikkel Vedby Rasmussen vid Köpenhamns universitet tonar ner risken för hybridangrepp. Han liksom Kasekamp anser att grogrunden för detta inte är lika stor i Baltikum som i Ukraina och att om det är något som västmakterna har ägnat sig åt så är det *counter-insurgency*. Han varnar för att låta fokus på hybridkrigföringen överskugga försvar mot konventionellt angrepp. Och härvidlag är den ryska överlägsenheten stor och ger möjlighet att skapa ett *fait accompli*.

Dessa osäkerheter förenar sig med de politiska. Nato var från början som namnet anger en nordatlantisk allians med syftet att avskräcka Sovjetunionen från angrepp mot Västeuropa. Den har sedan tagit in stater som är utspridda i geografien, ofta fjärran från Nordatlanten. Alliansen kunde hålla ihop så länge det fanns ett tydligt hot som kunde drabba alla. Dagens ryska revanschism känns inte hotfull för alla medlemmar, och många ser andra överhängande problem: flyktingströmmar i Medelhavsregionen, krig och kriser i Mellersta Östern, et cetera. En del regimer har också en likartad ideologisk syn som den ryska extremnationalismen.

Et intressant fall vad avser allianssens spretande geografiska intressen är Norge. Håkon Lunde Saxi vid Forsvarets högskole beskriver landets ljumma, för att inte säga skeptiska inställning till Natos utvidgningar som riskerade flytta fokus från Norska havet och Nordatlanten. Men Ukrainakriget och Krimannekteringen förändrade den norska politiken radikalt. Landet är nu mycket aktivt i Östersjöområdet. Motivet är att det är viktigt att slå vakt om två för en småstat vitala ting: respekt för internationell rätt och trovärdigheten i artikel 5.

En viss osäkerhet vidlåder Tysklands ställningstagande i framtida krissituationer. Inte så att vi får se en repris av Molotov-Ribbentroppakten, men skuggan av *Ostpolitik* hänger över det tyska agerandet. Kapitlet om Tyskland, skrivet av Claudia Major och Alicia von Voss från Stiftung Wissenschaft und Politik i Berlin, har den talande titeln "Germany. The Silent Baltic State". De noterar att Tyskland visserligen har givit viktiga bidrag till baltisk säkerhet, men att detta i stor utsträckning har skett till följd av yttre omständigheter, inte proaktivt.

I sitt kapitel pekar Justyna Gotkowska från Centre for Eastern Studies i Warszawa på att tyskt motstånd hindrat stationering av Natoförband i Baltikum och Polen. Tyskland hävdar att alliansen ska stå fast vid de tre löftena till Ryssland i Nato-Russian Founding Act från 1997,

"the 3 Nos", inga större styrkor, ingen omfattande infrastruktur och inga kärnvapen i de nya östeuropeiska alliansmedlemsstaterna, detta trots att Ryssland sedan dess helt har demolerat det tidigare europeiska säkerhetssystemet och inlett en expansiv politik.

För en trovärdig avskräkning enligt artikel 5 krävs alliansförband på plats i hotade områden, vilket Tyskland förhindrar med sin provokationsrädsla. Ett kompromissbeslut blev utplaceringen av bataljonsstridsgrupper i ett rotationsystem i de baltiska staterna och Polen, från (norrifrån) Storbritannien, Kanada, Tyskland och USA.

Denna *tripwire*-strategi förutsätter snabba och substantiella förstärkningar i en uppflammande kris. Polen är drivande i dessa frågor. Men den sätter också ljuset på det faktum att Östersjöns två största strandägare inte tillhör alliansen. Betydelsen av Sverige och Finland för Baltikums säkerhet betonas i alla bokens

"Kina är en uppåtstigande makt, vars ekonomi i storlek går om den amerikanska, och med mycket stort resursdjup, medan Ryssland är en nedåtgående makt."

kapitel. Andres Kasekamp skriver: "From a Baltic point of view, the best thing that could possibly happen to alleviate their security dilemma would be Finland and Sweden joining NATO and the creation of a genuine security community in the Baltic Sea region."

Varken Ann-Sofie Dahl eller Karolliina Honkanen, rådgivare vid Finlands försvarsministerium, ser detta som sannolikt under överskådlig tid. Honkanen pekar också på att Natos dörr kanske inte står lika vidöppen i framtiden, i synnerhet inte i en eskalerande kris.

De två länderna har emellertid gått långt i förberedelser för att spela en roll för Natos försvar i Östersjöområdet. Det mest substantiella är försvaret av Gotland, vars strategiska betydelse behandlas av försvarsrådgivaren vid Sveriges ambassad i Washington, Johan Raeder.

Sverige har som surrogat för Nato-medlemskap valt bilateralt försvarssamarbeten med ett flertal Natoländer, bland andra de baltiska staterna, Polen, Tyskland, Storbritannien och USA samt – mest långtgående – med Finland. Sistnämnda avtal anges uttryckligen omfattas av planering bortom fredstid.

Skälen till den svenska allianslösheten är fram-

förallt inrikespolitiska. Men med litet god vilja kan man också tolka "Hultqvistdoktrinen" som ett sätt att kringgå en tröghet i Natos beslutsmekanism vid en kris. Frågan är om den eventuella tidsvinsten uppväger att det inte finns färdiga gemensamma operationsplaner mellan oss och de blivande allierade.

I ovanstående framställning finns en elefant i rummet: allt hänger på hållbarheten i den transatlantiska länken och USA:s engagemang. Den oförutsägbare Donald Trump har gjort sitt bästa för att föda tvivel angående detta. Å andra sidan har hans administration ökat anslaget för försvarståtgärder i Östeuropa med 1,4 miljarder dollar. Robert Lieber, professor vid Georgetown University, konstaterar i bokens inledande kapitel "Still the Indispensable Power" att det amerikanska engagemanget uppvisat toppar och dalar sedan slutet av kalla kriget. Han anser det vara för tidigt att skriva Natos dödsruna, alliansen har klarat många kriser i

det förgångna, men han varnar också för självbelåtenhet.

De baltiska staternas frigörelser under 1918 och 1991 ses säkerligen av ryska revanschister som historiska misslag. Men lyckligtvis ser Västerlandet inte längre Baltikum som oförsvarbart. Denna bok ger en utmärkt insikt i de processer som förhoppningsvis ska göra Östersjöområdet stabilt och säkert.

Framgången är dock inte given. Beskrivningarna av Ukrainakriget som den stora vändpunkten föder tvivel på statsledningars rationalitet: redan under 1990-talet skönjdes revanschistiska tendenser i Ryssland. Den ryska geopolitiska synen har gamla anor. Hur kunde det ta två decennier efter imperiets fall innan Västerlandet insåg att det kunde uppstå lägen då krafter som ville upprätta det på nytt fick makten? ✨

Bo Hugemark

**STRATEGIC CHALLENGES
IN THE BALTIC
SEA REGION
RUSSIA, DETERRENCE,
AND REASSURANCE
ANN-SOFIE DAHL (RED)
Georgetown University
Press 2018**

Hemkomsten: Hitler hälsas av sina landsmän.

FOTO: GETTY IMAGES

Hundra år av ofrihet

HISTORIA

Under 2018 firade det moderna Österrike 100-årsminnet av sin födelse. Händelsen resulterade i ett stort antal utställningar och arrangemang, ett nytt historiskt museum och en omfattande debatt om både historien och dess konsekvenser för dagens samhälle. Ett annat givet resultat var en mindre flod av historiska verk om delar av landets väg genom århundradena. Ett av de intressantare var den ledande historikern Manfred Rauchensteiners bok *Unter Beobachtung. Österreich seit 1918*.

Författaren har en omfattande produktion bakom sig – med tonvikt på habsburgmonarkin och dess militära historia. Han är en av landets mest uppmärksammade och mest citerade nu levande historiker. Rauchensteiner har tidigare även varit chef för armémuseet i Wien. För den intresserade kan det vara bra att veta att böckernas omfång inte tycks vara något problem. Hans bok om monarkins

fall och första världskriget omfattade i god tysk stil 1 500 sidor. *Unter Beobachtung* är däremot en tunn liten volym på endast 528, utöver noter och litteraturlista.

Titeln syftar på det faktum att Österrike alltsedan den moderna statens födelse, efter de föga genomtänkta frederna som följde på första världskriget, noga har granskats av sin omvärld. Till att börja med handlade det om segrarmakterna och Nationernas förbund, som satte snäva gränser för handlingsfriheten. Österrikarna var väl medvetna om detta faktum och ägnade mycket tid åt att analysera och bemöta omvärldens synpunkter och reaktioner. Lite som Sveriges överdrivna fixering vid "Sverige bilden" i utlandet, något som liksom i det österrikiska fallet knappast borde gå att på ett meningsfullt sätt analysera i de flesta av jordens länder.

Det intressantaste avsnittet i boken är det som beskriver statens födelse och de problem och det successivt tilltagande förfall som till slut skulle leda till den tyska inmarschen 1938 och statens försvinnande från den europeiska kartan. Det

tog 20 år, från ett av förvirring och svält präglat år noll till total kapitulation inför det tyska trycket.

Det är också intressant eftersom det alltför ofta görs kopplingar mellan dagens politiska kris och de förhållanden som rådde under 1930-talet. För det mesta haltar jämförelserna betänkligt, men ibland tillför de diskussionen något värdefullt. Österrike blev ett tydligt exempel på en "failed state". Dessutom blev den tyska inmarschen och avsaknaden av motåtgärder ännu en av spikarna i kistan för Nationernas förbund. Österrikes oberoende var ett av segrarmakternas grundläggande krav. Detta krav användes många gånger för att stoppa åtgärder som hade kunnat göra situationen mindre omöjlig för ledningen i Wien. När väl det så viktiga oberoendet upphörde reagerade däremot ingen.

Efter krigsslutet dominerades situationen i det som skulle bli Österrike av förvirring, svält och osäkerhet. Kejsardömet var borta och många invånare kände sig inte mer som ansvariga för nederlaget än

till exempel de nya grannarna i Tjeckoslovakien och Jugoslavien. Tyskarna i Österrike ville egentligen bli en del av Tyskland, men det hade förbjudits i fredsavtalet i Saint-Germain. När det inte var möjligt väntade man sig åtminstone att de tyskdominerade delarna av Böhmen och Mähren självklart skulle bli en del av den nya staten. Inte heller det visade sig vara möjligt. Segrarmakterna och deras nya allierade bestämde i princip ensidigt var gränserna skulle gå. Det enda större undantaget var Burgenland, där Österrike faktiskt fick en mer gynnsam lösning än det från början var tänkt.

Konflikterna om gränserna mellan det nya landet och dess grannar bidrog till ett av det nya Österrikes största problem. För att kunna hålla grannländernas mer eller mindre reguljära styrkor tillbaka var det inte möjligt att bara använda resterna av den kollapsade kejsarliga armén. Dessutom utnyttjades därför de många miliser och frikårer som växt fram ur efterkrigstidens kaos. De var baserade på regionala identiteter och politisk övertygelse. Insatserna vid gränserna stärkte dessa styrkors auktoritet och gjorde det svårt att på allvar ifrågasätta deras existens. Statens våldsmonopol återupprättades aldrig efter krigsslutet.

Frikårer och partmiliserna blev ett stående inslag i interna konflikter, vilket kulminerade i det kortare inbördeskrig som utkämpades mellan i huvudsak det socialdemokratiskt dominerade Wien

”Det var klokast att visa stöd för regimen oavsett vad man själv egentligen tyckte om nazismen eller banden till Tyskland.”

och den austrofascistiska regimen under 1934. Våld var ett naturligt inslag i landets politiska liv. Mer än 330 attentat utfördes under den första republiken (1918–1938). Förbundskanslern Dollfuss mördades. Dokumentet där den siste Habsburgskejsaren Karl avsäger sig tronen brann upp tillsammans med justitieministeriet i samband med kravaller redan 1927.

Våldet var nära kopplat till den polariserade politiska situationen. 1918 ville de flesta ansluta landet till Tyskland – målsättningen fanns med redan i den första konstitutionen. Samtidigt ville många ha tillbaka det förkrigstida samhället och åter andra skapa en socialistisk republik. Vårt att komma ihåg är att informationen om den reellt existerande socialismens konsekvenser vid den här tiden var begränsad. Det som senare hände i framförallt det kommunistiska Ungern ändrade med tiden stämningsslaget.

Inbördeskrig: våldet blev vardag.

FOTO: ALAMY

Ofta var det svårt att få de stora partierna att samarbeta eller att ens föra meningsfulla samtal. Formerna för politiken var lika otydliga som den nya statens gränser. Socialdemokraterna var splittrade mellan Otto Bauers mer radikala falang och Karl Renners mer kompromissvilliga del av rörelsen. Partimiliserna stod ofta bakom dem som krävde hårda tag mot de katolskt konservativa motståndarna. Lösningen blev koalitioner ledda av det kristsociala partiet, där den mindre tysknationella gruppen fick stort

struerad. Tysklands övertagande innebar att den – tillsammans med de flesta referenser till det moderna Österrike – snabbt sopades bort.

De ekonomiska problemen, förvärrade av protektionism och de politiska blockeringarna av ett närmare samarbete med de gamla landsmännen i Österrike-Ungern, undergrävde de österrikiska regeringarnas handlingsfrihet och befolkningens stöd. Storbritannien var mer öppet för att tolerera ett ökat samarbete inom Donauregionen men Frankrike var motståndare, liksom av rent maktpolitiska skäl även Italien och Tyskland. Paris slog vakt om sin allians med Prag och Bukarest: för Rom var det kontakterna med Ungern som var avgörande. De tidvis återkommande tankarna på att blockera nazisternas ökade inflytande genom en Habsburgsk restauration hindrades också av både Tyskland och de tidigare segrarmakterna. Ingen var beredd att offra något för att rädda Österrike.

inflytande och senare kunde medverka till att ge Tyskland, delvis genom de lokala nazisterna, allt större inflytande.

Politiken drevs successivt alltmer åt höger och närmare Tyskland. Ett dysfunktionellt politiskt system kom att präglas av frikårnas inflytande, fullmaktslagar och kanslervälde. Parlamentets makt minskade och yttrandefriheten inskränktes. Till slut infördes under förbundskanslern Engelbert Dollfuss en mycket speciell form av ständsstat. Partierna ersattes av representanter för olika samhällsgrupper som med hjälp av experter, med förbundskanslern som den dominerande kraften, skulle skapa harmoni och samverkan. Demokratin var avvecklad. Systemet påminde om det Mussolini införde i det fascistiska Italien, vilket underlättade det redan omfattande samarbetet mellan länderna. Ständsstaten blev aldrig färdigkon-

Rauchensteiner noterar att man ibland överdriver hur svagt stödet för den egna nationen faktiskt var i Österrike. Det var inte bara judarna och allt fler av vänsterväljarna som med tiden kom att se Berlin som ett hot. Det klassiska exemplet på det moderna Österrikes slutgiltiga moraliska och medborgerliga kollaps är massornas jubel på Heldenplatz i Wien när Hitler i mars 1938 talar till sina gamla landsmän. Författaren konstaterar att det faktiskt var fler människor på samma plats när den gamla österrikiska regimen för sista gången hyllade sitt land och den mördade förbundskanslern Dollfuss minne. Dessutom var pressen på människor att infinna sig på torget eller längs gatorna större när de tyska nazisterna till slut

>>

tagit över kontrollen över staden. Alla förhoppningar om en annan utgång var borta. Det var klokast att visa stöd för regimen oavsett vad man själv egentligen tyckte om nazismen eller banden till Tyskland.

Några av de slutsatser dagens makt-havare skulle kunna ta med sig från Österrikes väg mot statskollaps är vikten av att slå vakt om statens våldsmopol, det gäller både på gatorna i Paris och i östra Ukraina. Vikten av kompromisser och vilja att samtala i politiken även i komplicerade lägen är en annan, liksom de problem som tullmurar och blockeringar mot att tänka om i nya situationer skapar. Versailles var en katastrof, men kloka insatser under främst 1920-talet hade kunnat göra läget mindre besvärligt. EU:s alltmer påtagliga splittring mellan öst och väst måste kunna hanteras mer konstruktivt än genom ömsesidiga och regelbundet återkommande fördömanden.

Unter Beobachtung ger en grundlig och intelligent analyserande bild av det moderna Österrikes historia. Rauchensteiner har ofta kloka synpunkter på sakernas tillstånd och bidrar med jämna mellanrum med kuriosa och detaljer som ger ett ytterligare djup åt framställningen. Framförallt ger boken en skrämmande bild av hur ett nyskapat land sakta men säkert gick mot sin undergång, utan att någon av de stater som faktiskt kunnat agera gör något meningsfullt för att förhindra katastrofen. Den avgående brittiske ambassadörens sista rapport från Wien 1938 är ingen uppmuntrande läsning. Författaren citerar ett långt avsnitt ur texten.

I december meddelade Wientidningen *Der Standard* att endast 3 procent av österrikarna hellre hade sett att deras land varit en del av Tyskland.

Mot bakgrund av Österrikes avskräckande första decennier på Europas karta är det klart godkända siffror. Det har blivit bättre. ✨

Mats Fält

**UNTER BEOBACHTUNG
ÖSTERREICH SEIT 1918**
MANFRED
RAUCHENSTEINER
Böhlau Verlag 2017

Spacelab: kostar mer än det smakar.

FOTO: ALAMY

Riktig vetenskap

FYSIK

Steven Weinberg, Nobelpristagare i fysik 1979, är inte bara en av de ledande teoretiska fysikerna under andra halvan av 1900-talet. Han är också en osedvanligt produktiv och uppskattad populärvetenskaplig författare och medverkar flitigt i olika medier. Bland annat skriver han ofta i *The New York Review of Books*. Han har också gjort sig känd som en ivrig förespråkare för vetenskapens roll i samhället och överhuvudtaget som samhällsdebattör, klart till vänster på den politiska skalan.

På listan över böcker han gett ut finns, förutom ett antal mera specialiserade och mycket uppskattade läroböcker och översiktsarbeten i teoretisk fysik och kosmologi, ett antal verk som vänder sig till en större läsekrets. Som den humanist han också är anlägger han i sina mer populära verk ofta ett filosofiskt och historiskt betraktelsesätt. Han drar sig heller inte för att citera strofer ur den globala diktskatten.

Weinbergs förstlingsverk i den populärvetenskapliga genren, *The First Three Minutes. A Modern View of the Origin of the Universe* från 1977, var sålunda en av de första böckerna för en bredare publik om den då framväxande nya kosmologin. Den är en klassiker i branschen och har följts av flera.

Weinberg har tagit för vana att samla sina mer populärt hållna tidskrifts-

artiklar, föredrag med mera i bokform. Den som nu föreligger är hans tredje i det gebitet, därav titeln. Liksom de två tidigare samlingsvolymerna rymmer denna en blandning av många olika ämnen, från vetenskap och vetenskapshistoria – särskilt naturligtvis då inspirerade av hans professionella ämnesområden fysik och kosmologi – över mera politisk präglade alster till några personligt färgade essäer. De flesta artiklarna är rätt korta, från någon sida till högst ett tiotal. De kan utan vidare avnjutas var och en för sig och i den ordning läsaren själv vill. Någon mera tydlig innehållsmässig tråd som binder ihop dem finns inte.

När fan blir gammal blir han religiös, heter det. Så inte Weinberg. Han beskriver sig själv som "hängivet sekulär". Någon artikel som direkt tar upp hans inställning till religionen finns dock inte med i denna volym. Däremot kan man i överförd bemärkelse tillämpa samma sentens på Weinbergs stora intresse för vetenskapshistoria, något som han har blivit mer och mer engagerad i över tiden. Till exempel gav han 2015 ut en heltäckande bok om (natur)vetenskapens historia, *To Explain the World* (som jag anmälde här i *Axess* 4/2015). Den kom att väcka en hel del debatt och kritik, inte minst från många "riktiga" vetenskapshistoriker.

Framförallt gällde detta Weinbergs sätt att beskriva hur naturvetenskapen utvecklats: att den hela tiden har gjort – och gör – framsteg. I den boken tillåter

han sig till och med att bedöma gångna tiders naturfilosofer, som Aristoteles och Descartes, utifrån den kunskap vi *idag* har inom naturvetenskapen. Det, menar historiker av facket, är helt tokigt: vad som skedde i antikens Aten eller i 1600-talets Västeuropa, måste enligt de flesta professionella historiker bedömas utifrån den kunskap man *då* hade och överhuvudtaget utifrån de omständigheter som *då* rådde. Att, som Weinberg gör, beteckna Aristoteles som "slarvig och enfaldig", och Descartes som "helt virrig", faller inte i så god jord bland renläriga historiker. De har till och med en term för sådan historieskrivning: det kallas för "whiggish" när behandlingen alltför mycket präglas av vad som har skett senare och när utvecklingen beskrivs som att ha gått framåt, mot allt djupare och allt mera generell kunskap. Varje tid, så ser man det, måste beskrivas och bedömas utifrån sina egna förutsättningar utan att betraktaren sneglar på vad som hänt efteråt.

I en av artiklarna i boken bemöter Weinberg denna kritik. Han håller helt med om att till exempel samhällsutvecklingen måste beskrivas med hänsyn till hur situationen är vid den epok som skall skildras. Samma sak gäller för kulturyttringar som litteratur och konst. Men, framhåller han, det är annorlunda för (natur-)vetenskapen. Realist beträffande naturen som han är, hävdar Weinberg med enfaset att naturvetenskapen beskriver en objektiv natur och att denna natur i grunden är densamma över tiden. Med andra ord: Det finns en måttstock, naturen själv, som avgör hur väl naturfilosofer genom tiderna lyckats beskriva den. Det är med den måttstocken man måste bedöma hur väl Aristoteles, Descartes och de andra stora tänkarna har lyckats. De har naturligtvis inte kunna förlita sig på de olika alltmått förfärdade instrument som dagens naturvetare har att tillgå, men de måste åtminstone se till att de föreställningar de för fram inte direkt strider mot de iakttagelser man kunde förlita sig på under deras tid.

Om man trots allt skall försöka skönja något gemensamt för de olika artiklarna i boken, så är det Weinbergs stora tilltro till grundvetenskaperna, inte minste fysik i olika former (dit han också räknar alla grenar av astronomin). Inte minst var han en hängiven förespråkare för den jätteaccelerator för elementarpartikelfysik, SSC, som i början av 1990-talet var på väg att byggas i Weinbergs hemstat, Texas. SSC skulle ha blivit mer än tre gånger större och kraftfullare än den europeiska motsvarigheten LHC, som nu är i fullt bruk vid CERN utanför Genève. Han kämpade intensivt för att få den amerikanska kongressen – och den amerikanska

René Descartes: helt virrig?

FOTO: ALAMY

allmänheten – att förstå att den forskning som planerades för SSC var av sådan dignitet att den motiverade de rätt avsevärda ekonomiska satsningarna. Det var ett stort misstag, anser han, att avbryta byggandet av SSC, vilket skedde 1993 bland annat till följd av budgetproblem.

Bemannade rymdfärder har Weinberg däremot inte mycket till övers för. Nasas enormt kostnadskrävande program för sådana företag, de må vara aldrig så visionära, ser han mer som politiskt motiverade än som vetenskapligt underbyggda. Dessa projekt, menar han, är till förfång för "riktig" vetenskap, som blir utkonkurrerad av de mera politiskt favoriserade satsningarna när de begränsade resurserna tryter. Lite retoriskt frågar han: Hur mycket vetenskap värd namnet har kommit ut från den internationella rymdstationen, ISS? Som kontrast till vad ISS har levererat lyfter han fram resultaten från de obemannade astronomiska satelliterna. Resultat från dem har i verklig mening revolutionerat astronomin och kosmologin och därmed hela vår uppfattning om världssalltets utveckling och struktur, och detta till en bråkdel av vad ISS har kostat och kostar (även om också dessa obemannade rymdfarkoster är rätt dyra).

Merparten av essäerna i boken rör, naturligt nog, fysik. Weinberg är en mästare på att beskriva modern fysik så att även en bredare publik har behållning av framställningen. Han gör detta oftast helt utan hjälp av matematik. I en av essäerna i boken kommenterar han hur han ser på sitt värv som popularisator och vad som driver honom att ägna sig åt populärvetenskap. Han betonar en teknik som han drivit med stor framgång: i huvudtexten i en populär artikel/bok försöker han vara så enkel och elementär

som det överhuvudtaget är möjligt medan han kan tillåta sig att i en serie appendix lägga ut texten för den lite mera insatta läsaren med hjälp av matematiska formler eller geometriska resonemang.

Föreliggande boks format tillåter dock inte denna teknik, så fysik- och matematikaficionados får söka sig till Weinbergs andra böcker för sådana fördjupningar. Det blir ändå några högtidsstunder att kunna följa Weinbergs beskrivning i elementära termer av vad "standardmodellen för elementarpartiklarna" är för något och hur den vuxit fram. Detta är Weinberg på hemmaplan; han är själv en av förgrundsfigurerna när det gäller just utvecklingen av den moderna uppfattningen av mikrokosmos.

Inte minst intressant är hans betoning av den roll som "symmetrier" har spelat i formulering av teorierna för atomernas mindre delar. En "symmetri" under en viss förändring innebär att förändringen inte gör någon skillnad för det föremål eller det system som man betraktar: en helt jämn kula ser likadan ut från alla håll. Vad Weinberg särskilt betonar är att det viktiga i fysiken inte är symmetrier hos *föremål* utan symmetrier hos *naturlagarna*: även aldrig så oregelbundna föremål uppfyller Newtons tyngdkraftlag, som i sin grundformulering bland annat innebär att tyngdkraften från en punktformig massklump är densamma i alla riktningar. Från detta förhållande – denna "symmetri" – kan man till exempel utan mera ingående beräkningar dra slutsatsen att en planet rör sig runt solen så att planeten alltid ligger i ett och samma plan. (Ja, några ytterligare, förenklande antaganden måste till; verkligheten är sällan så lätthanterad som teorin...). De "symmetrier" som gäller i elementarpartikelfysiken är avsevärt mycket mera komplicerade, men grundidén är densamma: från en viss "symmetri" följer ett antal intressanta samband, dessutom faktiskt ofta utan särskilt mycket detaljerade beräkningar.

Läs Weinbergs utläggningar i hans bok och du blir åtskilligt klokare också kring dessa förhållanden! ✨

Bengt E Y Svensson

THIRD THOUGHTS
STEVEN WEINBERG
The Belknap Press of Harvard
University Press 2018

My Lai: massaker med konsekvenser.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Yrke: Reporter

MEMOAR

På en studieresa för snart... ja, herregud det är 45 år sedan... mötte jag Seymour M Hersh, redan då en berömd skribent. Det var under en tid då undersökande journalistik diskuterades som mest. När jag frågade honom om han gillade att få den etiketten på sig blev svaret: "Nej, naturligtvis inte. Det är väl ingen som gillar. Det är som ett skämt. När jag hade skrivit en bok om kemisk krigföring var det ingen som kallade mig *investigating reporter*. De kallade mig *reporter*."

Nu är det 2019 och dags för memoarerna, *Reporter*. Han låtsas inte längre om det epitiet som en gång häftade vid hans namn. Utan vidare kommentarer uppträder han numera som en van föreläsare. På omslagets flik kallas han "den störste undersökande journalisten i sin generation" och John le Carré tvekar inte inför beskrivningen "en underbar bok, ett i sanning storartat liv".

Men det är ingen riktig memoarbok som han har skrivit; snarare en yrkesbiografi. Han berättar kort och närmast

pliktskyldigt om sin uppväxt i de judiska kvarteren i Chicago. Pappa drev en kemtvätt, mamma var hemmafru. Utan större entusiasm hankade han sig fram till en universitetsexamen och slumpen drev honom in på ett jobb som praktikant på en nyhetsbyrå. På ett par av bokens bildark skymtar hans fru förbi, liksom de fyra barnen. Han bekänner att han har gråtit i telefon när han efter något uppdrag berättat för frun om en extremt riskig episod som hade med Vietnamkriget att göra. Men det är ögonblick av sällsynt öppenhet. Han ville, enligt en amerikansk tradition, "hålla sina känslor utanför storyn", till och med utanför familjen. Känslorna skulle anas som undertext. Han kom aldrig att kalla sig opartisk eller neutral. "Antiwar" var en överordnad värdering. Att han så sent som vintern 1968 ställde upp till förmån för en demokrat och fredskandidat, mot Nixon, får väl ses som en markering av vad som kändes viktigast, den gången.

Efter några månader – och en del konflikter – återgick Hersh till att jobba som frilans. Plötsligt en dag, den 22 oktober 1969 närmare bestämt, ringde en tipsare som hade något viktigt att berätta. I störs-

ta hemlighet förberedde militären en process i en krigsdomstol mot en soldat som påstods ha dödat 75 civila vietnameser på ett, även för krigsförhållanden, ovanligt brutalt sätt. Incidenten blev i bokform kallad *My Lai 4. A Report on the Massacre and its Aftermath*. I memoarerna utgör de kapitel som skildrar massakern en sorts detektivhistoria, där Hersh genom en kombination av fräckhet och outtröttligt arbete lyckas skingra militärens dimridåer. Texterna refuserades ursprungligen av *Life*, *Look* och *New York Review of Books*, men blev publicerade och vidareförsålda genom en mindre tidning, *Dispatch News Service*. Pulitzerpriset 1970 tilldelades sedan Seymour Hersh, en frilans.

Det hade inte börjat bra. Hersh hade inte tillräckligt med pengar på sitt American Express-konto för att kunna betala nödvändiga flygresor. En filantrop med "antiwar"-inriktning ställde upp med 1 000 dollar som en grundplåt. Ett gammalt id-kort hjälpte honom att ta sig in i Pentagon och fråga en överste som nyss hade återvänt från Vietnam om denne visste något om en officer som hade begått massmord på civila. "Försöker du

berätta för mig att någon som dödar små barn och påstår att han dödar Vietcong, FNL:are, vet vad han håller på med? Den här Calley är en galning. Det finns ingen story i detta.”

Nu hade han fått ett namn: *Calley*. I deras samtal nämnde han dock inte för översten att hans infallsvinkel var en helt annan.

Den första flygresan gick till Salt Lake City. Där hade Calley fått en juridisk representant. Hersh intalade sig själv, nästan som en besvärjelse: ”Jag visste att jag skulle stoppa kriget och vinna utmärkelser.” Anklagelsepunkterna, som den juridiska representanten hämtade från sitt arkiv, handlade om mord på 109 vietnameser. Listan låg framför honom, upp- och nedvänd, medan Hersh låtsades föra egna anteckningar, i själva verket sysselsatt med att memorera namnen.

Calley fanns i Fort Brenning, Georgia. Det var ett 737 kvadratkilometer stort

hette Smitty, en jämnårig kamrat som hade hand om det hemligaste materialet, 201 sekretessbelagda mappar. Smitty förstod vad som låg i luften. ”Jag tvingas *stjäla* för att få tag i dom.” Han försvann och kom efter en stund tillbaka med en personmapp för löjtnanten William L. Calley jr. Dokumentet var identiskt med det han råkat få se hos den juridiske representanten.

”Man följde helt enkelt i stort sett Vita husets version, men den var, enligt Hersh, full av lögner och missuppfattningar.”

Han fick en adress, och ännu en, som gick till ett civilt högkvarter. En person som kallades Rusty dök upp; det var Calley. *I was there to get his side of the story.*

Några år tidigare hade Hersh lärt känna I F Stone, utgivare av en fjortondagars-tidning med nyheter från Vietnam. Hersh var egentligen en ensamjagande varg, men ibland kunde det hända att han bytte informationer med den välinformerade Stone, eller till och med: gav bort material. En tid, under en period då Hersh arbetade på Associated Press, hade han tillgång till nyhetsbyråns kompletta texter inklusive stenogram från presskonferenserna i Saigon. Han arrangerade så att han, förutom en teletekniker, blev ensam på jobbet under ett åttatimmarspass. Stone släpptes in och fick några stortartade timmar. Kamratskapet betydde – det var väl det han ville visa – mer än AP:s regelverk.

Hersh hade genom åren stått för några viktiga avslöjanden om CIA, Watergate och den amerikanska oljeindustrin – han var välbeställd men inte rik. Bland hans vänner sades det att han endera dagen skulle åka till Hollywood för att ”tjäna lite pengar” och försöka bli klar med ett filmmanuskript som hette *Spies*. Det var inget konstigt med att han, 51 år gammal, ville ta en paus från reportageverksamheten.

I Hollywood vimlade det av projektidéer och själv bidrog han med ytterligare några. Under samarbetet med regissören Oliver Stone fick Hersh en argstint replik kastad i ansiktet: ”Jag har alltid vetat att du är CIA-agent!” Repliken gjorde förstås allt fortsatt samarbete omöjligt.

Som reporter fortsatte Hersh att stå sina redaktionschefer nära; först på *The New York Times*, sedan *The New Yorker*. Men till slut kände han sig insnärjd i ett stort och alltmer svåröverskådligt nätverk. När han skrev hade

han svårt att ens antyda sina källor. När Osama bin Ladin döddes natten till den 2 maj 2011 i Abbottabad var Hersh övertygad om att operationen byggde på samarbete mellan de pakistanska och amerikanska underrättelsetjänsterna. Redaktören för *The New Yorker* ansåg dock inte att Hersh kunde prestera nog med ”tillförlitliga data för att det skulle räcka till en story”. Han beställde en ny text, skri-

ven av ett team med reportern Nicholas Schmidle i spetsen.

När artikeln publicerades, 15 veckor senare, blev den välvilligt mottagen. Att den amerikanska elitstyrkan The Navy Seals hade agerat på egen hand slogs fast som ett faktum, samtidigt som allt som hade att göra med den pakistanska underrättelsetjänsten försvann ur texten. Man följde helt enkelt i stort sett Vita husets version, men den var, enligt Hersh, full av lögner och missuppfattningar. Sitt fleråriga medarbetarskap i *The New Yorker* bröt han – arg och framför allt sårad. Han publicerade en lång text i *London Review of Books* (nr 10/2015, drygt 80 000 tecken), men fortfarande med en pensionerad, högt uppsatt underrättelseman som huvudsakligt källstöd.

Han som i trängda lägen kunnat be om sina chefers förtroende (”You’re just going to have to trust me”), och fått det, fick rykte om sig att vara en person som var extremt svår att samarbeta med.

Han förberedde en bok om vicepresidenten Dick Cheney – där han redan hade hunnit göra hundratals intervjuer med offentliga och ickeoffentliga personer men *utan att citera någon enda*. Han insåg den stora risken med att använda anonyma källor där många fortfarande var ganska färska. Han bestämde sig för en tids paus. Det fanns annat att göra; kanske skulle han, som han skriver, kunna få uppleva *några magiska ögonblick längs vägen*.

Föreningen Seymour Hershs beundrare hoppas på det. ✨

Hans Hederberg

REPORTER
A MEMOIR
SEYMOUR M. HERSH
Allen Lane 2018

bin Ladins död: höljd i dunkel.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

militärläger, med träningsanläggningar, fängelse, bostäder, högkvarter och till och med flygfält. Där någonstans. Hersh ställde sin hyrbil på en parkeringsplats reserverad för högre officerare och meddelade den vakthavande sergeanten med tordönstämna: ”Jag letar efter Bill Calley! Han ska infinna sig här genast!” Men ingen Calley.

En annan som fick frågor om Calley hotade med att tillkalla översten. Hersh sprang sin väg.

På postkontoret stötte han ihop med en ung man som var sysselsatt med brevsortering. ”Calley? Du menar han som dödade alla dom där människorna?” Ynglingen hade aldrig träffat honom, bara skickat post vidare. Han var dock villig att förmedla kontakt med en person som

Pragvåren: slutade i tragik.

FOTO: ALAMY

Kallt krig, het fred

HISTORIA

Att åka berg och dal-bana ger ett ordentligt adrenalinpåslag, från växande pirr i magen när vagnarna börjar röra sig upp mot höjden över till det råa primalskriket och dödsångesten när färdan går i djupa dyk. Det kränger och svänger, loopar varvas med raksträckor där kroppen hinner återhämta sig från den fysiska och psykiska ansträngningen. Ian Kershaw kunde inte ha valt en mer passande titel till sin översikt över Europas historia 1950–2017. Till skillnad från hans förra bok *To Hell and Back* (2015), som behandlar tiden 1914–1949, har inte denna någon rätlinjig och rak berättelse med två världskrig och ett katastrofalt slut. ”This is rather a story of twists and turns, of ups and downs, of volatile shifts, of a great and accelerating speed of transformations. Europe since 1950 has been a roller-coaster ride, complete with thrills and scares.”

I boken skildrar Ian Kershaw ett Europa i förändring från kalla kriget till kommunismens kollaps i slutet av 1980-talet och globalisering, framväxten av en internationell terrorism och massmigrationen under 2000-talets två inledande decennier. Som titeln antyder var det en process med hastiga och oförväntade vändningar samt upp- och nedgångar.

Kershaw inleder sin magistrala framställning över efterkrigstidens Europa i hastig förändring med 1950-talet och

inte, vilket annars är brukligt, med återuppbyggnaden av Tyskland efter kriget. Det är uppenbart att kalla kriget mer står i fokus i denna fristående andra del än tyskarnas långsamma och smärtfyllda väg tillbaka till en vardag. Det är dock ett val som borde ha diskuterats mer av Kershaw än vad han gör, för det är inte självklart att börja med kalla kriget. Läsare som är intresserade av att få veta vad som skedde direkt efter det senaste världskriget får alltså läsa slutet av den första delen. En start i krigets slutskede och direkta återhämtning hade gett en annan ingång i det som sedan skildras. Att kalla kriget hade sin orsak i freden 1945 vet i och för sig de flesta, men en god historiebok ska också leva länge. Detta är dock blott en smärre skönhetsfläck – Ian Kershaws *Roller-Coaster* kommer att stå sig länge och att döma av de utländska recensionerna räknas den redan nu som en klassiker.

Hur ser då färdan ut? Resan startar med Koreakriget (1950–1953). Då begynner kapplöpningen om makten i världen mellan ett redan starkt Amerika och ett Sovjetunionen i växande. Bakgrunden till kriget var att Nordkorea attackerade Sydkorea med Stalins tysta godkännande, varpå USA svarade med en egenhändigt ledd attack under FN-flagg. I den politiska maktkampen kom atomvapnen att spela en viktig roll som avskräckande hot. Med Koreakriget följde därför kalla kriget, och resultatet av konflikten mellan USA och Sovjet blev ett Europa som var uppdelat i

två halvor. Båda supermakterna var upptagna av säkerhetspolitik. Atombomber fanns på båda sidor och hotbilden var som allra värst mellan åren 1950–1962.

Nato bildades 1949. Samma år bildades Västtyskland, som sex år senare gick med i Nato. Sovjetunionen svarade med att skapa Warszawapakten – och en militär kapplöpning inleddes mellan supermakterna och de båda blocken. Berlinmuren stod klar i augusti 1961. Med resandet av Berlinmuren upphörde staden Berlin, det tudelade landet Tyskland och kontinenten Europa att vara epicentrum för stormakternas maktkamp. Motsättningar sprids till resten av världen. Allra värst blev det med Kubakrisen 1962, då var ett nytt världskrig mycket nära.

Kalla kriget gav emellertid upphov till en motreaktion hos befolkningarna i berörda länder. I väst växte antikärnvapenrörelsen fram. Sitt stöd fick den främst från den välutbildade medelklassen och från vänstern. Kershaw påpekar att folk levde inte enbart i en konstant och hysterisk skräck för den stora Bomben. Nöjeslivet blomstrade och populärkulturen sprängde existerande ramar genom att producera rockmusiken, existentialismen och tv-mediet med flera nya konstnärliga och litterära inriktningar och masskulturella uttrycksformer. Ekonomin var god, på båda sidor om muren. Han jämför förtjänstfullt utvecklingen i väst med den i öst och konstaterar ett välstånd i öst också, om än inte på samma nivå som i väst.

En annan trend i utvecklingen efter andra världskriget utvecklades på det globalhistoriska planet: två decennier efter kriget gav England och Frankrike upp sina koloniala innehav. Det utgjorde en viktig impuls till att väcka det politiska medvetandet hos de forna kolonierna, och en mäktigt befrielseerörelse såg dagens ljus.

Ytterligare en utvecklingslinje under denna period var den demokratier-nas konsolidering som följde med kalla kriget och de forna koloniernas avveckling. Perioden 1950–1973 utgjorde en gyllene ålder som såg en ekonomisk uppgång i inte enbart Västeuropa utan också globalt. Kännetecknande för denna blomstring var framväxten av välfärdsstaten och konsumtionssamhället. Städerna expanderade och arbetsmarknaden var gynnsam: jobben ökade i antal, lönerna steg och arbetstimmarna sjönk. Fler kvinnor trädde in på arbetsmarknaden. Hemmen utrustades med bland annat telefon, tvättmaskiner, frysar, television samt bilar. Människor fick pengar över i plånboken och reste utomlands på semester; turism blev *big business*.

Han uppmärksammar i det sammanhanget de skandinaviska ländernas framgångsväg med socialdemokratiska regeringar och en välfärdsstat finansierad av höga skatter. Här (eller längre fram i

Elvis: omdefinierade sexualiteten.

FOTO: ALAMY

världen. Efterspelet av den iranska revolutionen 1979, då Irans monark, shahen, avsattes i en landsomfattande revolution och ersattes av en islamistisk regim styrd av ayatolla Ruhollah Khomeini, pågår på sätt och vis än med upprepade konfrontationer mellan USA och Iran.

”Kershaw vill visa hur de strukturella förändringarna på en politisk och kulturell nivå griper in i varandra, ungefär som vagnarna i ett långt tåg.”

boken) saknar jag dock en mer utförlig diskussion om den successiva nedmonteringen av de skandinaviska ländernas välfärdsstater som har ägt rum under slutet av 1900-talet och i början av 2000-talet, och som har debatterats mycket, också internationellt.

Kershaw urskiljer flera betydande vändpunkter i utvecklingen – fixpunkter på den historiska färdbanan då vagnen kränger till rejält eller rent av störttycker. En sådan omvälvande händelse var 1968 års revolutioner. I väst kännetecknades 1968 års händelser av studentprotester, likaså i de skandinaviska länderna, men i öst utspelades istället Pragvåren, som slutade i tragik med Warszawapaktens brutala invasion. I väst handlade 1968 om en generationsrevolt, i öst däremot om politisk frigörelse. Men som Kershaw emellertid påpekar: oppositionen mot USA:s militära engagemang i Vietnam var däremot en rörelse som var bredare än 1968 års universitetsrevolter.

Andra vändpunkter var oljekriserna 1973 och 1979, som resulterade i panik i

Ännu en vändpunkt kom med murens fall 1989, som blev slutet på kalla kriget. Nyckelfigurer i det skeende som utgjorde denna historiska vändpunkt var Michail Gorbatsjov och Helmut Kohl. Som Kershaw klokt påpekar: ”At crucial junctures such individuals *personally* played a decisive part in Europe’s transformation.” Allt har inte således handlat om strukturer, utan Kershaw ger också utrymme åt enskilda aktörer, individer, som i kraft av sin personlighet påverkade utvecklingen åt ett visst håll. Terrorattacken 2001 utgör en historisk händelse som påverkade på en global nivå, vilket även gäller kriget i Syrien som också får avsluta boken.

Kershaws historiska översikt imponerar. Att han kan perioden utan och innan står utom allt tvivel. Han skildrar inte bara de hastiga politiska, ekonomiska och sociala förändringar som Europa gick igenom, utan också de kulturella förändringar som skedde (i urval). Ett av bokens bästa

kapitel heter ”Culture after the Catastrophe”, där han med säker hand guidar läsaren genom arkitekturens, konstens, litteraturens och musikens förändringar under perioden. Elvis och rockmusiken, för att inte tala om Beatles, förändrade hur människor såg på och värderade bland annat sexualitet. Det gjorde också gayrörelsens framväxt. Dylika kulturella förändringar brukar som regel få litet utrymme i historiska översikter av det här slaget, men Kershaw vill visa hur de strukturella förändringarna på en politisk och kulturell nivå griper in i varandra, ungefär som vagnarna i ett långt tåg. Svänger den ena, gör den andra det också.

Et annat intressant spår som författaren vanligtvis inte tar med i översikter är historiebruk. I ett mycket givande avsnitt tar Kershaw upp hur kalla kriget inte enbart utkämpades mellan två supermakter i storpolitiken och på de båda sidorna om muren, utan också i boklådor och på offentliga torg, ”on the battlefield of historical myth, memory and interpretation”.

Det finns således mycket positivt att säga om Kershaws bok. Min kritik siktar in sig på ett övergripande plan, i synen på helheten och hur den återges. Till skillnad från nöjesattraktionen är inte historiens berg och dal-bana förutbestämd i sin bana – någon räls utlagd av Gud eller annan högre makt existerar inte. Det är Kershaw medveten om, men som läsare får jag ändå känslan av determinism i förloppet; att det exempelvis var förutbestämt att Pragvåren 1968 skulle sluta i blodbad. Men varför ägde den alls rum om inte människorna verkligen trodde att det politiska tövädret hade kommit för att stanna? I efterhand kan det tyckas givet att Warszawapakten och Sovjetunionen skulle gå in och markera hårt, men det var inte det när det begav sig. Det hade varit bättre, tycker jag, att konsekvent utgå från dåtidens upplevelser, att så att säga färdas i vagnens riktning och ta del av människornas upplevelser.

Framtiden är oviss, ett oskrivet kapitel, men om tiden och tillfälligheterna tillåter det ges uppdraget åt Ian Kershaw att få blicka tillbaka och skriva en bok om tiden vi nu benämner samtida men som imorgon är historia. På historiker gör det bättre. ✨

Bo Eriksson

ROLLER-COASTER
EUROPE, 1950–2017
IAN KERSHAW
Allen Lane 2018

Hooverdammen: får öknen att blomstra.

FOTO: WIKIPEDIA

Landskap och ledarskap

POLITIK

Att USA skulle vara förutbestämt att leda världen ("fated to lead") var det nog ingen som tänkte när president Donald Trump höll sitt installationstal i januari 2017. Förutom möjligheten Robert Kaplan, som hade ägnat två år till att skriva en bok som landade i denna slutsats. Presidenten lovade istället att amerikaner på hemmaplan skulle komma först. Militära allianser var föråldrade, handelsavtal skulle sägas upp och USA skulle inte ta på sig militära engagemang i Mellanöstern. Isolationister fick inflytelserika roller i Vita huset. Det tog inte lång tid innan diktatorer runt om i världen började testa gränserna i den nya ordningen.

Journalisten och före detta utrikeskorrespondenten Robert Kaplan har under många år använt geografi som en viktig faktor för att analysera politik med erfarenhet från Mellanöstern, Nordafrika och Europa. I sin senaste bok *Earning the Rockies* driver han tesen att USA inte kan komma ifrån sin roll som världsledare, en roll grundad i erfarenheten av landets långa och mödosamma expansion västerut, den process som amerikaner kallar Manifest Destiny. Att tämja prärien,

bergen, öknen och till sist kusten i väst var landets första erfarenhet i nationsbyggande. Först när den västliga expansionen stod klar på 1890-talet kunde en ny era inledas, där USA skulle komma att bli en supermakt som säkrar en liberal världsordning och står emot totalitära ideologier. Allt detta är enligt Kaplan ödesbestämt: USA har en unik intern geografi som ligger till grund för teknologisk utveckling, handel, framåtanda och pragmatiskt beslutsfattande.

Geografi i Kaplans mening handlar inte om ren yta utan om geografiska tillgångar som binder samman ett land internt och håller fiender på avstånd. Till exempel har USA fler farbara vattenvägar än resten av världen tillsammans, floder går diagonalt över kartan istället för horisontellt, vilket har drivit på handel och utbyten inom landet. Delstaterna i Mellanvästern erbjuder enorma arealer av odlingsbar mark som, tack vare teknisk innovation, har kunnat föda befolkningen längs kusterna.

Denna geografi har även format amerikaners karaktär och moral. De prövande förhållanden som mötte nybyggare under den västliga expansionen krävde att principer om individens frihet skulle gå före principer om kulturell särart. Praktiska

lösningar gick före estetik. Pragmatism före ideologi. Europeiska hierarkier och traditioner som inte producerade någon direkt nytta lämnades därhän.

Utmaningen i väst drog till sig en blandning av äventyrliga pälsjägare, tålmodiga nybyggare, rallare, guldgrävare och djupt troende mormoner. Folkgrupper och etniciteter levde bredvid varandra och uthärdade naturens påfrestningar, som blev en delad erfarenhet. Kaplan tar hjälp av historikern Bernard DeVoto för att låta oss förstå hur USA blev ett folk, istället för flera, genom sitt nationella projekt – att ta sig förbi en oändlig prärie, över de Klippiga bergen, den heta öknen i Nevada, och till sist nå fram till Stilla havet, för att därefter upprätthålla ett land från östkusten till västkusten. Först när vi förstår denna kollektiva resa kan vi förstå hur USA skapar sina relationer till omvärlden.

I *Earning the Rockies* tar Kaplan med läsaren på en personlig resa från New England i öst, till San Diego i väst. Under resan reflekterar författaren över historiska platser och dess betydelse för det nationella projektet – bland annat Abraham Lincolns hus i Springfield (en president som förstod geografins villkor), staden Pittsburgh där tre stora floder-

na möts (landets "artärer") och Hooverdammen mellan Nevada och Arizona som möjliggör civilisation i öknen.

Längs vägen gör författaren ett antal socialrealistiska nedslag i amerikanska samhällen, där han tjuvlyssnar till vardagssamtal för att komma åt invånarnas verkliga åsikter. Han finner en kulturell klyfta mellan en "global civilisation" i universitetsstäder såsom Bloomington, Indiana, och samhällen där det saknas en

"USA har en unik intern geografi som ligger till grund för teknologisk utveckling, handel, framåtanda och pragmatiskt beslutsfattande."

större industri eller universitet som binder dem samman med resten av världen. Denna beskrivning är bekant för den som följer amerikansk politik, och inte minst för den som har tagit del av skildringen av arbetarklass i Mellanvästern i *Hillbilly Elegy* av JD Vance. Men Kaplan visar att den globala klassen finns över hela USA, inte bara längs kusterna. Det kan skilja bara en timme mellan en global och eklektisk småstad som Marietta, Ohio, och det utarmade Wheeling, West Virginia.

Som tidigare utrikeskorrespondent jämför Kaplan människor han har mött i Mellanöstern och Europa, och han noterar amerikanernas praktiska förhållningssätt. Här pratar man inte abstraktioner, som på kaféer i Centraleuropa, eller överöser varandra med generositet, som i Nordafrika. Kaplan finner dessutom en genuin vänlighet i mellersta USA som saknas på kusterna. Typiska samtalsämnen kan vara saker som familjeliv, kyrkoaktiviteter, oro för höga collegekostnader och priset på receptbelagda mediciner. Diskussioner om politik är frånvarande, detta trots att resan sammanfaller med presidentvalskampanjen.

För en europeisk läsare som försöker förstå amerikansk politik litet bättre är dessa nedslag i USA bokens största behållning. Även om politiken är ständigt närvarande på tv-skärmar, radio, och plakat längs med gatorna, diskuterar den sällan utanför storstäderna. Amerikaner har inte behov av att resa utomlands eftersom det finns en sådan variation av resmål inom gränserna. Bara om landet självt attackerar, eller dess intressen kränks, vill invånare i Mellanvästern att USA involverar sig. En sådan utrikespolitik har kommit till uttryck i den tradition som utgår från Andrew Jackson: man förlitar sig till att regeringen håller landet säkert. Inte mer, inte mindre än så. Detaljer lämnar man till experterna.

Då inställer sig frågan om varför en demokrati vars invånare är ointresse-

rade av att engagera sig utomlands faktiskt har utvecklat de överlägset starkaste stridskrafter som finns på jorden, militära styrkor som finns representerat nästan överallt i världen. Trogen sin geografi menar Kaplan att militär styrka och ekonomiskt inflytande – kombinationen av hård och mjuk makt – är ett resultat av de geografiska utmaningar som amerikaner lyckades överkomma. De oändliga majsfälten i Illinois krävde världens starkas-

te lokomotiv för transporten, vilket Kaplan kopplar till långdistansmotorer på moderna örlogsfartyg. Nätverket av farbara vatten skapade en förmåga till handel som USA:s entreprenörer har tagit utanför landets gränser, vilket har skapat en global marknad.

Även de blodbesudlade inslagen i amerikansk historia behandlas i boken: utredningen av flera ursprungsfolk och slaveriet i Sydstaterna är företeelser som gör sig påmind vid flera tillfällen och "sätter sig som stenar i halsen". Att å ena sidan bära på denna historia, och å andra sidan ha varit avgörande för att rädda stora delar av Europa från totalitära ideologier, skapar en moralisk motsägelse. Stenen går inte att svälja men landet går vidare och söker hela tiden förbättra sig. Det är svårt att se hur världen skulle vara bättre om den västliga expansionen vore ogjord.

Som följeslagare på resan har författaren med sig amerikansk sekelskifteslitteratur: William Faulkner som skriver om Gamla Södern, Walter Prescott Webbs bok om prärien, The Great Plains, och Bernard DeVotos serie om den amerikanska Västerns historia. För en svensk går tankarna till Willa Cathers böcker om nybyggare i Nebraska, där skandinav och centraleuropéer tämjde landskapet i mitten av 1800-talet.

Slutsatsen blir att geografi är utgångspunkten för politiken, men inte ett mål. Geografi formar människor, som i sin tur formar världen. Här har andra länder – läs Ryssland – gått fel. Det finns inget egenvärde i att behärska ett stort territorium på en karta. Särskilt inte om geografin motarbetar samhörighet. Däremot finns ett värde i att ta vara på vad territoriet har att ge, att förstå tidigare generationers geografiska umbärande, vilka värden som geografin har krävt av dess invånare. För att

vara effektiv i världen måste USA:s ledare vara förankrade i "sin egen jord", menar Kaplan. Det låter som en självklar politisk premiss men tycks ha varit något man har underskattat, inte bara i USA.

Med modern teknologi och en "global klass" finns en risk för att människor glömmar sin historia och förlorar sin geografiska förankring. Om identitet inte längre är kopplad till en terräng går de delade värden som ett land förfogar över förlorade, och människor påverkas därmed lättare av trender och populistiska ideologier, menar Kaplan. Visserligen var det inte den globala klassen som valde en populist till president, men partier som saknar förankring i myllan banar väg för oprövade alternativ.

Är USA fortfarande förutbestämt att leda andra, med en isolatist som president? Så här långt in i presidentskapet finns inget entydigt

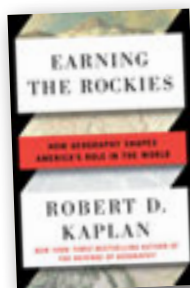
Lincolns hus i Springfield: han begrep geografi.

FOTO: ALAMY

svar. USA har skickat ett hangarfartyg mot Nordkorea till stöd för allierade i Asien, Syrien har bombats som svar på en kemvapenattack, och "alla bombers moder" användes för att slå ut IS-krigare i Afghanistan. Trump har förbrödrats med Kim Jong-Un. Militäralliansen Nato är inte längre obsolet. På flera sätt har USA signalerat att man fortfarande är villigt att leda världen. Kanske har geografin kommit ikapp ännu en president.

Earning the Rockies är en smal liten sak på 180 sidor och kan läsas under en transatlantisk flygning. Skildringen av USA med de historiska detaljerna hade gärna kunnat vara längre, för en så långtgående slutsats, ödesbestämd att leda, kräver trots allt en omfattande och tung argumentation. ✖

Sara Norrevik

EARNING THE ROCKIES
HOW GEOGRAPHY
SHAPES AMERICA'S
ROLE IN THE WORLD
ROBERT D. KAPLAN
Random House 2017

Menar du så här?

IBLAND UNDRAR JAG vad som hände med det som jag trodde var en svensk paradgren, nämligen den repressiva toleransen.

Jag är ett barn av punken. Jag köpte Sex Pistols nyutkomna *Anarchy in the UK* i Gamla stans skivhandel när jag var tretton, åkte hem med den till villakvarteret och blev så skakad av Johnny Rottens röst att jag langade ut singeln genom fönstret.

Mina generationskamrater och jag insåg, om vi kände efter ordentligt, att vi mådde jättejättdåligt. Och det berodde inte på att vi genomled svåra hormonstormar, utan på att staten och kapitalet satt i samma båt och att vi inte hade "någonstans att vara".

Vi var jättejättearga på staten som la sig i allting, och för att staten inte fixade fritidsgårdar och allaktivitetshus åt oss. Eller för att vi, när vi fixade våra egna allaktivitetshus, tvingades lyda samma lagar som alla andra; ja, att staten bara inte kunde vara lite schyrrebyrre och se mellan fingrarna när vi rökte brass eller spelade för högt.

Nej, logiken var inte klockren. Men det kanske den inte förväntas vara heller när man är femton.

Åter till den repressiva toleransen. Låt mig beskriva ett vanligt förlopp från de glada 70- och 80-talen.

I förorten slår sig några tonåringar ihop och bildar punkbandet Kloakrättorna. De är jättejättearga. Basisten Olle läser Bakunin och *Brand* och *Arbetaren*. Kloakrättorna spelar på fritidsgårdar, ger ut en ep på Mistlur och får en uppskattande recension i *Schlager*. På kvällarna hänger de på Röda Rummet, trycker i sig stöl under kristallkronorna och slår sig i slang med folk till hö... eller ok, vänster då.

Vid ett av borden sitter en fyrtioplussig producent på P3. Låt oss kalla henne Bea. Hon vill visa sina chefer och kolleger att hon har örat mot rälsen och tumme med kidsen. Hon ger Olle en projektanställning som musikredaktör på sitt nystartade program. Olle tycker att det är rätt schyst. De andra på redaktionen är visserligen till åren, men det känns ändå som om han förändrar samhället, bara på ett annat sätt, utan att hysa molotovcocktails omkring sig, det går inte för sig i Radiohuset och han vill ju inte bränna upp Bea och de andra på redaktionen.

ÅREN GÅR. KLOAKRÄTTORNA splittras på grund av meningsskiljaktigheter. Olle träffar en tjej. De får barn. Olle klättrar i radiohierarkin och blir så småningom själv producent. Han köper hus i Gamla Enskede och går på Bajens hemmamatcher. Han läser fortfarande Bakunin och premiar på *Arbetaren* men orkar inte hänga på Kapsylen

numera när han har barn. Två stycken och ett tredje på väg.

Ibland när Olle träffar sina gamla kompisar kan de skoja galghumoristiskt om att de blivit lata och feta, men de har ändå örat mot rälsen och tumme med kidsen. Olle lyssnar på hiphop och tycker att det i grunden är samma grej som punken. Men numera har han räkningar att betala och en familj att försörja, och då håller det inte att ockupera hus och åka på anarkistträffar i Danmark. Han har samma ideal som när han var ung, men har insett att förändringen går långsammare än han hade trott. Det kanske inte funkar att hänga borgarna i lyktstolpar. Många av dem är dessutom ganska trevliga.

Så här ser den repressiva toleransen ut, i grova drag.

Om du vill ha en konkret och välkänd bild av den, mana då fram scenen när den ursinniga matadoren med alla upptänkliga medel försöker förmå tjuren Ferdinand att attackera honom, så att han får briljera inför åskådarna. Men allt han möts av är ett sinnesfrånvänt

leende, och en sträv tunga över bröstet.

När folk skriker och gapar bemöter man dem inte med vattenkanoner. Inte heller rycker man gitarrerna från dem och skeppar dem till Gotska Sandön. Nej, man erbjuder dem en plats vid fikabordet, skjuter över pepparkakorna och lyssnar tålmodigt till deras stollerier. Man nickar och hummar, och sen säger man någonting som erbjuder en skärva bekräftelse, och med varsam hand för man in dem på den rätta linjen.

REPRESSIV TOLERANS ÄR att låta jättejättearga människor spotta och fräsa sig trötta, och sen säger man något med innebörden:

Vad du menar är väl ungefär så här...

Då blir de jättejättearga människorna aningen mindre arga. Det går ju inte att vara arg på Bea!

Ni förstår vart jag vill komma. En hel generation av vänsterstollar tämjdes elegant av Bea och hennes polare, och har blivit hela och rena skattebetalare i Gamla Enskede. Är det en omöjlig tanke att dagens högerstollar skulle kunna tämjas på samma sätt, bjudas på pepparkakor och lite snyggt inprickade nickanden och hummanden och ledas in på den rätta vägen?

En given invändning är att det mellan Olle och Bea fanns en grundläggande värdegemenskap. SD-trollen skulle inte finna sig så väl till rätta på – för att tala med Jimmie Åkesson – "skitkanalen" P3. Men det kanske är dags för alla på högerkanten att ta sitt ansvar, beväpna sig med pepparkakor och tålmod och bjuda hem en sverigedemokrat, låta honom eller henne spotta och fräsa sig trött och sen nicka och säga:

Vad du menar är väl ungefär så här...

Bengt Ohlsson

Skaffa dig Fokus!

Fokus ska ta vid där dagspressens bevakning klingat av. Vi försöker bringa klarhet i en värld av regeringsbildningar, brexit och nollränta men även berätta om de senaste forskningsrönen och de aktuella författarna. Just mixen gör Fokus till en spännande och relevant tidning. Överraska dig själv eller en vän med en prenumeration på Fokus.

Förstå vad som händer. Innan det händer. Läs Fokus.

Claes de Faire, chefredaktör och vd

Erbjudande: 8 nummer för endast 299 kronor!

Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus för 299 kronor (lösnummerpris 552 kronor)

Du kan även beställa via webben: fokus.prenservice.se och fyll i kampanjkod **AXESS8** för 8 nummer, 299 kronor.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-MAIL	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-MAIL	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 31/3 2019 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.
Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

PosttidningB

Axess Magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

#BORN TODARE

BLACK BAY

KRONS

STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —

NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

TUDOR